

A NOVOHRÁD-NÓGRÁD GEOPARK ÉRTÉKEI - OKTATÁSI SEGÉDANYAG
2014

A NOVOHRÁD-NÓGRÁD GEOPARK MAGYAR OLDALÁNAK KELETI RÉSZÉN TALÁLHATÓ ÉLŐVILÁG ÉS VÉDETT TERÜLETEK

Tartalom

1.	A Karancs-Medves vidékének növényvilága.....	3
2.	Növényvilág a Karancs-Medvesen és a környező területeken.....	11
2.1.	Harasztok.....	11
2.2.	Zárwatermők.....	11
3.	Gombák a Karancs-Medvesen.....	14
4.	A geopark Középső-Ipoly-völgyhöz tartozó részének növényvilága.....	15
5.	Rákócziánya: Gyulakeszi – Gyularakodó növényvilága.....	17
6.	A Litke-Etesi-dombság növényvilága.....	18
7.	A geopark állatvilága.....	20
7.1	Gerinctelenek.....	20
7.2.	Gerincesek.....	22
7.2.1.	Halak.....	22
7.2.2.	Kétéltűek.....	23
7.2.3.	Hüllők.....	24
7.2.4.	Madarak.....	24
7.2.5.	Emlősök.....	27
8.	A Karancs-Medves gerinctelen faunája.....	29
9.	A Karancs–Medves gerinces faunája.....	34
9.1.	Sugarasúszójú halak (Actinopterygii).....	34
9.2.	Kétéltűek (Amphibia).....	34
9.3.	Hüllők (Reptilia).....	35
9.4.	Madarak (Aves).....	35
9.5.	Emlősök (Mammalia).....	43
10.	Védett vagy értékes természeti területek településenként.....	45
10.1.	BÁRNA.....	45

10.2.	CERED	46
10.3.	ETES	46
10.4.	IPOLYTARNÓC.....	46
10.5.	KAZÁR	47
10.6.	KISHARTYÁN	48
10.7.	LITKE	49
10.8.	MIHÁLYGERGE	50
10.9.	SÁMSONHÁZA	50
10.10.	SALGÓTARJÁN	51
10.11.	VIZSLÁS	59
10.12.	MÁTRANOVÁK	59
10.13.	TAR.....	59
11.	További természetvédelmi területek élővilága	61

1. A Karancs-Medves vidékének növényvilága

Növényföldrajzi értelemben a Pannóniai flóratartomány (Pannonicum) Északi-középhegység flóraidéke (Matricum) Börzsöny, Cserhát és Gödöllői-dombvidék (Neogradense) és a Mátra, Medves, Karancs és környékük (Agriense) flórajárások területén belül található.

A Karancs-Medves Tájvédelmi Körzet területét északról a Cseres-hegység, délnyugatról a Cserhát, délkeletről a Mátra, keletről a Heves-Borsodi-dombság övezi. E területek fontos közvetítói voltak a tárgyalt terület flórajának, vegetációjának alakulásában a vegetációtörténet tükrében.

Az emberi tevékenység hatására viszonylag nagy kiterjedésben találhatóak akácosok, fenyő kultúrák, és egyéb rontott területek.

A következőkben - a teljesség igénye nélkül - ismertetésre kerülnek a területen található legfontosabb társulások:

MOCSÁRI ÉS LÁPI NÖVÉNYZET

Rókasásos (*Caricetum vulpinae*)

Egykori patakmedrek mentén másodlagosan kialakult, a gyertyános-égeresek kiirtásával létrejött mocsári társulás. Összetételét tekintve igen változatos lehet. Fajkészletének egy részét a magaskórósoktól kölcsönözte.

KONTINENTÁLIS SZIKINÖVÉNYZET

Hernyópázsitos szikirét (*Agrostio-Beckmannietum eruciformis*)

Nehezen megítélhető eredetű, az Alföldön jellegzetes társulás, mely igen enyhe szikesedés esetén is kialakulhat. A Medves-fennsíkban több kisebb foltban fellelhető növényegyüttes. Helyi eredetének magyarázatára több vélemény is megfogalmazódott. Az egyik szerint vetőmaggal, a gépíleg kaszált és legeltetett terület dúsításának céljából kerülhetett ide (tehát alföldi vetőmaggal). A másik ugyanilyen valószínű lehetőség, hogy a fennsíkot gyakran látogató vizimadarak hurcolták be, mintahogy azt a közönséges rencénél (*Utricularia vulgaris*) is tapasztaltuk. A harmadik verzió szerint libalegelő lévén, az alföldről származó libákkal kerülhetett ide. Ez utóbbinak ellentmond az a tény, hogy a libafarmhoz legközelebb eső részek tocsogóiból teljesen hiányzik ez a faj, ott a réti harmatkása (*Glyceria fluitans*) helyettesíti. Ugyanez az ellentmondás fennáll az elsőként említett verzióval is, ugyanakkor a második verziót annyiban erősíti, hogy a vizimadarak elsősorban a településtől távolabbi tocsogókat látogatják gyakrabban. Mindenesetre igen tanulságos, hogy ilyen, kb. 550 m tszf. magasságban a hernyópázsit (*Beckmannia eruciformis*) milyen jól megtalálta a neki legmegfelelőbb helyeket és mennyire vitális ezeken az élőhelyeken. A fenti élőhelyek tavasszal és esős nyarakon ideiglenes tocsogók, majd e mélyedések nyáron bepárlódnak. Feltehető, hogy a talaj felső rétegeiben (az alapkőzet bazalt) sófelhalmozódás is kimutatható, bár ilyen mérésekre még nem került sor.

KASZÁLÓK ÉS MAGAS FÜVŰ RÉTEK

Lápi magaskórós (*Filipendulo ulmariae-Geranium palustris*)

Patak menti magaskórós (*Angelico-Cirsietum oleracei*)

Gyertyános-égeresek helyén fragmentálisan kialakuló társulások. A kis foltok és a másodlagos kialakulásuk miatt csak nehezen elkülöníthető cönotaxonok. Elsődlegesen csak igen kis foltokban, sávokban volt jellemző, a patakmedrek, vízfolyások belső szegélyén, természetes gap-ekben. Az erdők kiirtásával nagyobb életteret nyertek, de kiterjedésüket tekintve ma sem jelentősek.

Védett fajai: turbánliliom (*Lilium martagon*), kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*), örménygyökér (*Inula helenicum*), mocsári csorbóka (*Sonchus palustris*).

Ecsetpázsitos franciaperjerét (*Alopecuro-Arrhenatheretum*)

Franciaperje-rét (*Pastinaco-Arrhenatheretum*)

Másodlagosan kialakult társulások. Elkülönítésük nehézkes, karakterfajokkal nehezen leírható taxonok. Elkülönítésük helyileg elsősorban a fajok dominancia viszonyaival indokolható. Fennmaradásuk elsődleges feltétele az évi egy-kétszeri kaszálás.

Védett fajai: mezei szegfű (*Dianthus deltoides*), agárkosbor (*Orchis morio*).

Angol perjés rét-legelő (*Lolio-Cynosuretum*)

A területen leggyakoribb legelőgyep. Gyertyános-tölgyesek, bükkösök helyén kialakult, igen változatos másodlagos társulás. Fennmaradásának alapvető feltétele a legeltetés. Ennek hiányában néhány év alatt becserjésedhet, teljesen átalakulhat (pl. töviskessé).

Védett fajai: mezei szegfű (*Dianthus deltoides*), szártalan bábakalács (*Carlina acaulis*), agárkosbor (*Orchis morio*), kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*).

SOVÁNY LEGELŐK ÉS TÖRPECSERJÉSEK

Hegyi száraz rét (*Agrostietum coarctatae-tenuis*)

Gépileg kaszált területek, erodált felszínek száraz gyepe. Másodlagosan, sokszor szántók művelésének felhagyása után kialakuló viszonylag fajszegény társulás. A Medves-fennsíkon kimondottan nagy területeket borít a Medves-magosa környékén. Viszonylag gyorsan átalakuló gyepek, legelőként is használják.

Védett fajok közül csak a mezei szegfű (*Dianthus deltoides*) említhető helyi vonatkozásban.

Szörfűgyep (*Festuco ovinae-Nardetum*)

Sehol sem alakul ki tipikus formában, hiszen legtöbb helyről hiányzik a juhcsenkesz (*Festuca ovina*), bár jelenlétéről a Szlovák oldalon tudnak. Másodlagosan kialakult társulás, mely bükkösök, nedves tölgyesek helyén fejlődött ki, rendszerint laposabb helyeken. Nagyobb patások, elsősorban marhák taposása szükséges kialakulásához és fennmaradásához. Kisebb-nagyobb területeket borít a Medves-fennsíkon, Szilváskőn. Szomszédságában gyakran nyíreseket találunk, mely utal a talaj savanyúságára.

Védett fajai: mezei szegfű (*Dianthus deltoides*), agárkosbor (*Orchis morio*), kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*).

PIONÍR ÉS SZÁRAZ GYEPEK

Egércsenkesz-társulás (*Filagini-Vulpietum*)

Pionír társulás, mely elsősorban degradált felszíneken (pl. bányaudvarokon, erodált felszíneken) mind homokkövön, mind bazalton és andeziten is előfordul. Jelentéktelen, másodlagos társulás, még akkor is, ha igen ritka előfordulású. Feltehetőleg bárhol megjelenhet, ahol e másodlagos állapotok uralkodnak.

Gyöngyperjés szilikátsziklagyp (Asplenio septentrionali-Melicetum ciliatae)

Az eruptív (andezit, bazalt) kőzetek természetes, pionír társulása. Igen meredek sziklaletöréseken és nagyobb kiterjedésű kőtengereken fordul elő. A prémes gyöngyperje (*Melica ciliata*) nem tölt be olyan fontos szerepet, mint azt a társulás nevéből gondolnánk (kb. a sziklai csenkessel (*Festuca pseudodalmatica*) egyenértékű, de kevésbé karakterisztikus). Védett fajai: sárga kövirózsa (*Jovibarba hirta*).

Homoki legelő (Potentillo arenariae-Festucetum pseudovinae)

A meszes cementálódású oligocén kori homokkőre jellemző társulás. Nyílt homokkő felületek, sziklafalak jelentik optimális élőhelyeit, délies kitettségekben. Az erős besugárzás (világos felület) nyáron igen magas hőmérsékletet és erős fényt biztosít, mely a szubmediterrán fajoknak kedvez. Emellett fontos ökológiai tényező a laza üledék gyors fizikai mállása és a keményebb rétegek lépcsőzetes kipreparálódása. Jelentős a moha és a zuzmó fajok borítása. Kialakulásukat tekintve az állományok nagy része másodlagos, de nem zárható ki az évezredekben folytonos élőhely sem.

Védett fajai: homoki vértő (*Onosma arenaria*), árlevelű len (*Linum tenuifolium*), borzas len (*L. hirsutum*), csinos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*).

CSERJÉSEK

Galagonya-kökény cserjés (Pruno spinosae-Crataegetum)

Általánosan elterjedt a hegylábakon, fennsíkokon, egykori legelőkön, leginkább a cseres-tölgyes zóna irtásain (köpeny társulás). A legeltetés felhagyásával eleinte csak szigetszerűen akad egy-egy bokor, majd fokozatosan terjeszkedve 10-15 éven belül teljesen járhatatlanná válhat a terület. A bokrok közé szerencsés esetben a természetes fafajok telepednek meg. Szerepe, mint köztes láncszem fontos a másodlagos szukcesszió során, ui. természetes körülmények között 50-100 éven belül természetközeli erdőkké alakulhat.

Védett fajai: mezei szegfű (*Dianthus deltooides*), bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis coronaria*), agárkosbor (*Orchis morio*).

Északi gyöngyvesszős cserjés (Waldsteinio-Spiraeetum mediae)

Kimondottan a bazalthoz kötődik helyileg. Elsősorban a meredek sziklaletöréseken jelenik meg és mozaik komplexet alkot a bazalt sziklagyepekkel és az ezeket szegélyező sziklai erdőkkel. Tipikus állományaiban dominál a pannon madárbirs (*Cotoneaster matrensis*) és a szirti gyöngyvessző (*Spiraea media*). Reliktum társulás lévén teljes körű védelmet érdemel.

Védett fajokban igen gazdag, a két típusalkotó mellett megtalálható a fekete kökörtő (*Pulsatilla pratensis* ssp. *nigricans*), a méregölő sisakvirág (*Aconitum anthora*), a sárga kövirózsa (*Jovibarba hirta*), a tarka nőszirm (*Iris variegata*), a turbánliliom (*Lilium martagon*), az epergyöngyike (*Muscari botryoides*), a nyugati csillagvirág (*Scilla drunensis*) és a hegyi árvalányhaj (*Stipa joannis*).

LOMBLEVELŰ ERDŐK

Podagrafüves égerliget (Aegopodio-Alnetum)

Vízfolyások mentén mindenütt megtalálható, ahol nem bolygatták és nem akácosították el. A patakok alsó szakasz jellegű részein alakul ki legteljesebb formájában, de középszakasz jellegű részein sem ritka. A hegylábakat elérve eleinte elfűzesedett, elakácosodott, majd teljesen erdőtlenedett, megsemmisült állományai ismertek. A Karancson pl. alig találunk ép állományokat. Ez a társulás követné hosszan a Tarján-patak és a Zagyva völgyét is

Salgótarján, Somoskőújfalu és Zagyvaróna területén, ha nem semmisítették volna meg őket. 300 m tszf. magasság feletti állományaiban sok montán fajt őriznek.

Védett fajai: téli zsurló (*Equisetum hyemale*), szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*), széles pajzsika (*D. dilatata*), hegyi pajzsika (*D. expansa*), karéjos vesepáfrány (*Polystichum aculeatum*), ikrás fogasír (*Cardamine glanduligera*), fehér acsalapu (*Petasites albus*), madárfészek (*Neottia nidus-avis*), nőszőfű-fajok és kislejtesek (*Epipactis* spp.).

Hegyvidéki gyertyános tölgyes (*Carici pilosae-Carpinetum*)

Általánosan elterjedt a szárazabb típustól az üdebb típusig igen sok változatban. Állományai antropogén hatásra igen könnyen átalakulnak, hiszen ez a „társulás” képezi a tölgyes és a bükkös zóna átmenetét. Jellemző trend a területen a gyertyános-tölgyesek cseresedése (egyidejű szárazodása), a gyertyán (mint kevésbé értékes fa) tervszerű kiirtása (az erdőkezelések során). Ennek megfelelően, de klimatikus okokból is gyakoriak a cseres-bükkös és tölgyes-bükkös állományok, melyek gypesztartásuk és cserjeszintjük alapján is ebbe a kategóriába sorolhatók. 400 m tszf. magasság felett általánosabb elterjedésűek, mint a cseres-tölgyesek. E régióban elkülönítésük elsősorban a bükkösök felé nehézkes.

Szintén kevesebb védett fajt tartalmaznak, de igen jellemzőek a madársisak- (*Cephalanthera* spp.) és nőszőfű-fajok (*Epipactis* spp.). Kifejezetten itt gyakori a kardos madársisak (*Cephalanthera longifolia*) és állandó a madárfészek (*Neottia nidus-avis*). Helyenként jelen van a fürtös bodza (*Sambucus racemosa*). A páfrányok képviselői a szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*) és a ritka karéjos vesepáfrány (*Polystichum aculeatum*).

Északi-középhegységi bükkös (*Melittio-Fagetum*)

Úgy tűnik, hogy ez a zóna csak a Medves vidékén (Medves-fennsík) alakult ki és maradt fenn kimutatható állapotban. Ez a társulás másutt (Karancs, Bárna környéke) leginkább extrazonálisan, északi kitértegekben elterjedt. Az oklevelek már az erdő közepétől említik („a medvest kiterjedt bükkösök borítják”). Számos földrajzi név ma is utal erre (pl. Bikk, Kőkút-bükk, Fekete-bükk stb.). Állományai helyén ma fás legelők, szántókat, telepített fenyveseket (erdei-, fekete-, vörös-, duglasz-, luc fenyő) találunk. Nem ritkák a rontott, elgyertyánosodott állományok sem. Az erdőkezelésekre igen érzékenyen reagálnak az átmeneti klimatikus helyzetben lévő bükkös erdők. Fajkészletük legértékesebb képviselői éppen ezért ma már csak a párásabb vízfolyásos oldalakon, sziklás lejtőkön maradtak meg. A lombkorona megbontásával a levegő relatív páratartalma, mely e ritka elemeknek egyik legfontosabb elemi ökológiai létfeltétele, drasztikusan megváltozik. Oly mértékű lehet a változás, hogy nagy méretű populációk teljesen eltűnhetnek (főleg egy-egy durva tuskó összetolás, vontatás után, mely a talaj felső rétegét is legyalulja. Ha ezt követően az erdészek a tölgyek javára kezelik az újulatot, a tölgyesedéssel a lombkorona már nem záródhat oly mértékben, mint a bükkösök esetében. Ennek megfelelően több fény, hő jut be, jobban szellőzik az erdő és végső soron szárazabbá válik a levegő, a talaj legfelső rétege is száraz lesz. Ilyen körülmények között a ritka bükkös elemek létfeltételei megszűntek.

Helyileg ritka és védett fajban igen gazdag kifejezetten sok harasztfajjal, jellemző a téli zsurló (*Equisetum hyemale*), a szálkás-, hegyi-, és a széles pajzsika (*Dryopteris carthusiana*, *D. expansa*, *D. dilatata*), a karéjos vesepáfrány (*Polystichum aculeatum*). A lágyszárúakat az ikrás fogasír (*Cardamine glanduligera*), a fehér acsalapu (*Petasites albus*), a gyöngyvirágos körtike (*Orthilia secunda*), a tavaszi görvélyfű (*Scrophularia vernalis*), a madárfészek (*Neottia nidus-avis*), valamint több madársisak- (*Cephalanthera* spp.) és nőszőfű-faj (*Epipactis* spp.) képviseli. Helyenként megtalálható a fürtös bodza (*Sambucus racemosa*).

Mészkerülő bükkös (Luzulo-Fagion)

A Karancson nagyobb kiterjedésben, a Medvesen és környékén keskeny sávokban kifejlődött társulások. Kialakulásukat tekintve heterogének. Általában északias, ÉNy-i kitétségekben található, meredek, sekély talajú oldalakon. A karancsi állományok sokkal szárazabbak és fajokban sokkal szegényebbek. A medvesi állományokban a bükk magasabb növekedése, a cserjeszint változatossága és a gypeszint montán fajokban való gazdagodása jellemző. Érdekes, hogy az ország más pontjain megjelennek az áfonya-fajok (*Vaccinium* spp.) is, melyek e területről teljesen hiányoznak.

A védett fajok közül a közönséges laposkorpafű (*Diphasium complanatum*), a téli zsurló (*Equisetum hyemale*), és a körtikefélék valamennyi faja itt található: gyöngyvirágos körtike (*Orthilia secunda*), kisebb- és kereklevelű körtike (*Pyrola minor*, *P. rotundifolia*).

Középhegységi cseres-tölgyesek (Quercetum petraeae-cerris)

Általánosan elterjedt, igen változatos (összetétel, szerkezet) állományokkal jelen lévő társulás. Leginkább extrazonálisan, délies kitétségekben fordul elő. Antropogén hatásra gyakori a gyertyános-tölgyesek felé mutató átmenet (sokszor az egykori gyertyános-tölgyesek helyén), valamint nagy területeken akácok és fenyvesek helyettesítik. A csernek ma sokkal kiterjedtebb a helyi areája, mint korábban lehetett, mivel már a század elejétől telepítették, illetve jó termőképessége, gyors növekedése, viszonylag tág tűrőképessége és makkjának számos fogyasztója miatt természetesen is terjeszkedhetett az erdőirtások mentén. Idős és ép állományai igen ritkák (Medves déli oldala, Zagyvafő vára, Tatár-árok, Vadókás, Karancs lábainál). Irtásuk után, alacsony fekvésűk és az érintkező állományok miatt (a felújulás során) az elakácosodás igen komoly gondot okozhat.

Összeségében megítélve védett fajokban kevésbé gazdag, de jellegzetes bennük a bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis coronaria*), a különböző madársisak fajok (*Cephalanthera* spp.) – a fehér madársisaknak (*Cephalanthera damasonium*) itt találjuk az élőhelyi optimumát –, de előfordulhat még a madárfészek kosbor (*Neottia nidus-avis*) és a kislevelű nőszőfű (*Epipactis microphylla*) is.

Reketyés mézkerülő tölgyes (Genisto pilosae-Quercetum petraea)

Igen ritkának mondható a területen. Legnagyobb állományait a Karancson találjuk ÉNy-ias kitétségekben, meredek oldalakon, sekély talajon. Lombkoronájuk igen alacsony (5-10 m), laza, sok fényt ereszt át.

Védett fajok közül a fekete fodorka (*Asplenium adiantum-nigrum*) előfordulása említésre méltó.

Hársas-kőrises sziklaerdő (Tilio-Fraxinetum excelsioris)

Csak lokálisan, néhány ponton fordul elő a tipikumhoz hasonló fajkészlettel. Egyetlen tipikus megjelenésű állománya a Salgó csúcsa körül található, ahol mozaik komplexet képez a sziklai cserjésekkel. Gypeszintjében is igen hasonlít a sziklai cserjésekhez, de a sziklagyepi fajok visszaszorulása jellemző. Reliktum jellegű társulás.

Védett fajok közül megtalálható a turbánliliom (*Lilium martagon*), az epergyöngyike (*Muscari botryoides*), a nyugati csillagvirág (*Scilla drunensis*) és a széleslevelű nőszőfű (*Epipactis helleborine*).

Melegkedvelő tölgyes (Corno-Quecetum pubescentis)

Bár a molyhos tölgy észak felé a Cseres-hegységben éri el elterjedésének felső határát (itt húzódik az ún. „szőlővonal”), meglepő módon nagy kiterjedésű állományait találjuk még meg a Karancs és Medves vidékén. Ez valószínűleg a rendkívül sűrű völgyhálózatnak, így a domborzati adottságoknak köszönhető elsősorban. Legnagyobb kiterjedésű, ép állományai a Karancs délies oldalain találhatóak, de Bárna környékén sem ritka. Bazalton kevésbé jellemző, inkább homokkövön és andeziten elterjedt. Cönotaxonomiai besorolásuk nehézségekbe ütközik, mert sem összetételük, sem szerkezetük nem egységes. Legtöbb állományáról tudjuk, hogy erős antropogén hatás alatt volt, illetve egy részéről okiratok, egykori térképek alapján bizonyítható, hogy másodlagosan kialakult élőhelyek. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az oligocén kori homokkő rendkívül változatos összetételű kőzet, és ennek megfelelően flórája is meglehetősen változatos. Jellemző e molyhos tölgyesekre a Fagetalia elemek állandó jelenléte, magának a bükknek szálankénti jelenléte. Ennek oka szintén a helyi domborzati és klimatikus adottságokban keresendő.

Védett fajokban gazdag társulás a leánykörtörök és a fekete körtörök (*Pulsatilla grandis*, *P. pratensis* ssp. *nigricans*), a homoki vértő (*Onosma arenaria*), a magyar repcsény (*Erysimum odoratum*), a pilisi bükköny (*Vicia sparsiflora*), a magyar bogáncs (*Carduus collinus*), a harangcsillag (*Asyneuma canescens*), a pillás zanót (*Cytisus ciliatus*), a majomkosbor (*Orchis simia*), a bíboros kosbor (*O. purpurea*), a deres csenkesz (*Festuca pallens*), a csinos- és a bozontos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*, *S. dasphylla*) jelenlétével.

Törmeléklejtő-erdők

Kis túlzással a bazaltvidék legkülönlegesebb erdőtípusának is mondható. Kis kiterjedésben andeziten is megtalálható, a karancsi állományok és a kisebb bazaltkúpokon azonban kevésbé jellegzetesek és inkább közelítenek a Mercuriali-Tilietum-okhoz (mindhárom szintben és a talaj minőségét tekintve is). A hazánkból leírt törmeléklejtő erdők egyikével sem fedhető le.

Reliktum jellegű társulás, mely Magyarországon másutt is megtalálható, de csak kis kiterjedésben. A bazaltvidék hazai oldalán ma már csak fragmentumaiban, tönkre tett állományaiban ismert, egykor a bazaltkúpokat övező kőtengereken általános lehetett, melyre korabeli leírások utalnak. Legfontosabb ökológiai tényező a hatalmas bazaltsziklából álló vastag törmeléktakaró, mely a beerdősülésre nem, vagy csak kevésbé alkalmas (talajképződés jelentéktelen). Hőmérséklet, páratartalom szempontjából igen változatos élőhely, mind a száraz tölgyes, mind pedig a montán bükkös fajok megtelepedését lehetővé teszi. Általában a bükkös és gyertyános-tölgyes zónában alakul ki, mindenféle kitettségekben.

Védett fajai: szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*), széles pajzsika (*D. dilatata*), szirti gyöngyvessző (*Spiraea media*), madár-birs-fajok (*Cotoneaster* spp.), tavaszi görvélyfű (*Scrophularia vernalis*), turbánliliom (*Lilium martagon*).

Szurdokerdők

A karancson csak egy-két helyen, a Medves környékén jelentősebb mennyiségben megtalálható társulás. A hazánkban leírt szurdokerdőkhöz nem sorolható, de fajszegénysége miatt nem is könnyen jellemezhető erdőkről van szó. Meghatározó ökológiai tényező a keskeny és viszonylag mély völgy, az alján csordogáló és az oldalakból szivárgó víz. A karancsi andeziten kialakult szurdokvölgyekben nem, de a laza tengeri üledékbe mélyülő szurdokokban jelentős a partokról lezúduló és felgyülemelő omladék, laza agyagos

homok. A szivárgó vizekre települő mohák kisebb-nagyobb foltokban édesvízi-mészke kiválásokat okoznak, mely az üledékek mésztartalmára utal.

Védett fajai: téli zsurló (*Equisetum hyemale*), szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*), karéjos vesepáfrány (*Polystichum aculeatum*), fehér acsalapu (*Petasites albus*), madárfészek (*Neottia nidus-avis*), nőszőfű-fajok (*Epipactis* spp.).

Bükk

A magyar hegységek egyik legjobban ismert fafaja a bükk, ami elsősorban gyakori előfordulására utal. Rendkívül értékes fája sokoldalúan hasznosítható a faiparban, a bútoriparban, a bognáriparban. Erdeink mintegy 7%-át a bükk alkotja. Szinte kizárólag természetes úton újítjuk fel. Hegyvidéki fafaj, amely a szélsőséges hőmérsékleti viszonyokat nem kedveli. Különösen érzékeny a kései fagyokra, a viharos szelekre s a hosszan tartó száraz melegre. Fiatal korában nagyon árnyéktűrő, még léces korban is elviseli a mérsékelt árnyalást. Felszabadítása után rohamos növekedésnek indul. Gazdag lombhullásával javítja és mindig jó táperőben tartja a talajt. A legszebb állományok az agyagbemosódásos barna erdőtalajokon, lejtőhordalékon, vagy a pszeudoglejes talajokon található. Felhasználása sokoldalú. Kiváló hámozási rönk, asztalosáruk, mezőgazdasági és háztartási eszközök készülnek belőle, jó bútorfá, kiváló bognárfá és tűzifa.

Levelei bőrneműek, tojásdadok, 6-10 cm hosszúak, ép élűek vagy kissé hullámos szélűek, fiatalon finoman pelyhesek, az idősebb levelek felül kopaszok, és néha a levelek széle is mindvégig pillás. Az oldalsó levélerek párhuzamosak, számuk oldalanként 6-8. A levél felülete fénylő sötétzöld, hátlapja világosabb zöld.

Termése tüskés kupacsú makk. Hajlott tüskékkel borított tojásdad alakú, az érésig zárt kupacs barna színű, benne 2-3 élű sima héjú, barna makk található. A makk októberben érik és hullik, 60-70 éves korától terem. Termést csak 8-10 évenként hoz.

Kérge hamuszürke.

Rügyei elállóak, sok pikkelyesek, váltakozó állásúak, fénylők és csupaszok. Termőrügyei vastagok, duzzadtak.

Gyökere erőteljesen szerteágazó, viszonylag sekély ágas gyökérszövet.

Tölgy

Domb- és hegyvidékeink legjelentősebb fája Hazai erdeinkben mintegy 160 000 ha-on találunk kocsánytalantölgyet.

A kocsánytalantölgy kiegyenlített termőhelyi viszonyokat kedvel. Kerüli a szélsőséges hőmérsékletű területeket. A nagy nyári szárazságok és a kései fagyok gyakran károsítják. Különösen a fagyzugokban szenved sokat.

Páraigénye nagyobb, mint a kocsányostölgyé. Főleg a savanyú, gyengén podzolos és agyagbemosódásos barna erdőtalajokat kedveli. Kerüli a túl nedves és a túl száraz talajokat, a pszeudoglejes, gléjes és elárasztásos talajokat. Néhány évig árnyéktűrő, majd fényigényes. Elsőrendű dongafa, talpfa és bányafa, jó fűrészáru és késelési anyag készül belőle. Kérgéből sok és értékes csersavat vonnak ki. Elsőrendű fa, a 25 m-es magasságot is eléri. Törzse rendszerint végig követhető.

Levelei 8-12 cm hosszúak, 5-7 cm szélesek. Egy-egy oldalán 6-9 lekerekített karéj van. A lemezalap nyélrefutó, a levélnyél 1-3 cm hosszú. Csak a levélcsúcsokba futnak a levélerek. A levélvégeket összekötve levélalakja fordítottan tojásdad. A levél felülete kopasz, alsó lapján apró csillagszőrök találhatóak. A levélripacs helye félhold alakú.

Termései kisebb csoportokban ülnek. A kupacs szabályos kehely alakú, a makk 15-25 mm hosszú, 10-15 mm vastag, a frissen hullott makk egyszínű csokoládébarna, csúcsa felé vékonyodó, olajsáv nélküli. A megszikkadt egészséges makk egyszínű világosbarna.

Gyökere sekélyebb talajon szétágazik és nem hatol mélyre.

Kérge idősebb korban is finoman repedezett. A kéregcserepek kézzel morzsolhatók.

Rügyei elnyúltan kúposak, hegyes végűek, a hajtás végén a csúcsrügyek 3-5-ös csoportokban halmozottan helyezkednek el.

Gyertyán

A hazai kísérő fajok közül a gyertyán a legelterjedtebb. Közel 10%-os területarányát csak az akác és a tölgyek haladják meg. Alkalmazkodóképessége nagy. Száraz, silány talajon is megél, de homokon, kopáron, mocsaras talajon elcsenevészedszik. Idősebb korában is árnyéktűrő. Az üde, jó talajon fejlődik legjobban. A hegy- és domboldalak lábazati vízben gazdagabb részein is jól megél, a többletvíz a bükknél jobban elnyeli. Fagyra nem érzékeny, de a nagy szárazságot nem szereti. Másod- vagy csak harmadrendű fa. Törzse szabad állásban rövid, zárt állásban hosszú, karcsú, mindig ormos és csavarodott. Koronája szabad állásban terjedelmes. Szórt likacsú, szintelen gesztű, fehér színű (fehér bükk). Évgyűrűi hullámosak, bélsugarai szabad szemmel jól látszanak, bélsugár tükrei azonban nem. Fája rendkívül szívós, kemény, nehéz, csavaros rostú, de gyorsan romlik. Szekéralkatrészek, szerszámnyelek, gyaluk, különböző gazdasági eszközök, kaptafák, tekebabák készülnek belőle. Kiváló tűzifa és cipőszeg.

Levelei tojásdadok, kissé részaránytalanok, szélük kétszeresen fűrészelték, fiatalon selymesen szőrösek, később csak az erek mentén látható gyér szőrzet. A levelek színe világoszöld. Az ősszel megbarnult levelek a fiatal ágakról csak tavasszal közvetlenül a rügyfakadás előtt válnak le.

Termése háromkaréjú, szárnyas kupacs alján ülő, barnásszürke, kissé lapítottan tojásdad alakú, bordázott makk. Októberben érik, ősszel vagy télen hullik le. A makkocskák átfekvőek, ezért csak megfelelő rétegelés után kelnek.

Kérge szürke, mindvégig sima és vékony, világos foltokkal tarkított.

Rügyei világosbarnák, hosszúkásak hegyesedők, váltakozó állásúak, hajtáshoz simulók.

Gyökere különösen eleinte igen változatos: sekélyen futó bolytos vagy karógyökérszerű. Később általában sekély hatalmas oldalgyökerekre bomló.

2. Növényvilág a Karancs-Medvesen és a környező területeken

A következő felsorolásban a körzet területén előforduló védett növényfajok kerülnek ismertetésre:

2.1. Harasztok

Közönséges laposkorpafű (*Lycopodium complanatum*): Egyetlen sérülékeny populációja ismert a területen.

Kapcsos korpafű (*Lycopodium clavatum*): Fiatal lucosban található egy kisebb állománya.

Téli zsurló (*Equisetum hyemale*): A Medves néhány pontján megtalálható.

Fekete fodorka (*Asplenium adiantum-nigrum*): Néhány töve mind a Medvesen, mind a Karancson megtalálható.

Struccpáfrány (*Matteuccia struthiopteris*): Patakparti égerligetek ritka faja.

Szálkás pajzsika (*Dryopteris carthusiana*): A Medves erdeiben nem ritka, néhol tömeges. Karancson már jóval ritkább, többfelé is szórványosan megtalálható.

Széles pajzsika (*Dryopteris dilatata*): Viszonylag elterjedt.

Hegyi pajzsika (*Dryopteris expansa*): Néhány fordul elő kis populációban.

Mirigyos hármalevelűpáfrány (*Gymnacarpium robertianum*): Szurdokvölgyek ritkasága.

Karéjos vesepáfrány (*Polystichum aculeatum*): Ritka faj, néhány helyről ismert.

2.2. Zárwatermők

Harangláb (*Aquilegia vulgaris*): Leginkább kivadulva.

Leánykőkörcsin (*Pulsatilla grandis*): Sziklagyepben molyhos-tölgyes bokorerdő nyílt részén; ritka.

Fekete kökörcsin (*Pulsatilla pratensis* subsp. *nigricans*): Szórványos, szilikán, sziklagyepben, tölgyesekben, lejtősztyepben található.

Méregölő sisakvirág (*Aconitum anthora*): Sziklai cserjésben lokálisan.

Májvirág (*Hepatica nobilis*): Rendkívül ritka.

Tavaszi hérics (*Adonis vernalis*): A védett területen kifejezetten ritka.

Sziklai gyöngyvessző (*Spiraea media*): Sziklai cserjéseinknek meglehetősen ritka állományalkotó reliktum faja.

Pannon madárbirs (*Cotoneaster matrensis*): Az előző fajjal társulásalkotó, helyenként található.

Lisztos berkenye (*Sorbus aria*): Száraz, törmelékes talajú erdőkben, sziklaletöréseken.

Sárga kövirózsa (*Jovibarba globifera* subsp. *hirta*): Sziklafalakon, szilagyepben található.

Fekete ribiszke (*Ribes nigrum*): Valószínűleg kivadult.

Kerti ribiszke (*Ribes rubrum*): Gyertyános égerligetekben, gyertyános-tölgyesekben szórványos.

Pillás zanót (*Chamaecytisus hirsutus* subsp. *ciliatus*): Száraz tölgyesekben, molyhos tölgyesekben szórványosan található.

Erdei here (*Trifolium medium*): Tölgyesekben elszórtan.

Pilisi bükköny (*Vicia sparsiflora*): Lokálisan található, de tömegesen.

Kacstalan lednek (*Lathyrus nissolia*): Kaszálóréteken és cseres-kocsánytalan tölgyesekben.

Vízparti deréce (*Chamaenerion dodonaei*): Bányákban elterjedt.

Szürkés ördög szem (*Scabiosa canescens*): A tájvédelmi körzet közeléből jelzik.

Borzas len (*Linum hirsutum*): Lejtősztyepekben, felhagyott legelőkön.

Árlevelű len (*Linum tenuifolium*): Nyílt homokkő gyepekben, legelők erodálódott felszínein elterjedt.

Homoki vértő (*Onosma arenaria*): Délies kitettséű homoki legelőkön.

Nagyvirágú gyikfű (*Prunella grandiflora*): Helyileg ritka, csupán csak fenyvesek lakója.

Macskahere (*Phlomis tuberosa*): Nyíltabb tölgyesekben, zavart helyeken.

Tavaszi görvélyfű (*Scrophularia vernalis*): Változatos élőhelyeken - molyhos-tölgyesektől bükkösökig - szórványos elterjedésű, de tízes-százas nagyságrendben található.

Sziklai repcsény (*Erysimum crepidifolium*): A fajnak a tájvédelmi körzet közelében tízezres állományai élnek.

Magyar repcsény (*Erysimum odoratum*): Elsősorban molyhos tölgyesekben, cseres-kocsánytalan tölgyesek és bükkösök átmenetében, valamint sziklagyepben elszórtan található.

Gyöngyvirágkörtike (*Orthilia secunda*): A Medves-fennsík napfényes erdeiben.

Kereklevelű körtike (*Pyrola rotundifolia*): Fiatal nyíresben található meg.

Kisebb körtike (*Pyrola minor*): Mészkerülő bükkösökben, erdei fenyvesekben, lucosokban és felújuló gyertyános tölgyesekben, bányaudvarokban szórványos, néhol tömeges.

Ikrás fogasír (*Cardamine glanduligera*): Patakok mentén, árnyas, nedves helyeken ezres, tízezres nagyságrendben, ritkán üde erdőkben.

Harangcsillag (*Asyneuma canescens*): Lokális a Karancson.

Csillagószirózsa (*Aster amellus*): Sziklagyepekben, molyhos-tölgyes erdőkben szórványos.

Örménygyökér (*Inula helenium*): Ritka, de terjedőben lévő növény.

Fehér acsalapu (*Petasites albus*): Szurdokvölgyek oldalain száz-as-ézes nagyságrendű állományokban, de lokálisan.

Fürtös bodza (*Sambucus racemosa*): Szórványosan található a Medvesen.

Kisfészki hangyabogáncs (*Jurinea mollis*): Medvesen: Meszes homokon, valamint telepített erdei fenyvesben. A Karancs hegység területén nem ismert.

Magyar bogáncs (*Carduus collinus*): Cseres-tölgyesekben, molyhos-tölgyesek nyíltabb részein, lejtősztyepekben szórványos.

Konkoly (*Agrostemma githago*): Vetés közt terjed.

Bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis coronaria*): Tölgyesekben, erdőszéleken, erdei utak mentén, bányaudvarokban, száraz gyepekben és legelőkön, valamint szinte bármely erdőtípus irtásain, gyakori és nagy egyedszámban található.

Réti szegfű (*Dianthus deltoides*): Legelőkön, kaszálókon, savanyú gyepekben tömegesen jelenik meg, a leggyakoribb védett növény a Medvesen.

Bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*): Száraz lejtőkön.

Turbánliliom (*Lilium martagon*): Szórványos előfordulású, sehol sem gyakori növény.

Nyugati csillagvirág (*Scilla drunensis*): A subsp. buekkensis talán a tájvédelmi körzet leggyakoribb védett faja, tízezres nagyságrendű populációkban található.

Epergyöngyike (*Muscari botryoides*): Sziklagyepiben, sziklai cserjésekben kis számban található.

Tarka nőszirm (*Iris variegata*): Szilikát-sziklagyepekben több száz-as állományban található.

Piros madársisak (*Cephalanthera rubra*): Mérsékelt gyakoriságú, azonban úgy tűnik, az utóbbi időben terjed. Általában kis egyedszámban található.

Fehér madársisak (*Cephalanthera damasonium*): Cseres-kocsánytalan tölgyesben szórványos; mézkerülő tölgyesben ritka.

Kardos madársisak (*Cephalanthera longifolia*): Tölgyesekben, bükkösökben, valamint felhagyott erdei utak mentén jellemző, de szórványos.

Vörösbarba nőszőfű (*Epipactis atrorubens*): A terület legritkább *Epipactis* faja.

Kislevelű nőszőfű (*Epipactis microphylla*): A vizsgálati területen meglehetősen elterjedt (ezres nagyságrendben). Szinte minden erdőtípusban.

Ibolyás nőszőfű (*Epipactis purpurata*): Árnyas, humuszban gazdag talajú nudum bükkösökben és gyertyánoskocsánytalan tölgyesekben ritka.

Széleslevelű nőszőfű (*Epipactis helleborine*): Mezofil erdőkben széles körűen elterjedt, az *Epipactis microphylla* után talán a leggyakoribb *Epipactis*-faj.

Elbai nőszőfű (*Epipactis albensis*): Néhány kisebb populációja ismert.

Gérbics (*Limodorum abortivum*): Ritka, mind a Karancson, mind a Medvesen.

Madárfészek (*Neottia nidus-avis*): Üde erdőkben mindenfelé megtalálható.

Kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*): Szórványos.

Agárkosbor (*Orchis morio*): Igen megfogyatkozott, csak néhány helyen található.

Majomkosbor (*Orchis simia*): Az Északi-középhegység egyetlen kisebb populációja itt található. Úgy tűnik, az utóbbi években az állomány kisebb mértékű növekedésnek indult.

Bíboros kosbor (*Orchis purpurea*): Tölgyesekben, elsősorban délies kitettségű molyhos-tölgyesekben található tizes-százias állományokban, a Medvesről nem ismert.

Bánsági sás (*Carex buekii*): Mocsárréteken helyenként gyakori.

Bozontos árvalányhaj (*Stipa dasyphylla*): Egykori molyhos-tölgyes helyén kialakított legelőn, homokkő málladékon tömeges.

Pusztai árvalányhaj (*Stipa pennata*): A Medves sziklagyepeiben, sziklafalakon található kis számban.

Csinos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*): Szilikát sziklagyepben néhány négyzetméteres állományban található a Karancson.

3. Gombák a Karancs-Medvesen

Viszonylag alulkutatott csoport, alig ismerünk a területre vonatkozó adatokat. A geopark karancs-medvesi részéről a következő védett fajokat ismerjük:

Krómsárga galambgomba (*Russula claroflava*): Hazánkban júliustól szeptemberig előforduló ritka faj. Gyertyános-tölgyesből került elő.

Óriás bocskorosgomba (*Volvariella bombycina*): Északi-középhegységi bükkösből ismert.

Pikkelyes tinóru (*Strobilomyces strobilaceus*): Hegyvidéki savanyú talajú, humuszban gazdag lombdőkben nyáron terem. Északi-középhegységi bükkös állományban bukkanhatunk rá.

Tüskés sörénygomba (*Hericium cirrhatum*): A Medves tölgyeseinek kevésbé ismert faja.

4. A geopark Középső-Ipoly-völgyhöz tartozó részének növényvilága

A Geopark területéhez a Középső-Ipoly-völgy hazai legfelsőbb szakasza tartozik, Szécsénytől Ipolytarnócig.

A területet hajdan uraló vízi- és mocsári vegetáció, valamint erdők mára részben eltűntek, részben erősen átalakultak. Hínárvegetációt főként a holtágakban, vízlevezető árkokban, kubikgödörökben találhatunk. Értékes állományok maradtak fenn az ipolytarnóci Vladár-féle-föld árkaiban, a védett békaliliom (*Hottonia palustris*) előfordulásával. A vízitők (*Nuphar lutea*) és a keresztcs békalencse (*Lemna trisulca*) is a jó állapotú hínarasok jelzői, több helyen előkerültek a területen.

A terület természetes és mesterséges vizeiben is változatos mocsárvegetációt tanulmányozhatunk. Legnagyobb kiterjedésben a nádas-, gyékényes- és harmatkás mocsarak jelennek meg, de nem ritkák a mételykórós-, a tavi kákás mocsarak sem. Helyenként (pl. Ludányhalászi) a védett kálmos (*Acorus calamus*) alkot mocsári társulást kisebb foltokban.

Az eredeti vegetációban kiemelt szerepet játszó erdőtársulások, így a fűz- és nyárligetek, az égerlápok és égeres mocsárerdők nagyon visszaszorultak. Égerlápot a vizsgált területhez legközelebb Patvarcon ismerünk, de az égeres mocsárerdők is csak kis, szárazodó foltokban maradtak fenn (pl. Nógrádszakál: Kutykás, Bussa-rét). Fűzligetek keskeny sávban az Ipolyt végig kísérik, azonban növénytanilag értékeiből keveset őriztek meg, például a szálkás pajzsikát (*Dryopteris carthusiana*) Rárópusztánál. A bokorfüzesek legértékesebb állományát szintén Rárópuszta közelében találjuk széles pajzsikával (*Dryopteris dilatata*) és fekete ribiszkével (*Ribes nigrum*).

A terület legnagyobb kiterjedésű, jó természetességi állapotban lévő élőhelyei a magassásosok és mocsárrétek mozaikjai.

A zombéksás (*Carex elata*) uralta zombékosok töredékeikben, szórványosan maradtak fenn, egyik legszebb állományuk a nógrádszakáli Feneketlen-tóban (a Cserhát lefutó lábán) található. A nem zombékoló magassárrétek számos típusa, nagy kiterjedésű állományokban van jelen. Kiemelendő a védett bánási sás (*Carex buekii*) alkotja társulás (*Caricetum buekii*). Ez a fokozott védelemre javasolt társulás a Középső-Ipoly-völgy egyik legjellemzőbb növényzeti típusa. Az Ipoly medrét végigkíséri, de rendszeresen megjelenik vasúti töltéseken is. A nedves és száraz termőhelyek közti átmeneti zónát különösen kedveli, sokszor degradált helyeken is megjelenik. További nem zombékoló magassásosok, így a parti sásos (*Caricetum ripariae*), a mocsári sásos (*Caricetum acutiformis*), a pántlikafüves (*Carici-Typhoidetum*) is nagy kiterjedésű állományokat alkotnak, gyakran átmenetekkel az ecsetpázsitos mocsárrétek (*Carici-Alopecuretum*) felé. A réteket a bokorfüzesek és ligeterdők felé helyenként magaskórós növényzet szegélyezi, melynek jellemző növénye a réti legyezőfű (*Filipendula ulmaria*).

A magassásosok, mocsárrétek, magaskórósok adnak otthont a Középső-Ipoly-völgy legtöbb védett növényfajának. Leggyakoribb közülük a réti iszalag (*Clematis integrifolia*), melynek milliós nagyságrendű állományai élnek a mocsárréteken. Szórványosan, százas nagyságrendű populációkban él a szibériai nőszirm (Iris sibirica) Litkén, Ludányhalásziiban

és Nógrádszakálon. A terület legjobb állapotú mocsárrétjén, a nógrádszakáli Kutykáson együtt található a hússzínű ujjaskosbor (*Dactylorhiza incarnata*) egyetlen ismert állományával. Szécsényben, a Szentlélek-patak mentén, vasúti töltés aljában él a nyári tőzike (*Leucojum aestivum*) több ezres állománya. További védett növények, így a mocsári csorbóka (*Sonchus palustris*) és az örvénygyökér (*Inula helenium*) is mocsárréteken, magaskórósokban bukkannak fel. Egyetlen helyen, a ludányhalászi Száraz-réten ismert a kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*) néhány töves állománya.

A Középső-Ipoly-völgy homokpusztai vegetációja a mező- és erdőgazdasági művelés folytán csaknem teljesen eltűnt a területről. Innen nyugatra még találhatunk értékesebb maradványokat (pl. Órhalomnál az *Iris variegata* előfordulása), a vizsgált térségben viszont csak néhány zavarástűrő faj, így a kékcseresznye (*Jasione montana*), ezüstperje (*Corynephorus canescens*) jelzi a hajdani homoki gyepeket.

5. Rákóczihánya: Gyulakeszi – Gyularakodó növényvilága

A Medves-vidék kistáj legdélibb részén található két területen kuriózumnak számító élőhelyek alakultak ki. Az egymástól néhány száz méterre fekvő területek tektonikus kiemelkedés részei, ahol a természetes lepusztulás felszínre, illetve felszínközébe hozta a riolittufa rétegeket. A két nagyobb bányafal feltehetően az évszázados, építési célú bányászat során jött létre.

A vulkáni képződmény Gyulakeszi Riolittufa Formáció kőzetrétegtani elnevezéssel szerepel a geológiai szakirodalomban. A látványában is szikes pusztaként ható bányaudvarokon, illetve az erodált falakon az uralkodó növényfajok a sziki üröm (*Artemisia santonicum*) és a seprűparéj (*Bassia sedoides*). Mindkét faj az eurázsiai szikespuszták jellemző növénye, itteni tömeges előfordulásuk (és állományképzésük) növényföldrajzi és természetvédelmi szempontból is nagy jelentőségű. Előzőek mellett figyelemre tarthat számot a cseppboglárka (*Ceratocephala orthoceras*) tömeges előfordulása, illetve a sziklai koldustetű (*Lappula heteracantha*) jelenléte. A bányaperemeken már a környéken szokványos növényzetet találjuk, például cseres-tölgyeseket bársonyos kakukkszegfűvel (*Lychnis coronaria*), illetve sztyeppcserjéseket cseplezsmeggyel (*Cerasus fruticosa*).

Megjegyzendő, hogy a Medvesvidék környező, déli részén számos további riolittufa kibukkanás létezik (legismertebb Kazáron), de ezeken meglehetősen fajszegény, mészkerülő növényzetet találunk.

6. A Litke-Etesi-dombság növényvilága

A Litke-Etesi-dombság geológiai - geomorfológiai értékei jól ismertek a szakirodalomból (pl. kishartyáni Kőlyuk-oldal, Páris-patak völgye), biológiai értékeire azonban csak az utóbbi évtizedben figyelt fel igazán a természetvédelem.

A legtöbb botanikai érték az oligocén kori meszes homokkövön kialakult sziklagyepekben és sztyeppréteken fordul elő Sóshartyánban, Kishartyánban, Ságújfalun, Etesen. Ezek a gyepek antropogén eredetűek, az erdőirtás utáni legeltetéses használatnak köszönhetően jöttek létre. Flórájuk egy része az eredeti vegetációt uraló tölgyesekből származik, jelentős része viszont az alföldi homokterületekről vándorolt ide. Jelentős szerepet játszanak a szubmediterrán növényföldrajzi elemek, köztük olyan, az Északi-középhegységben igen ritka fajok, mint a szilkés gurgolya (*Seseli hippomarathrum*), a francia lepkeszeg (*Trigonella monspeliaca*) és a pézsmahagyma (*Allium moschatum*).

A meszes homokkő sziklagyepek gyepalkotó növénye a deres csenkesz (*Festuca pallens*), de a sóshartyáni Hencse-hegyen a homoki csenkesz (*Festuca vaginata*) előfordulása is feltételezhető. A sztyepprétek uralkodó növényei a csinos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*), a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), a lappangó sás (*Carex humilis*), helyenként az élesmosófű (*Chrysopogon gryllus*). A homokkő sziklagyepek és lejtősztyepek növénytani jelentőségét kiemeli néhány védett növényfaj nagy egyedszámú állományának jelenléte. Így a sóshartyáni Hencse-hegy – Kerékkötő-hegy vonulaton a szártalan csúdfű (*Astragalus excapus*) 30-40 ezer töve, a hangyabogánecs (*Jurinea mollis*) 20 ezer töve él. Előbbi faj meglehetősen gyakori a környék többi meszes homokkő gyepében is, hasonlóan a tavaszi héricshez, a fekete kökörcsinhez. Számos további, kisebb egyedszámban előforduló védett növényfajt ismerünk ezekről az élőhelyekről, így a leánykökörcsint, erdei szellőrózsát, piros kigyósziszt, dunai szegfűt, sömörös kosbort.

A délies kitettségű domboldalak nyílt tölgyeseinek alig maradt hírmondója a Litke-Etesi-dombságban, néhány helyen (pl. etesi fás legelő) a sztyepprétek idős hagyásfái emlékeztetnek rájuk. A nógrádmegyeri Bérc-oldalban azonban fennmaradt egy tisztásokkal tarkított, molyhos tölgy uralta erdő, amely a terület hajdani melegkedvelő tölgyeseinek reprezentálásaként említhető. A melegkedvelő tölgyesek számos gyakori faja mellett (például a lágyszárú szintet helyenként uraló *Carex halleriana*), több nőszőfű faj (*Epipactis microphylla*, *E. atrorubens*, *E. muelleri*) is előfordul. Az erdő ligetes részein és tisztásain a sztyepprétek fajai (*Stipa pulcherrima*, *Astragalus excapus*, *Onobrychis arenaria*, *Linum tenuifolium*) dominálnak, érdekesség a karcsú gyöngyike (*Muscari tenuiflorum*) megjelenése. A kistáj legértékesebb bükkösei és gyertyános-tölgyesei Nógrádszakál és Litke határában, az Ipolyra néző dombokon (Bükk-tető, Cseres-oldal) maradtak fenn. Itt számos, a Cserhátban máshol nem, vagy ritkán előforduló faj megjelenik, mint a közönséges tölgyespáfrány (*Gymnocarpium dryopteris*), a saspáfrány (*Pteridium aquilinum*), a málna (*Rubus idaeus*). Égeres forráslápok maradványai is megtalálhatók aranyos veselkével (*Chrysosplenium alternifolium*), keserű kakukktormával (*Cardamine amara*), farkasszőlővel (*Paris quadrifolia*).

Érdekességként megemlítendő, hogy hegylábi részen (Mihálygerge: Komra-völgy), talán egykori löszpusztai növényzet maradványaként megjelenik a taréjos búzafű (*Agropyron pectinatum*).

A Litke-Etesi-dombság vízhez kötődő növénytársulásai erősen visszaszorultak, de két helyen, az etesi Árnyék-alján és Sóshartyán faluszélén is előkerültek gyapjúsásos láprét állományai. Az etesi láprét nagyobb kiterjedésű és jobb állapotú, de fajkészletük igen hasonló. Az etesi lápréten a széleslevelű gyapjúsás (*Eriophorum latifolium*) és a keskenylevelű gyapjúsás (*Eriophorum angustifolium*) is állományalkotó, a sóshartyánin csak az előbbi faj. Közös, értékes fajok a széleslevelű ujjaskosbor (*Dactylorhiza majalis*), a kétsoroskák (*Blysmus compressus*), a kétlaki macskagyökér (*Valeriana dioica*). Mindkét láprétet erős nádasodás, illetve hulladéklerakás veszélyezteti.

7. A geopark állatvilága

A geopark állatvilágának feltártsága területileg egyenlőtlen és erősen hiányos. A hiányos ismeretek nem teszik lehetővé az állatvilág kistájakra bontott tárgyalását, ahol ilyen jellegű különbségek kimutathatók, ott jelezzük azokat.

7.1 Gerinctelenek

Az Ipoly malakológiai (puhatestűekkel foglalkozó tudomány) szempontból a legértékesebb hazai folyóink közé tartozik. Kiemelendő a nagy egyedszámban előforduló, pontuszi-balkáni elterjedésű, védett rajzoscsiga (*Theodoxus danubialis*). Különleges értéket képvisel a folyó nagybagylyó állománya, melyben minden hazai faj képviselteti magát. Közülük két faj védett: a lapos tavikagyló (*Pseudanodonta complanata*) és a tompa folyamkagyló (*Unio crassus*).

Jellegzetes szitakötő fajunk a hegyvidéki, tiszta vizű patakokat kedvelő, védett kisasszony-szitakötő (*Calopteryx virgo*).

A patakok kevésbé jó állapotú, alsóbb szakaszain is előfordulnak védett vízirovarok, például a pataki szitakötő (*Orthetrum brunneum*) és a feketelábú szitakötő (*Gomphus vulgatissimus*). A Litke-Etesi-dombság egyes kis tavaiban előkerült a ritka, igen érzékeny piros szitakötő (*Leucorrhinia pectoralis*).

A pókfaunának is csak a feltűnőbb képviselői ismertek, így például a védett, sziklagyepekben, lejtősztyepekben gyakori bikapók (*Eresus cinnabarinus*), illetve a hasonló élőhelyeken előforduló pokoli cselőpók (*Lycosa vultuosa*). Utóbbi rokona, a szongáriai cselőpók (*Lycosa singoriensis*) elsősorban a Cserhátalja szántóföldjein van jelen, az ugyancsak védett óriás-keresztspók (*Araneus grossus*) pedig a dombvidéki irtásréteken elterjedt.

Az egyenesszárnyúakhoz közel álló, védett fogólábú, az imádkozó sáska (*Mantis religiosa*) nagyon gyakori a területen.

Hazánk mindössze négy védett poloska fajának egyike, a lándzsás karimáspoloska (*Phyllomorpha laciniata*) értékes tagja a terület andezit-sziklagyepjeinek. Ez a különleges megjelenésű, táplálékspecialista faj más mediterrán elterjedésű, ritka poloskákkal (pl. *Leptopus marmoratus*, *Bagrada stolata*) együtt él ezeken a szélsőséges élőhelyeken.

A hazai recésszárnyúak legfeltűnőbb és egyik legértékesebb képviselője a védett keleti rablópille (*Libelloides macaronius*). A rovar sárga – fekete színű imágója gyors röptű vadász, lárvája pedig a talajon és a gyepszintben folytat ragadozó életmódot.

A kétszínű fogólábú fátyolka (*Mantispa styriaca*) szintén elterjedt a terület nyílt erdeiben, de alkalmanként településeken és mezőgazdasági területeken is találkozhatunk vele. Ez a védett rovar lesből vadászik, az imádkozó sáskához hasonló fogólábaival ragadja meg zsákmányát.

A bogarak rendje az élővilágban óriási változatossággal képviselteti magát. Területünk bogárfaunája még alig kutatott. A futóbogárfélék számos védett faja ismert a területről, így például nagyon gyakori a bőrfutrinka (*Carabus coriaceus*), a rezes futrinka (*Carabus ullrichi*), a kék futrinka (*Carabus violaceus*). Az aranyos bábrablóval (*Calosoma sycophantha*) az utóbbi évtizedben már alig lehetett találkozni, de a 2005-2006. évek gyapjaslepke-gradációja során számos helyen újra főlzaporodott. A nünükefélék védett fajait az őszi nünüke (*Meloe*

autumnalis) képviseli, a lapbogárfélék közül pedig a skarlátbogarat (*Cucujus cinnabarinus*) ismerjük a területről. A díszbogarak közül cserjésedő irtásrétekről ismerjük a védett tükrös díszbogarat (*Capnodis tenebrionis*), melynek lárvái gyümölcsfák, illetve kökény és galagonya gyökereiben fejlődnek. A hasonló életmódú, nem védett, de megritkult bronzbogár (*Aurigena lugubris*) szintén elterjedt a területen.

A szentkúti Meszes-tető melegkedvelő tölgyeséből ismert a ritka Arias-díszbogár (*Kisanthobia ariasi*) előfordulása.

Az Európa nyugati részén veszélyeztetett, hazánkban még gyakori szarvasbogár (*Lucanus cervus*) mindenfelé előfordul a terület tölgyeseiben, gyakran találkozhatunk vele a településeken is. Rokona, a kis szarvasbogár (*Dorcus parallelepipedus*) szintén gyakori a területen. Mindkét faj lombos fák (főként tölgyek) korhadó gyökerében, tuskójában fejlődik, így függenek az erdők természeti állapotától.

A legeltető állattartás visszaszorulásával erősen megritkult, de még jelen van területünk faunájában a védett holdszarvú ganéjtúró (*Copris lunaris*).

A védett cserebogárfélék közül gyakori a korhadó fákhöz kötődő pompás virágbogár (*Cetonischema aeruginosa*), illetve sztyeppréteken a magyar virágbogár (*Netocia ungarica*).

Az orrszarvúbogárral (*Oryctes nasicornis*) már erdőkben alig találkozhatunk, ugyanakkor fűrésztelepek komposztálódó hulladékhalmáiban rendszeresen előfordul.

A vízbogarak közül legjelentősebb fajok az Ipoly folyó kedvező ökológiai állapotát jelző nagy karmosbogár (*Potamophilus acuminatus*) és négypúpú karmosbogár (*Macronychus quadrituberculatus*)

Különösen jelentős cincér-élőhelyek a holt fában gazdag melegkedvelő tölgyesek és bokorerdők. A geopark területén több helyről is előkerült, bokorerdőkben az igen ritka szilfacincér (*Akimerus schaefferi*). Lárva tölgyekben fejlődik, imágói a legmelegebb nyári napokon rajzanak tápnövényeik körül. Ugyanezen élőhelyeken fordul elő a szintén ritka, mediterrán vércincér (*Purpuricenus kaehleri*) és a vöröscombú facincér (*Rhopalopus spinicornis*). A rovarászok által megkutatott szentkúti Meszes-tetőn további védett cincérfajok, így a sápadt éjcincér (*Hesperophanes pallidus*) és a tölgy-díszcincér (*Clytus tropicus*) is előkerült, ezek jelenlétére a geopark más molyhos tölgyeseiben is számíthatunk. Az Ipoly menti dombvidékről (Ipolytarnóc) kimutatták a tölgyekhez kötődő, ritka laposorrú ormányos (*Gasterocercus depressirostris*) jelenlétét.

A lepkék rendjének számos fontos képviselője ismert a területről, több fajuk a geopark kiemelkedő természeti értékének számít.

A színpompás, mediterrán elterjedésű farkasalmalepke (*Zerynthia polyxena*) degradált élőhelyekhez kötődik. Tápnövénye, a farkasalma (*Aristolochia clematitis*) felhagyott szőlőkben, parlagon hagyott kertekben, gyomos mocsárréteken és zavart erdőszéleken fordul elő. Sok helyen, de kis egyedszámú állományokban él a területen.

A kis apollólepké (*Parnassius mnemosyne*) ellenben jó természetességi állapotú erdőkben él, ahol tápnövényei, a keltike fajok (*Corydalis* spp.) tenyésznek. Igényli tisztások, erdőszéli rétek jelenlétét is, mert imágói itt táplálkoznak, illetve nászrepülnek.

Gyakori pillangók a kardoslepke (*Iphiclides podalirius*) és a fecskefarkú lepke (*Papilio machaon*). Előbbi hernyója leggyakrabban kökényen, utóbbié különféle ernyősvirágzatú növényeken fejlődik.

A hegyi törpeboglárral azonos tápnövényen, legtöbbször együtt fordul elő hazai lepkefaunánk egyik jellegzetes faja, a barnabundás boglárika (*Polyommatus admetus*).

Elterjedésének nyugati határát a Kárpát-medencében éri el, előbbi faj mellett az irtásrétek kiemelkedő értéke. Az irtásrétek további védett nappali lepkéi közül megemlíthető az északi boglárka (*Plebejus idas*), illetve az ibolyás tűzlepke (*Lycaena alciphron*). Az állatföldrajzi szempontból fontos, védelem alatt nem álló magyar törpebusalepke (*Spialia orbifer*) szintén hasonló élőhelyeken fordul elő.

A Litke-Etesi-dombság oligocén homokkövén kialakult sziklagyepek és sztyepprétek nemzetközi viszonylatban is jelentős lepke-élőhelynek számítanak, közülük is kiemelkedik a sóshartyáni Hencse-hegy. Egyik különlegességét adja, hogy mind a négy hazai plebejusboglárka faj előfordul a területen, ami egyedülálló jelenség. Közülük legértékesebb a fokozottan védett fóti boglárka (*Plebejus sephirus*), mely tömeges tápnövényén, a szártalan csúdfüvön nagy egyedszámban él. A fóti boglárkának néhány további lelőhelye is van a környéken. Érdekes előfordulása van a nógrádmegyeri Bérc-oldalon, ahol a hegyi törpeboglárkával együtt él, nyílt erdőben és erdőtisztásokon is. A Hencse-hegy másik kiemelendő faja a kakukkfűveken élő nagyfoltú hangyaboglárka (*Maculinea arion*), melynek országosan jelentős állománya került elő.

Az éjszakai lepkék leglátványosabb képviselője a hatalmas méretű nagy pávaszem (*Saturnia pyri*). Gyümölcsfákon él, kedveli a szilvát, diót, korábban kártevőként is jegyezték. Az utóbbi 20 évben rendkívül megritkult, elképzelhető, hogy csak néhány öreg gyümölcsösben maradt fenn a környéken. Néhány éve újra látni településeken is, amint éjjel a lámpáknál csapong. Kisebb termetű, gyakoribb rokona, a szintén védett kis pávaszem (*Eudia pavonia*), gyümölcsfák mellett rózsaféle cserjéken is él, így megtalálható gyepekben, erdőszéli cserjésekben.

A kökényes – galagonyás cserjések (töviskesek) értékes lepkefaja a sárga gyapjasszövő (*Eriogaster catax*). Hernyói kora tavasszal, szövedékben kezdik csoportosan életüket, majd szétszélednek a környező bokrokra. Sokkal gyakoribb, de előzőhöz hasonlóan védett faj a tavaszi gyapjasszövő (*Eriogaster lanestris*).

A ligeterdők több védett tarkalepkének adnak otthont: meglehetősen gyakori a kis színjátászólepke (*Apatura ilia*), a gyászlepke (*Nymphalis antiopa*) és a nagy rókalepke (*Nymphalis polychloros*), de az utóbbi években a díszes tarkalepke (*Euphydryas maturna*) is elterjedt.

A szenderfélék védett képviselője a melegkedvelő tölgyesekben élő tölgyfaszender (*Marumba quercus*), illetve az irtásrétekről, néhány helyről előkerült dongószender (*Hemaris tityus*).

7.2. Gerincesek

7.2.1. Halak

A terület lpolyon kívüli halfaunája nem mondható gazdagnak. Jelentősebb természetes állóvíz nincs a területen, a víztározók halfaunáját pedig a telepítések, illetve egyes inváziós halfajok felszaporodása határozza meg. A legnagyobb értéket egyes patakok adják, sajnos azonban ezek ökológiai állapota sem kielégítő. Legjellemzőbb halfajuknak a domolykó (*Leuciscus cephalus*) tekinthető, mellette mindenütt megjelenik a védett fenékjáró küllő (*Gobio gobio*), illetve lassúbb folyású részeken a szivárványos ökle (*Rhodeus sericeus*).

Utóbbi két faj részt vesz a víztározók benépesülésében is. A hegyvidéki jellegű, gyorsabb folyású patakok leggyakoribb védett hala a kövicsík (*Barbatula barbatula*), mely rendszeresen megtalálható az alsóbb szakaszokon is.

Az Ipoly halfaunája ellenben igen gazdag és értékes. A halfauna sokszínűségét a folyó viszonylag jó biológiai állapota, a szakaszjellegek és az ökológiai tulajdonságok változatossága biztosítja. Legértékesebbek a petényi márna (*Barbus peloponnesius petenyi*) és a német bucó (*Zingel streber*). Mindkettő szűk elterjedésű, érzékeny halfaj, melyek az Ipoly kiemelt figyelmet érdemlő élőlényei.

7.2.2. Kétéltűek

A kétéltűek, életmódjuk, szaporodási szokásaik miatt a legérzékenyebb élőlény-csoportok közé tartoznak. Területünk kétéltű-faunájának viszonylagos gazdagsága, a természet kedvező állapotának jelzője.

A hegyvidéki hatásokat tükrözi a foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*) jelenléte. Lárvai tiszta vizű erdei patakokat, forrásokat igényelnek kifejlődésükhöz, a kifejlett állatok pedig jó állapotú üde erdőkben élnek.

Az egyetlen jelenleg is gyakori gőtefaj a területen a pettyes gőte (*Triturus vulgaris*). Sok víztípusban szaporodik, a pocsolyáktól a nagyobb tavakig és a patakokig. A két évtizede még szintén gyakori tarajos gőte (*Triturus cristatus*) viszont drasztikusan megfogyatkozott, az utóbbi években nem sikerült megtalálni a területen. Eltűnésének okai nem tisztázottak, mivel korábbi szaporodóhelyeinek egy része jelenleg is kedvező állapotban van. Számos korábbi élőhelye (főként időszakos kisvízfolyások és állóvizek) azonban megszűnt. (A fajról tudjuk, hogy a víz kémhatásának változására – pH csökkenése – érzékenyen reagál, eltűnésében ez vezető szerepet játszhat.)

A hazai békafajok zöme (a mocsári béka és a sárgahasú unka kivételével) megtalálható a területen. A barna ásóbéka (*Pelobates fuscus*) csak néhány helyről került elő, de valószínűleg jóval elterjedtebb.

Különösen erdős területeken igen gyakori a barna varangy (*Bufo bufo*), a közúti békagázolások is elsősorban ezt a fajt érintik. A zöld varangy (*Bufo viridis*) a települések leggyakoribb kétéltűje, sokszor az épületek alá kapart üregekben él. A házikertekben sok gerinctelent felfal, köztük számos olyan fajt, melyek a kultúrnövényeket károsítják. Általánosan elterjedt a területen a vöröshasú unka (*Bombina bombina*), szinte bármelyik állóvízben (keréknyomoktól a halastavakig) számíthatunk megjelenésére. Kis állományai a hegyvidéki erdőkben rejtőzködő, apró tavakban is megtalálhatók. Mindenütt jelen van a területen a zöld levelibéka (*Hyla arborea*). A Geopark leggyakoribb kétéltűjének az erdei békát (*Rana dalmatina*) tarthatjuk, mind állandó, mind a környező területekről szaporodni érkező állományai erősek. Valamennyi víztípusban, mindenütt ráakadhatunk petecsomóira, kifejlett egyedeivel is bárhol találkozhatunk. Legfontosabb élőhelyei az erdők, de gyepekben és településeken is rendszeresen megfigyelhető. A terület minden patakjában és tavában megtalálhatók a különböző kecskebékák is.

A barna ásóbéka (*Pelobates fuscus*) a laza talajú gyepek, szántók kétéltűfaja, a völgyben jelentős állományai élnek. Növényzetben gazdag állóvizek a jellemző szaporodóhelyei.

A Középső-Ipoly-völgy kétéltű faunája a vizes élőhelyek bősége miatt gazdag. A kétéltű-populációk egy része teljes életét itt tölti, más részük a környező dombvidékről csak a

szaporodási időszakban vándorol ide. A folyó nem, de a völgyben található különböző (természetes és mesterséges) állóvizek fontos kétéltű szaporodóhelyek.

7.2.3. Hüllők

A hüllők legelterjedtebb, településeken, degradált élőhelyeken is megjelenő faja a fürge gyík (*Lacerta agilis*). A zöld gyík (*Lacerta viridis*) a természetszerű domb- és hegyvidéki gyepek gyakori faja, de jellemző élőhelyei a hagyományos művelésű szőlők is. Sziklás élőhelyeken (nyílt és erdei élőhelyeken is) elterjedt a fali gyík (*Podarcis muralis*). A lábatlan gyík (*Anguis fragilis*) szintén elterjedt az erdős területeken, bár életmódja miatt ritkábban találkozhatunk vele.

A Keleti-Cserhát egyik kiemelkedő, nemzetközi jelentőségű természeti értéke a fokozottan védett pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*), feltehetően egyik legnagyobb hazai állománya él itt.

A kígyók ismertetésének elején szükséges megemlíteni, hogy mérges kígyó nem él a Geoparkban és a környékén. Két hazai viperafajunk (keresztes vipera és parlagi vipera) egyikének sincs megfelelő élőhelye a Cserhátban, így előkerülésük (biológiai okokból) kizárható. Dombvidéki jellegű területeken (főként különböző gyepekben, erdőtisztásokon) a rézsiklóval (*Coronella austriaca*) viszonylag gyakran találkozhatunk. Az erdei sikló (*Elaphe longissima*) viszont meglehetősen ritka, csak néhány helyen lehet rendszeresen megfigyelni. Vizek mentén mindenütt megjelenik a vízisikló (*Natrix natrix*), de rendszeresen megfigyelhető vizektől távol is (főleg a telelés előtt és után).

7.2.4. Madarak

A gólyaalkatúak közismert faja, a fehér gólya (*Ciconia ciconia*) Nógrád megyében erősen megritkult, jelentősebb számban csak az Ipoly völgyében költ, azonban az egész megyét tekintve, itt él a faj legerősebb állománya, ami természetvédelmi szempontból regionálisan erősen növeli a terület értékét. A terület számos pontján, rendszeresen észlelni a fekete gólya (*Ciconia nigra*) táplálkozó példányait.

A jégmadárnak (*Alcedo atthis*) a Geopark ipolymenti területén 10-11 párra becsülik a fészkelő állományát. Ezek zöme az Ipoly szakadópartjaiban költ (a szlovák és a magyar oldalon egyaránt), egy pár költése ismert a Malomréti-víztározó partfalában. Nagy és stabil állománya a terület fontos természeti értéke. A Geopark települései közül még számos akad, ahol jelenleg is rendszeresen fészkel, de egy-két évtizede még szinte valamennyi faluban jelen volt.

A gémfélék közül egész évben találkozhatunk a szürke gémmel (*Ardea cinerea*), főként ősztől – tavaszig a nagy kócsaggal (*Egretta alba*), de költésük nem ismert a környékről. A lúdalkatúak közül a vetési lúd (*Anser fabalis*) rendszeres, a nyári lúd (*Anser anser*) ritkán megfigyelhető átvonuló. A récék közül a tőkés réce (*Anas platyrhynchos*) tavakon, patakokon rendszeresen költ, más fajokat, leginkább a bőjti récét (*Anas querquedula*) vonulási időben figyelhetjük meg tavakon, belvizeken.

Hazánk szinte egész területére, így a Geoparkra is elmondható, hogy természeti értékei között kiemelkedő szerepet játszanak a ragadozó madarak.

Minden olyan területen, ahol nagyobb kiterjedésű természetserű erdők vannak, költ a darázsölyv (*Pernis apivorus*). Fő táplálékát a darázsfélék lárvái adják, de egyéb zsákmányok (pl. madárfiókák) is rendszeresen előfordulnak táplálékában. Bár elterjedtnek számít, az utóbbi években erősen visszaesett a héja (*Accipiter gentilis*) fészkelő állománya. Ellenben kisebb testű rokona, a karvaly (*Accipiter nisus*) a terület szinte minden nagyobb fenyesében költ. A leggyakoribb ragadozómadár az egerészölyv (*Buteo buteo*), a hegyvidéki zárt erdőktől a mezőgazdasági területeken húzódó fasorokig, mindenütt megtalálhatjuk fészkeiket.

A barna rétihéja (*Circus aeruginosus*) gyakori átvonuló és átnyaraló faj, a terület jelentősebb nádasában ritkán költ is. A környéken gabonában is megfigyeltük költését. Szántókon és réteken szerzi elsősorban zsákmányát, mely zömében kisebb gerincesekből áll.

Hazánk madárvilágának egyik kiemelkedő értéke, a magyarság múltjában is fontos szerepet játszó kerecsensólyom (*Falco cherrug*). Ez a hosszú ideje vadászmadárként tartott ragadozó az 1980-as évekre a kipusztulás szélére jutott Magyarországon. Azóta a sikeres természetvédelmi tevékenységnek köszönhetően megerősödött állománya, így megjelent a Cserhátban is. Zsákmányát (kis emlősök, madarak) gyakran szerzi intenzív szántókon, ezért ki van téve a növényvédőszeres mérgeződésnek. Rendkívül veszélyesek számára a közép feszültségű elektromos vezetékek tartóoszlopai.

A tyúkfélék ismertebb képviselői közül az Ázsiából betelepített fácán (*Phasianus colchicus*) mindenütt előfordul, a vadászati célú kieresztési helyek környékén gyakori. Szintén meglehetősen gyakori a vonuló fűrj (*Coturnix coturnix*), főként gabonában és parlagokon költ. A fogoly (*Perdix perdix*) viszont nagyon megfogyatkozott.

A kevés mocsári, tavi élőhely miatt az ilyen élőhelyekhez kötődő madárfajok ritkák a területen, így a guvat (*Rallus aquaticus*), a vízityúk (*Gallinula chloropus*), a szárcsa (*Fulica atra*) a víztározókon vannak jelen költőfajként. A partimadarak legismertebb hazai képviselője, a bíbic (*Vanellus vanellus*), elszórtan és rendszertelenül költ a területen. Csapadékos években számos helyen megtelepszik, főként belvizes szántókon, száraz években viszont csak néhány nedves réten, vagy víztározók melletti szántókon költ. Kedvező években, kisebb számban társul hozzá költőfajként a fokozottan védett piros lábú cankó (*Tringa totanus*). Belvizes szántón, illetve víztározó partján, alkalmilag költ a terület környékén a kis lile (*Charadrius dubius*).

A galambalkatúak mind a négy hazai faja gyakori a területen. A kék galamb (*Columba oenas*) az idősebb lomberdők, elsősorban bükkösök madara. Az örvös galamb (*Columba palumbus*) az erdőktől a parkokig, sokféle élőhelyen költ, csapatokban gyakran együtt mozog a kék galambbal. A vadgerle (*Streptopelia turtur*) a fiatal erdők, erdőszélek, cserjések madara, még gyakorinak mondható a területen. Az utóbbi évek mezőgazdasági támogatási rendszere, mely a gyepek teljes cserjementesen tartását követeli meg a gazdálkodóktól, előnytelenül érinti a faj természetvédelmi helyzetét (sok más, cserjésekhez kötődő élőlényel együtt). Falvaink közismert madara a hazánkba az 1930-as években betelepült balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*).

Erdőkben, cserjésekben és vízpartokon egyaránt gyakori madár a kakukk (*Cuculus canorus*). Fészekgazdája erdőkben főleg a vörösbegy (*Erithacus rubecula*), patakok, tavak mentén a nádiposzáta fajok (*Acrocephalus* spp.).

A baglyok több, értékes hazai képviselője is jelen van a területen. Legfontosabb az uhu (*Bubo bubo*), melynek költése a terület kőbányáiban megfigyelésre került. Egy pár sikeres költését bizonyították az utóbbi években, de egy-két további pár költése is valószínűsíthető. Legnagyobb baglyunk csúcsragadozó szerepet tölt be a területen, minden önmagánál kisebb gerincest zsákmányul ejt. Az erdei fülesbagoly (*Asio otus*) leggyakrabban nyílt területek fasoraiban, erdőfoltjaiban, szarka és szürke varjú fészkeiben költ, de parkokban is rendszeresen észlelhető.

Településekhez kötődik több bagolyfaj is, így a templomtornyokban, gazdasági épületekben, padlásokon élő gyöngybagoly (*Tyto alba*). Környékünkön csak kevés helyen ismerjük, templomtornyóból, illetve lakóház padlásáról. A kuvik (*Athene noctua*) napjainkra erősen megritkult, de még több helyről ismerjük lakóházak, gazdasági épületek padlásán költését.

A legeltetési állattartás visszaszorulásával megritkult a búbosbanka (*Upupa epops*) állománya is, de szórványosan még sokfelé találkozhatunk vele területünkön.

A harkályok közismert odúkészítő madarak, ezzel a tevékenységükkel az erdei élővilág kiemelkedő jelentőségű tagjai. Területünkön valamennyi hazai fajuk előfordul, de a fehérhátú harkály (*Dendrocopos leucotos*) nagyon ritka fészkelő. Ez a hazánkban hegyvidéki jellegű, főként bükkösökhöz kötődő faj az erdők természetességi állapotának kiváló jelzője. A Szécsényi-dombság északi részén (Litke: Bükk-tető) ismert költése, így területünk más, nagyobb kiterjedésű bükköseiben is elképzelhető megtelepedése. Az idősebb, természet szerű tölgyesek és bükkösök jellemző, kiemelkedő ökológiai szerepet játszó faja a fekete harkály (*Dryocopus martius*). Legnagyobb odúkészítő madarunk, ezzel az erdei életközösségekben számos más állatfaj életlehetőségeit biztosítja. Odúit rendszeresen veszik igénybe a kék galamb, a macskabagoly, a nyuszt, illetve denevérkolóniák. A sok holt fát tartalmazó, idősebb tölgyesekben párjainak száma megközelíti a nagy fakopáncsét (*Dendrocopos major*). Utóbbi leggyakoribb harkályfajunk, az őshonos fajokból álló erdők mellett idős akácokban, fenyvesekben, illetve gyümölcsösökben, parkokban is megtelepszik. A településekről jórészt kiszorította az 1930-as évektől terjeszkedő balkáni fakopáncs (*Dendrocopos syriacus*), mely faj a Geopark településein mindenfelé jelen van.

Szántók, parlagok és legelők jellegzetes, gyakori madara a mezei pacsirta (*Alauda arvensis*). Elterjedt, de kevésbé gyakori rokona, a búbospacsirta (*Galerida cristata*) elsősorban zavart élőhelyeken: települések szélén, földutak mellett fészkel.

Az állattartás visszaszorulásával és a hagyományos épületek eltűnésével az utóbbi évtizedekben drasztikusan csökkent a füstifecske (*Hirundo rustica*) költőpárjainak száma.

A sárgarigó (*Oriolus oriolus*) elterjedt faj, főként ligeterdőkben, gyümölcsösökben, kertekben költ.

A korábban ritka holló (*Corvus corax*) napjainkra gyakorivá vált, mind erdőkben, mind mezőgazdasági területeken költ. Népes csapatai is megfigyelhetők.

A dolmányos varjú (*Corvus corone cornix*) elsősorban a hegylábi, illetve alacsony dombvidéki mezőgazdasági területeken gyakori.

A szarka (*Pica pica*) a hegylábi részeken, csak helyenként gyakori, a szajkó (*Garrulus glandarius*) az erdős területeken mindenütt jelen van.

A széncinege (*Parus major*) és a kék cinege (*Parus caeruleus*) igen gyakori az erdőkben, a barátcinege (*Parus palustris*) is mindenütt jelen van, de kisebb egyedszámban. Főként

cserjésekben gyakori az őszapó (*Aegithalos caudatus*), a fenyvescinege (*Parus ater*) pedig szinte minden nagyobb kiterjedésű fenyvesben költ.

Főként bükkösökben és gyertyános-tölgyesekben gyakori a csuszka (*Sitta europaea*), a rövidkarmú fakusz (*Certhia brachydactyla*) a szárazabb tölgyesekben is elterjedt.

Erdőkben, cserjésekben és településeken egyaránt gyakori fészkelők a fekete rigó (*Turdus merula*) és az énekes rigó (*Turdus philomelos*). Településeken közönséges, de kőbányákban is rendszeresen fészkel a házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*).

Ligeterdőkben, cserjésekben gyakori a fülemüle (*Luscinia megarhynchos*), a vörösbegy (*Erithacus rubecula*) pedig az egyik leggyakoribb erdei faj.

A nádiposzták leggyakoribb faja a nád rigó (*Acrocephalus arundinaceus*), minden nagyobb nádasban költ. A foltos nádiposztá (*Acrocephalus schoenobaenus*) elsősorban a kisebb mocsarakban, az énekes nádiposztá (*Acrocephalus palustris*) a patakmenti magaskórósokban fészkel.

A csilpcsalp füzike (*Phylloscopus collybita*) erdőszéleken, tisztásokon és spontán cserjésedő területeken is gyakori, a sisegő füzike (*Phylloscopus sibilatrix*) főként gyertyános-tölgyesekben és bükkösökben költ jelentős számban. Barázdabillegető (*Motacilla alba*) bármilyen vízközeli élőhelyen (településeken is) fészkel, a sárga billegető (*Motacilla flava*) üde réteken, esetenként belvizes szántókon, sokfelé költ.

A seregély (*Sturnus vulgaris*) az odvas fákban gazdag idősebb erdők, fűzligetek és homokbányák gyakori faja.

A házi veréb (*Passer domesticus*) a településeken még gyakori, bár az utóbbi évtizedben megfogyatkozott, a mezei veréb (*Passer montanus*) településeken kevésbé, de mezőgazdasági területek fasoraiban, ligeterdőkben szintén gyakori fészkelő.

A meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*) különböző típusú erdők gyakori madara, de megtelepszik cserjésekben, gyümölcsösökben, parkokban is. További gyakori pintyféléink közül a zöldike (*Carduelis chloris*) különösen kedveli a ligeterdőket, a kenderike (*Carduelis cannabina*) a borókás cserjéseket. A tengelic (*Carduelis carduelis*) és a csicsörke (*Serinus serinus*) egyéb élőhelyeik mellett a lakott területeken nagyon gyakoriak.

A süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*) és a csíz (*Carduelis spinus*) gyakori téli vendég. Az erdei pinta (*Fringilla coelebs*) az egyik leggyakoribb fészkelője a terület erdeinek.

7.2.5. Emlősök

A legismertebb emlősállatok közé tartozó keleti sün (*Erinaceus concolor*) mindenütt jelen van területünkön, kedveli a településeket is. Az emlősök között könnyen észlelhetőnek számító állat drasztikus megritkulását tapasztalhatjuk az utóbbi évtizedekben, amely táplálékbázisának megfogyatkozásával és a megnövekedett gépjárműforgalom pusztításával lehet összefüggésben.

Rejtettebb életmódot folytató rovarvők a cickányok, melyek közül nagyon gyakori az erdei cickány (*Sorex araneus*), a mezei cickány (*Crocidura leucodon*) és a keleti cickány (*Crocidura suaveolens*).

Még mindenütt előfordul a túrásairól jól észlelhető vakond (*Talpa europaea*), de a sünhöz hasonlóan az utóbbi időben jóval kisebb egyedszámban van jelen. Templomtornyokban a közönséges denevér (*Myotis myotis*) százas nagyságrendű, illetve a kései denevér (*Eptesicus serotinus*) kisebb kolóniái ismertek. A koraidenevér (*Nyctalus noctula*) odvas fákban gazdag erdőkben, sokfelé előkerült, valószínűleg a terület leggyakoribb denevérfaja.

A mezei nyúl (*Lepus europaeus*) mindenütt jelen van a területen, erdőkben kisebb sűrűségben, mint mezőgazdasági területeken. A nagyobb kiterjedésű természetszerű erdőkben gyakori a mókus (*Sciurus vulgaris*).

A korábban mezőgazdasági kártevőnek számító ürge (*Spermophilus citellus*) a kipusztulás szélére jutott, jelenleg egészen kis állományai ismertek. A nagy pele (*Glis glis*) erdőkben, a mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*) nagyobb cserjésekben is gyakori rágcsáló. A Magyarországon korábban ritkának tartott erdei pele (*Dryomys nitedula*) a Cserhátban számos helyen előkerült, valószínűleg igen jelentős állományai élnek területünkön is.

Legismertebb ragadozó emlősünk, a róka (*Vulpes vulpes*) mindenütt előfordul, a veszettség elleni immunizálási program következtében egyre nagyobb számban.

Elsősorban erdőkben gyakori állat a borz (*Meles meles*), de mezőgazdasági kultúrákban táplálkozva rendszeresen jelentkezik kártétele is. A menyétféle kisragadozók gyakori, közismert képviselője a menyét (*Mustela nivalis*). Ritkábban, de főként patakok mentén rendszeresen találkozhatunk a hermelinnel (*Mustela erminea*). Nyílt területeken, településeken gyakori a közönséges görény (*Mustela putorius*). A nyest (*Martes foina*) nagyon változatos élőhelyeken jelenik meg, a zavartalan sziklás erdőtől a településekig. A nyuszt (*Martes martes*) erdei állatnak számít, bár zsákmány után gyakran nyílt területeken jelenik meg. Viszonylag gyakori az erdősültebb részeken.

A vadmacska (*Felis sylvestris*) jelenléte szinte az egész területen kimutatható, nem számít ritka állatnak.

A vidra (*Lutra lutra*) kiemelkedő természetvédelmi jelentőségű, fokozottan védett faj. Az Ipoly érintett szakaszán, a horgásztavakon és a betorkolló patakokon is rendszeresen észlelhetők életnyomai.

Az őshonos nagyvadak közül a gímszarvas (*Cervus elaphus*), az őz (*Capreolus capreolus*) és a vaddisznó (*Sus scropha*) is gyakori a területen. Természetvédelmi problémát elsősorban a túlszaporodott vaddisznó okoz, de a természetes erdőfelújulás akadályozásával számos helyen a gímszarvas állománya is gondot jelent.

A betelepített nagyvadak közül a muflon (*Ovis ammon*) és a dám (*Dama dama*) több helyen állandó állománnyal rendelkezik. A természeti állapotot károsító hatásuk mértékét még nem vizsgálták a területen, de tetemes erdőgazdálkodási kárt már okozott a dám.

8. A Karancs-Medves gerinctelen faunája

A terület gerinctelen-faunájáról csak néhány csoportra vonatkozóan rendelkezünk ismeretekkel.

A puhatestűek egyik legnagyobb méretű képviselője a védett lapos tavikagyló (*Pseudanodonta complanata*), melynek egyedeivel a Gortva-tóban találkozhatunk. E faj jelenléte eredményezi a szaporodásában kagylókhoz kötődő szivárványos ökle erős populációjának megtelepedését. A feltűnő színű, változatos megjelenésű, védett kerti csiga (*Cepaea hortensis*) Salgótarján központi részén került elő nagyobb számban, ahol egyes településrészekben meglehetősen gyakorinak tekinthető. Legnagyobb természetű házas csigafajunk az éti csiga (*Helix pomatia*) egyre kisebb egyedszámban található, nagyobb méretű példányait a gyűjtés megritkította.

Hazánk egyik legdekoratívabb pókjának, a védett bikapók (*Eresus cinnaberinus*) hímjének utótöste élénkvörös, négy fekete folttal. Nagyobb természetű nőstényei egyszerű fekete színűek. Példányai telepeken, fogóhálóval ellátott bejáratú tárnákban laknak. Melegkedvelő faj, élőhelyeit egyaránt megtaláljuk szilikát-sziklagyepeken, lejtősztyepeken, de erdei tisztásokon is.

A Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet számos pontjáról ismerjük a pokoli cselőpók (*Geolycosa vultuosa*) előforulását. A faj jelenlétének megítélését befolyásoló tényező, hogy elterjedésének északi határa közelében élő populációról van szó, Szlovákiában ez a faj csupán Zoboron, Pelsőc (Plešivec) mellett és Párkány (Štúrovo) környékéről került elő. Rokona, a szongárai cselőpók (*Lycosa singoriensis*) az 1800-as évekig csak az Alföld szikes területeire volt jellemző. Mára ez a nagytermetű, megjelenésében trópusi madárpókokra emlékeztető védett faj egyre nagyobb területeket foglal el és már a TK több pontjáról is ismertté vált, az előzőnél azonban ritkábban találkozhatunk vele. Cserjésekben, erdőszegélyeken szövi nagy méretű hálóját az óriás keresztespók (*Araneus grossus*).

Júniustól kora augusztusig a tiszta vízű hegyvidéki patakok mellett gyakran láthatjuk a kisasszony szitakötő (*Calopteryx virgo*) imágóit, amint lassan repkednek, vagy a vízfolyást határoló fák és bokrok ágaira telepednek. A feketelábú szitakötő (*Gomphus vulgatissimus*) már jóval ritkább, és inkább a nagyobb patakok lakója (igazi élőhelyét a tiszta vízű kisebb folyók jelentik). Példányait a tájvédelmi körzet határaitól nem messze találtuk, de néhány egyede a patak felsőbb részeiről is előkerült. Szintén a nagyobb, tisztább vízű patakok lakója a pataki szitakötő (*Orthetrum brunneum*) is. A Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet határától nem messze sikerült megfigyelni néhány példányát a Vörös Könyves tavi szitakötőnek (*Anax parthenope*). A jellegzetes vöröses színéről és nagy zöld szeméről a területen is jól felismerhető, viszonylag gyakori lápi aca (*Aeshna isocetes*) petézéséhez az úszóhínárok jelenlétére van szüksége, így a növényzettel benőtt tavak felett láthatjuk imágóit. A növényzettel dúsan benőtt állóvizek ritkaságai a mocsári szitakötő (*Libellula fulva*) és az Európa-szerte veszélyeztetett piros szitakötő (*Leucorrhinia pectoralis*). Példányainak nagy számú jelenlétét a salgótarjáni Gortva-tóból, és a ceredi horgásztavakról ismerjük.

Gyakran találkozhatunk a melegkedvelő, ragadozó életmódot folytató imádkozó sáskával (*Mantis religiosa*), amely a felmelegedés következtében ma már egyre elterjedtebb.

A ritkább, melegkedvelő, nagytermetű szöcskék közül a fogasfarkú szöcske (*Polysarcus denticauda*) említhető meg, melyek a mezofiltól egészen a xerofil-jelleggel bíró, kedvező állapotú ugarterületekhez kötöttek, de megtalálhatjuk példányaikat a Dobroda-patakot övező magaskórósokon is.

Az óriás énekeskabóca (*Tibicina haematodes*) csak egyszer került elő Karancsberény melletti száraz tölgyesből, a térséghez legközelebb a Márkházapusztai Fás Legelő területéről ismert a faj jelenléte.

Laza homokba építi fogótölcsérét az erdei hangyaleső (*Myrmeleon formicarius*) lárvája, mely mérsékeltén gyakori fajunk. A szitakötőkre emléketető keleti rablópile (*Libelloides macaronius*) lárvája, fogótölcsért nem épít, a talajfelszínen vadászik zsákmányára. Imágói sokszor láthatóak gerincközeli részeken amint összecukott szárnyakkal kimagasló fűszálakon üldögélnek vagy rovarokból álló zsákmányukra vadásznak. A tájvédelmi körzet határain belül csak a Salgó-vár csúcsáról, az eresztvényi Középbánya meddőhányójáról és a Medves-fennsíkről ismerjük, melyek közül az első kettő érdekességszámba megy, hiszen a faj nem jellemző a bazaldvidékre.

A bogarak nagy fajszerű rendjéből számos fajt ismerjük a futóbogár féléknek.

A nagytermetű bőrfutrinka (*Carabus coriaceus*) és rezes futrinka (*C. ullrichi*) a közönséges védett fajok közé tartoznak, példányaival a legváltozatosabb élőhelyeken, sokszor települések belterületein is nagy számban találkozhatunk. Változatos élőhelyeken található a balkáni futrinka (*Carabus montivagus bladus*) és a változó futrinka (*C. scheidleri*), számos előfordulásukat ismerjük a tájvédelmi körzet területéről, a gyakoribb fajok közé tartozik. Ritkábban található kisebb rokona, az érdes futrinka (*C. scabriusculus*) a szárazabb, füves részeken él, míg a selymes futrinka (*C. convexus*) előnyben részesíti az üdebb erdőszegélyeket. A máshol gyakori, régiókban azonban ritka mezei futrinka (*C. granulatus*) ligeterdőkben található, néhány példányát igen nedves környezetből, szivacsosra korhadt fákból is ismerjük. Tölgyesek ritka faja az országos szinten igen gyakori ragyás futrinka (*C. cancellatus*). A hűvös, nyirkos gyertyános-tölgyesek jellemző fajai a kékfutrinka (*Carabus violaceus*), valamint az aranypettyes- és ligeti futrinka (*C. hortensis*, *C. nemoralis*). A lapos kékfutrinka (*C. intricatus*) korhadó fatörzsek belsejében, kéreg alatt él. A ritka sokszínű futrinka (*C. arcensis*) csak Karancsberény térségéből került elő. Bükkösök ritka állatai a domború futrinka (*C. glabratus*) és a feketelábú cirpelőfutó (*Cychrus caraboides*) melyek csak a Medves néhány pontjáról (Eresztvény, Salgóbánya, Ickós-kút) ismerjük. Az aranyos bábrabló (*Calosoma sycophanta*) az utóbbi évekig nem kerültek elő, ám az utóbbi évek erdei gyapjaslepke (*Lymantria dispar*) gradációjával számos helyen megjelent, de e faj visszaszorulásával kapcsolatban hernyóikkal táplálkozó ragadozó újabb „eltűnésével” számolhatunk. (zavaros a megfogalmazás!)

Az őszi nünüke (*Meloe autumnalis*) évenként változó egyedszámban jelenik meg a Medves térségében, legjellemzőbb élőhelyei a Medves-fennsík és a hozzá csatlakozó területek gyepjei.

Elhalt fák száraz, leváló kérge alatt él a papírszerűen lapított testű skarlátbogár (*Cucujus cinnaberinus*).

Idős tölgyállományok korhadó törzsében, gyökerében 3-5 évig is fejlődik Európa legnagyobb testű bogara a szarvasbogár (*Lucanus cervus*). Imágói nappal a tápnövényük törzsén tartózkodik, annak sebéből kifolyó nedveivel táplálkozik és jobbra csak alkonyakor, az est leszálltával kelnek szárnyra. A faj még nagy számban található a térségben. A kis

szarvasbogár (*Dorcus parallelipedus*) a legtöbb lomboserdőben megtalálható gyakori faj. Bükkösökben jellemző az apró orrszarvúbogárra emlékeztető tülkös szarvasbogár (*Sinodendron cylindricum*), melynek fejlődése legalább három évig tart, imágói alkonyatkor és az esti órákban rajzanak. A fajnak szlovákiai oldalról több adata is van, a tájvédelmi körzetből eddig egyetlen elpusztult példánya került elő a Gortva-völgyből, ám a csatlakozó Cseres-hegység Tájvédelmi Körzetből több adata is van, így a faj valószínűleg gyakoribb előfordulása, mint azt jelenlegi ismereteink alapján feltételeznénk.

A nagyállattartás visszaszorulásával kedvezőtlen helyzetbe került a marhatrágyában fejlődő védett, ám szélesebb elterjedésű holdszarvú ganéjtúró (*Copris lunaris*) és a csak Cered térségéből ismert ritka, ám nem védett *Gymnopleurus geoffroyi*.

A védett cserebogárfélék közül gyakori a korhato, odvas fákban – elsősorban tölgyben – fejlődő pompás virágbogár (*Cetonischema aeruginosa*) és a sztyeprétek fészkesvirágzatúin – leginkább hangyabogáncson (*Jurinea mollis*) és bogáncsfajokon (*Carduus* spp.) – táplálkozó magyar virágbogár (*Netocia ungarica*). Elhalt lombosfák nedves korhadékában fejlődik a ritka nyolcpettyes virágbogár (*Gnorimus variabilis*), példányai a Karancsból és Kazár térségéből kerültek elő. Speciális élőhelyválasztás figyelhető meg az elmúlt időszakban az orrszarvúbogár (*Oryctes nasicornis*) esetében. A korábban öreg tölgyesekre jellemző faj az utóbbi tíz évben már egyre inkább, sokszor már kizárólag belterületeken, parkokban, fűrésztelepeken fordul elő; itt gyakori is lehet.

A nagy hőscincér (*Cerambyx cerdo*) a tölgyesekben többfelé előfordul, számos helyen ismerjük jelenlétét. Nappal fák törzsén, farakásokon, járataiban bújjik meg, főként éjszakai állat, de párás, meleg délutáni órákban is tápnövénye körül repkedhet. Július-augusztusban bukkanhatunk rá egyik legdekoratívabb bogarunk, a havasi cincér (*Rosalia alpina*) példányaira, amint beteg, sérült bükkfákon és farakásokon tartózkodnak. Nagyobb számban is megjelenhet, de a területről csak néhány helyről ismert. A vöröscombú facincér (*Rhopalopus spinicornis*) egyetlen példánya a salgótarjáni Tatár-árok, erdei napfényfoltjában álló hárs leveléről került elő. A borókacincér (*Semanotus ruscicus*) viszonylag sokhelyről előkerült, szinte minden nagyobb kiterjedésű borókásban (Bárna, Zagyvaróna, Karancs: Harmincó) találtunk a fejlődésére utaló rágásnyomot, de rajzó példányaira is bukkantunk pl. a Pécskő mellett. A ritka bíborcincér (*Purpuricenus budensis*) Salgótarját övező részeiről került elő néhány példánya, imágói előszeretettel látogatnak bogáncsfajokat. A térség fenyveseiben nem ismerjük jelenlétét a daliás cincérnek (*Acanthocinus aedilis*), ám Salgótarján belterületéről több példánya is előkerült, ezek azonban faszállítmányokkal is bekerülhettek. A korábban rendkívül ritkának tartott, védett szalmacincér (*Calamobius filum*) és a hengeres szalmacincér (*Theophilea cylindricollis*) a felmelegedés hatására – több más melegkedvelő fajhoz hasonlóan – erőteljesen terjed északi irányba, és az elmúlt években elérte a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet déli részeinek közvetlen határát. Az eddigi ismereteink szerint az előbbi faj elszórtabban és ritkábban található, mint utóbbi. Mindkettő az erőteljesebb növekedésű szálfüvekben fejlődik. Mindössze egy korábbi adattal rendelkezünk (Salgóbánya: Boszorkánykő) a sarlófűcincérről (*Cardoria scutellata*), reményeink szerint a faj újabb előfordulására számítunk a területről.

Elsősorban üledékes kőzeteken található dárdaheréken (*Dorycnium* spp.) fejlődik a védett dárdahere-zsákhordóbogár (*Antipus macropus*). Elterjedését még nem ismerjük kellő

alapossággal, így a további kutatások folytatásával célszerű megismerni pontosabb előfordulását.

A hazánkban nem védett, ám az Élőhelyvédelmi Irányelv II. függelékének hatálya alá tartozó csíkos medvelepke (*Euplagia quadripunctaria*) az egyik leggyakoribb medvelepkeféle, lárvája különböző füzike- (*Epilobium*) és szederfajokon (*Rubus* spp.) fejlődik.

Tövisekesek cserjéin él a ritka, főleg november elején rajzó sárga gyapjasszövő (*Eriogaster catax*) és a kora tavaszi rajzású tavaszi gyapjasszövő (*E. lanestris*). Az előző faj hernyófészkeit általában galagonyán (*Crataegus* spp.), míg utóbbiét szinte kizárólag kökényen (*Prunus spinosa*) találjuk.

Emberi behatással érintett területek, felhagyott gyümölcsösök öreg, nem vegyszerezett cseresznye- és körtefáin élnek az Európa legnagyobb termetű őshonos lepkéjének a nagy éjjelipávaszemnek (*Saturnia pyri*) az utolsó példányai. Szilvafákon, kökénnyel és vadrózsával benőtt területeken a nappali órákban repül a napjainkban még nem ritka kis éjjelipávaszem (*Eudia pavonia*).

Az ősziszövőfélék (*Lemoniidae*) családjába tartozó valamennyi hazai faj védett. Tápnövényeik elsősorban az oroszlánfog-fajok (*Leontodon* spp.). Az ide tartozó pitypangszövő (*Lemonia taraxaci*) és sávós pohók (*L. dumi*) fényre repülő példányai Zagyvaróna mellől kerültek elő.

Melegkedvelő tölgyesek, molyhos tölgyesek legnagyobb termetű lepkéje a ritka tölgyfaszender (*Marumba quercus*). A burgonya vegyszerezése előtt közönséges volt a halálfejes szender (*Acherontia atropos*), mely mára gyakorlatilag kipusztult faunánkból, az utóbbi évekből egy-egy példánya Mihálygergéről és a Medves-fennsíkról ismert. Irtásréteken, sziklagyepekben rendkívül ritkán látható a dongószender (*Hemaris tityus*) egy-egy példánya. Magaskórósokban, ligetszépén fejlődik a mára igen megritkult törpeszender (*Proserpinus proserpina*), melynek egyetlen példánya Salgótarján területéről ismert.

A pillangófélék (*Papilionidae*) valamennyi hazai faja megtalálható a tájvédelmi körzet területén. Az Európa-szerte védett kis apollólepke (*Parnassius mnemosyne*) keltikeféléken fejlődik, és bár tápnövénye sokféle megtalálható a lepkének magyar oldalról csak 2006 évben került elő egy példánya a Boszorkánykő közeléből. Az akácok szegélyében helyenként előforduló farkasalmán fejlődnek az Európa-szerte veszélybe került csipkészsárnyú farkasalmalepke (*Zerynthia polyxena*) kisebb állományai, imágóival tavasszal, húsvét napjaitól találkozhatunk. Napjainkban a Karancsból (Karancsberény, Karancslapujtó) ismerjük, korábbi adatai vannak még Rónabánya és Salgótarján-Zagyvapálfalva térségéből, de az újabb kutatások a faj jelenlétét nem tudták megerősíteni. Hegytetőkön tavasszal és nyáron a ritkább fecskefarkú pillangó (*Papilio machaon*) és a gyakoribb európai kardospillangó (*Iphiclydes podalirius*) kisebb termetű hímjei összegyűlnek, egy-egy ponton területet tartva próbálják a területükre belépő nőtények figyelmét magukra felhívni.

A boglárkalepkék (*Lycaenidae*) közül melegkedvelő tölgyesek szélesebb elterjedésű faja a tölgyfa-csücsköslepke (*Satyrion ilicis*), míg rokona a szilfa-csücsköslepke (*S. w-album*) előfordulása nevéből adódóan a szilfélékhez kötődik, az utóbbi időben ritkábban találkozunk vele. Az Európa-szerte védett és mára már több európai országból kipusztult nagy tűzlepke (*Lycaena dispar*) területünkön még sokféle megtalálható, ahol tápnövényei, a nagy termetű

lóromfajok megtalálhatóak. E fajnak a legerősebb populációja a Kárpát-medencében található egész Európában, így élőhelyeinek megőrzése kiemelt jelentőségű feladat a természetvédelem számára. A hegy- és dombvidéken, így területünkön is megtalálhatjuk az ibolyaszínű tűzlepke (*Lycaena alciphron*) kisebb populációit, de a ritkább fajok közt tartjuk számon. A kis tűzlepke (*Lycaena thersamon*) állományai változatos körülmények között megtalálhatóak, egyedszámuk azonban rendkívül változó, sokszor fluktuál, a faj az elmúlt években nem ismert, korábban a Medves-fennsíkon megtalálható volt. A kakukkfüvön élő nagyfoltú hangyaboglárka (*Maculinea arion*) a Medves-fennsíkon volt megtalálható, utolsó adatai az 1990-es évekből ismertek.

Tarkalepkefélék (*Nymphalidae*) családjának számos faja megtalálható a tájvédelmi körzet területén. A csőröslepke (*Libythea celtis*) évente változó számban található, leginkább a tavaszi időszakban települések környezetében, de egy-egy példánya természetszerű erdőkben is bárhol felbukkanhat. Az egyre ritkuló kis fehérsávoslepke (*Neptis sappho*) még számos helyen található. A 2006-os év igen kedvezett e faj számára, hiszen sikeresen repült a rendkívül ritka második nemzedéke is, utolsó példányait október elején tapasztaltuk. A 2007-es évben is kifejezetten gyakorinak tapasztaltuk a legváltozatosabb körülmények között. Hűvösebb, párás völgyek mentén növekvő kecskefűzeken fejlődik a nagy színjátszólepke (*Apatura iris*), egy-egy példányát napsütötte utakon található pocsolyák sarát vagy ürülékét szivogatva láthatjuk. A sokkal gyakoribb kis színjátszólepke (*Apatura ilia*) patak völgyekben, nyár- és fűzfajokon fejlődik, példányait hasonló módon láthatjuk. A nappali lepkék közül csalánfogyasztó hernyójú fajok közül gyakori az atalanta-lepke (*Vanessa atalanta*) és mindenfelé közönséges a nappali pávaszem (*Inachis io*). A néhány évtizede még igen gyakori kis rókalepke (*Aglais urticae*) állománya drasztikusan lecsökkent, de az elmúlt években lassú növekedés tapasztalható. A gyászlepke (*Nymphalis antiopa*) élőhelyét elsősorban az üde, fűzettel tarkított völgyekben találjuk. Imágó alakban telet át és kora tavasszal a legkorábban látható lepkék közé tartozik, sajnos az elmúlt években állományában csökkenés tapasztalható. E fajnál is megfigyelhető az állomány erőteljes ingadozása, hiszen a 2007-es év tavaszán igen gyakorinak bizonyult a számára alkalmas élőhelyeken. Az előbbi fajjal együtt találjuk a nagy rókalepkét is (*Nymphalis polychloros*), mérsékelt gyakorisággal. Az Európa-szerte egyre ritkuló díszes tarkalepke (*Euphydryas maturna*) a tájvédelmi körzet számos pontján előfordul, kifejezetten gyakori a terület közelében, Karancsberénytől Ipolytarnócig húzódó határsávon. Tápnövényét elsősorban kőrisek jelentik, de sokszor fejlődik fagyalon is.

9. A Karancs–Medves gerinces faunája

A Karancs–Medves gerinces faunája az utóbbi 20 év kutatásai alapján vált ismertebbé, de még sok a feltáratlan részterület. A vizsgált terület halfaunájának ismeretét KOŠČO, J. (1999, 2003) munkái érintik, és hozzájárulnak LANTOS I. eddig nem publikált adatai is. A madárfaunáról DREXLER szerk. (1996) munkáiban találunk nagy mennyiségű publikált adatokat. A kétéltű-, hulló- és emlősfaunára vonatkozó publikálatlan adatok a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság adatbázisaiban vannak összegyűjtve.

9.1. Sugasúszójú halak (*Actinopterygii*)

A Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet nagyobb vízfelületekben szegény vidék. Ichthyológiai szempontból a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet területén és közelségében pedig a Zagyva és a Tarna említhető. Kis számban és kiterjedésben a tájvédelmi körzetek területén belül állóvizek is találhatóak, melyek közül Csörgő-tavak, a Középbánya- és a Gortva-tó érdemesek említésre. A terület tavai természetvédelmi szempontból legértékesebb tagja a Gortva-tó, majd ezt követi a Középbánya-tó, és a Csörgő-tavak.

Legnagyobb fajszámmal a pontyfélék (*Cyprinidae*) képviseltetik magukat. A szélhajtó kűsz (*Alburnus alburnus*), és a kárász (*Carassius carassius*) a Középbánya-tó lakója, a vörösszárnyú keszeg (*Scardinius erythrophthalmus*) és az ezüstkárász (*Carassius auratus*) mindhárom vízfelületen megtalálható, az utóbbi szuperdomináns fajként. A Gortva-tóból ismert az itt gyakori bodorka (*Rutilus rutilus*), továbbá mintegy tíz évvel ezelőtti bizonyítási adatokkal rendelkezünk az amúr (*Ctenopharyngodon idella*), a ponty (*Cyprinus carpio*), a pettyes busa (*Hypophthalmichthys nobilis*), valamint a csuka (*Esox lucius*) és a fogassüllő (*Stizostedion lucioperca*) fajokról, melyek a haltelepítések abbamaradásával és az orvhorgászat megerősödésével valószínűleg eltűntek. A csapó sügér (*Perca fluviatilis*) a területen ritka, a törpeharcsa (*Ictalurus nebulosus*) egy-egy példánya rendszeresen előkerül a Középbánya-tóból, míg a naphal (*Lepomis gibbosus*) minden vízfelületen megtalálható, sőt több esetben előkerültek ivadékaik az időszakosnak tekinthető állóvizekből is.

A védett fajok közül a Gortva-tóban nagy számban találjuk a korábban már említett szivárványos öklét (*Rhodeus sericeus amarus*), valamint előkerült a kurta baing (*Leucaspis delineatus*) egy növendék példánya is.

9.2. Kétéltűek (*Amphibia*)

A kétéltűek esetében a fontosabb petézőhelyek kerültek feltérképezésre. A terület természetességi értékét növeli a fajok gazdagsága.

A farkos kétéltűek (*Caudata*) közül eddig két fajról vannak adataink. A patakokkal gazdagon hálózott nedvesebb bükkösök és gyertyános-tölgyesek, a természetközeli erdőrészek elég gyakori kétéltűje a foltos salamandra (*Salamandra salamandra*). Felnőtt példányaival erdőkben, erdei utakon, főleg csapadékos időben találkozhatunk. Lárvaikat patakok lassúbb folyású részein, erdei tavacsákban, sőt erdei forrásokban is felleljük. A pettyes göte (*Triturus vulgaris*) előfordulását néhány helyről, főleg a Medves kisebb, növényzettel benőtt állóvizeiből ismerjük.

A békák (Anura) közül a vöröshasú unka (*Bombina bombina*) a terület alacsonyabban fekvő mocsaraiban, illetve utakon kialakult időszakos pocsolyáiban él. Nem általánosan elterjedt faj, de azért több helyről ismerjük előfordulását.

A barna ásóbékáról (*Pelobates fuscus*) keveset tudunk, eddigi ismereteink alapján a Medves-fennsík néhány pontjáról ismerjük. A barna varangy (*Bufo bufo*) a leggyakoribb fajok egyike. Leggyakrabban településeken találkozhatunk a zöld varangy (*B. viridis*) egyedével.

A kisebb-nagyobb állóvizekben szaporodik a zöld levelibéka (*Hyla arborea*), dús aljnövényzetű erdőszélek, üdébb erdők jellemző faja.

A valódi békák valamennyi faja megtalálható területünkön. Legritkább fajuk a mocsári béka (*Rana arvalis*), mely elterjedésének pontosabb vizsgálata a jövő feladata. A gyepi béka (*R. temporaria*) és az erdei béka (*R. dalmatina*) általánosan elterjedt fajok. Az általában nyílt területeken, mocsarakban élő zöld-békák a következő fajokkal képviseltetik magukat: tavi béka (*R. ridibunda*), kis tavi béka (*R. lessonae*) és a leggyakoribb zöldbéka-faj a kecskébéka (*R. esculenta*). A fennebb említett három faj egymással kereszteződve hibrid populációkat is alkothat ezért mégis talán helyesebb *esculenta*-komplexről beszélni.

9.3. Hüllők (*Reptilia*)

A hüllők osztályában két rendbe sorolható 1 és 7 faj előfordulása bizonyított.

A teknősök közül mocsári teknősnek (*Emys orbicularis*) salgótarjáni Tóstrandról van néhány bizonytalan adata, azonban a ceredi horgásztavakon ismert egy kisebb állandó populációja.

A gyíkok (*Sauria*) közül az érintett területen is előforduló leginkább erdei gyíkfaj a „kígyós küllemű” lábatlan gyík (*Anguis fragilis*). Rejtett életmódja miatt, kevés előfordulási adatával rendelkezünk, de ezek mezofil erdőkből is ismeretesek, azonban a faj élőhely-preferenciájáról az érintett területen vajmi keveset tudunk.

Gyakori a fűrgye gyík (*Lacerta agilis*) és ritkább a zöld gyík (*L. viridis*), mindkettő általánosan elterjedt fajnak tekinthető, azonban az előbbi inkább a nyílt, sokszor nedvesebb gyepeken található, az utóbbi jobban kedveli az erdőszéleket, cserjéseket, nyílt erdőket. Fali gyíkkal (*Podarcis muralis*) napsütötte köves-sziklás élőhelyeken találkozhatunk, de megjelenik száraz erdőtársulásokban is. Több helyről is ismert, de előfordulása pontszerű.

A rézsikló (*Coronella austriaca*) a területen megtalálható három kígyófaj közül legjobban kötődik a napsütötte sziklás élőhelyekhez, sziklagyeppekhez, régi kőbányákhoz. Az erdei sikló (*Elaphe longissima*) a napsütötte ritkás erdőket kedveli, a területen talán a legritkább faj. A vízisikló (*Natrix natrix*) a leggyakoribb kígyófajunk, vegetációval benőtt vízterületek, mocsarak, nedves erdők jellemző faja, de száraz élőhelyeken, pl. elhagyott udvarok és romos házak környékén is előfordul.

9.4. Madarak (*Aves*)

A gerincesek közül a legnépesebb a madarak (*Aves*) osztálya.

A vöcsökfélék (*Podicipitidae*) rejtőzködő életmódú tagja, ezért gyakran inkább csak a hangja árulja el a kis vöcsök (*Tachybaptus ruficollis*) jelenlétét. Vonuláskor rendszeresen megjelenik a Medves peremvidékén található tavakon, de 1997-ben és 2000-ben költési időben is előfordult.

A gémekek és kócsagok (*Ardeidae*) közül csupán a szürke gém (*Ardea cinerea*) látható ritka vonulóként, ekkor néhány napig a tavak környékén tartózkodhat.

A gólyafélék (Ciconiidae) két fajjal képviseltetik magukat. A zavartalanabb, idősebb bükkösök ritka fészkelője a fekete gólya (*Ciconia nigra*). Két korábbi fészke ismert a Karancsból, konkrét fészkelése az utóbbi években nem bizonyított, de táplálékszerzéskor azonban felkeresi a Medves-fennsíkot. A fehér gólya (*C. ciconia*) a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzeten belül nem költ, határaihoz legközelebb Cereden, Karancslapujtón rendszeres, Salgótarjánban fészkelési kísérlete volt. Táplálékszerzés céljából a fészkelőterületek néhány kilométeres körzetében található mocsaras és kaszált területeket keresi fel.

A récefélék (Anatidae) közül eddig két lúd és egy réce faj előfordulása bizonyított. A nyári lúd (*Anser anser*), és a nagy lilik (*A. albifrons*) őszi-tavaszi átvonuló a terület fölött, általában leszállás nélkül átrepülnek. A tőkés réce (*Anas platyrhynchos*) közönséges, gyakori előfordulású faj. Nemcsak a víztározók, de a kisebb patakok, erdei mocsarak szegélynövényzetében is költ.

A vágómadárfélék (Accipitridae) képviselője a darázsölyv (*Pernis apivorus*). Általában az idősebb erdők ritkább fészkelője, állománya 1995 után lecsökkent. Táplálkozóhelyei leginkább a talajlakó hártványsszárnyúak-fészkeiben gazdag területek. A vörös kánya (*Milvus milvus*) a XIX. és XX. század fordulója tájékán jellegzetes ragadozója volt a Karancs–Medves vidékének, napjainkban azonban kóborlóként sem kerül szem elé. A kígyászölyvet (*Circaetus gallicus*) a Medves keleti oldalán és Cered – Zabar térségében, fészkelési időben, több évben is észlelték. Konkrét fészkelését azonban nem sikerült bizonyítani. A barna rétihéja (*Circus aeruginosus*) leginkább kóborló egyedei kerülnek szem elé. A hamvas rétihéja (*C. pygargus*) a területen ritka átvonuló, míg a kékes rétihéja (*Circus cyaneus*) rendszeres téli vendég, sőt két példány 1996 nyarán is megfigyelésre került Medves-fennsíkon. A gyakoribb erdei ragadozómadarak közé soroljuk a vizsgált területen a karvalyt (*Accipiter nisus*). Erdőszéleken, nagyon gyakran fenyőültetvényekben fészkel. Leggyakrabban mégis a téli hónapokban figyelhetünk fel rá, ahogy a térség falvaiban vadászik apró énekesmadarakra. A héja (*A. gentilis*) már ritkább, fészkeit inkább az idősebb bükkösökben, mint a tölgyesekben találjuk. Főleg a téli hónapokban a karvalyhoz hasonlóan a lakott településeken is felbukkan. Leggyakoribb ragadozómadarunk az összes erdőtípusban fészkelő egerészölyv (*Buteo buteo*), mellyel a költési időszakot kivéve inkább a nyíltabb területeken, mezőgazdasági területeken, utak mentén találkozhatunk. A gatyásölyv (*B. lagopus*) téli vendég, októbertől márciusig szórványosan fordul elő. A 90-es évek közepén nászrepülő pár békászósast (*Aquila pomarina*) figyeltek meg a Karancs fölött, a rákövetkező években példányait a területen nem is észlelték. A törpesas (*Hieraaetus pennatus*) fészket a Karancson a 70-es években találták meg, míg a 90-es évek végén pedig a Medvesen figyeltek meg fészkelési időben egy-két példányt.

A Pandionidae család képviselőjeként víztározókon ritka tavaszi és őszi vonulóként jelenik meg a halászsas (*Pandion haliaetus*), egy elpusztult példánya Ceredből került elő.

A sólyomfélék (Falconidae) szórványosan, fészkelési időszakon kívül látható képviselője a vörös vércse (*Falco tinnunculus*), mely a 70-es években még fészkel a Medves-fennsíkon. A kis sólyom (*F. columbarius*) a tájvédelmi körzetben szórványos téli vendég. Varjúfélék elhagyott fészkeiben a Karancs lábainál költ a kabasólyom (*F. subbuteo*). Leggyakrabban a nyári hónapokban, a fecskék riasztóhangjára felfigyelve pillanthatjuk meg, amint madarakra vadászik. A kerecsensólyom (*F. cherrug*) 1973-ban költött utoljára a Medvesen, 1997-ben egy pár feltehetően ismét revírt foglalt, majd 1999-ben egy fiatal egyed lett megfigyelve.

A fajdfélék (Tetraonidae) képviselője a császármadár (*Bonasia bonasia*) a vizsgált területen nagyon ritka fészkelő, mozaikszerű elterjedéssel. A Medvesen a 70-es évekig rendszeresen nagyobb párszámban költött, de állománya azóta lecsökkent.

A fácánfélék (Phasianidae) családjából a fogoly (*Perdix perdix*) a Karancson ritka, a Medvesről kipusztult. A fűrj (*Coturnix coturnix*) főleg a gabonatóblák, repceföldek, lucernások, magasfüvű kaszálók és azok szegélyeinek nem túl gyakori költő madara. A nem őshonos fácán (*Phasianus colchicus*) gyakori költőfaja a területnek.

A guvatfélék (Rallidae) családjának névadó faja a guvat (*Rallus aquaticus*) vonulási időn belül látható a tájvédelmi körzet határain belül. A pettyes vízcisibét (*Porzana porzana*) az előző fajhoz hasonlóan a Zagvát követve a Medves-fennsíkon keresztül vonul. A haris (*Crex crex*) a nedves rétek és a mocsaras, gyakran degradált magaskórós társulások ritka fészkelője. Költése Karancslapujtó és Szilaspogony határából ismert. A Medves-fennsíkon csapadékosabb években azonban rendszeresen lehet hallani nappal is „éneklő” hímek hangját. A vízityúk (*Gallinula chloropus*) és a szárcsa (*Fulica atra*), fészkeléséről szóló adatok a Medves kis tavairól is vannak.

A kis lile (*Charadrius dubius*) fészkeléséről Karancslapujtó határából vannak adatok, a salgótarjáni hulladéklerakó területéről pedig a fészkelési időben történő észlelése történt. A víztározók nyílt, homokos vagy köves részein tavaszi és őszi vonulásakor nem túl gyakori, kisszámú átvonuló. A bíbic (*Vanellus vanellus*) a szélesebb határok közt vett térség vizenyős rétjeinek ritka fészkelője, gyakori kora tavaszi és őszi csapatos átvonulója.

Tavaszi és őszi vonulásakor a víztározók iszappadjain, mocsaras területein, kisebb csapatokban, de minden évben megjelenik a sárszalonna (*Gallinago gallinago*) is. Az erdei szalonna (*Scolopax rusticola*) rendszeres tavaszi és őszi átvonulója a térségnek. VARGA F. megfigyelései alapján rendkívül ritka fészkelő a Karancs–Medves vidékén. Kisebb csapatokban (1-5 példány) észlelhető tavaszi és kora őszi vonulásakor az erdei-, és a piros lábú cankó (*Tringa ochropus*, *T. totanus*). A piros lábú cankó fészkelését a Karancs lábánál található vizenyős réteken figyelték meg.

A sirályfélék (*Laridae*) közül a dankasirály (*Larus ridibundus*) kóborló, illetve átvonuló példányait észlelték néhányszor. 1966-ból a Salgótarjáni Tó-strandtól van egy előfordulási adata a csüllőnek (*Rissa tridactyla*).

Főleg az idősebb bükk állományokban fészkel a még nem ritka kék galamb (*Columba oenas*). Fészkelőodúnak általában a fekete harkály által készített odút használja. Ősszel a mezőgazdasági táblák mentén, gyakran nagyobb csapatokba verődik. Az örvös galamb (*C. palumbus*) és a vadgerle (*Streptopelia turtur*) vidékünkön általánosan elterjedt fajok. Facsoportokban, berkekben, erdőszéleken, fákkal-bokrokkal sűrűn benőtt legelőkön fészkelnek. Balkáni gerlével (*S. decaocto*) inkább csak településeken, illetve a hozzájuk közel eső mezőgazdasági udvarok közelében találkozunk.

A kakukk (*Cuculus canorus*) általánosan elterjedt faj, ismert fészekparazita. Vidékünkön a faj legfontosabb gazdamadara a vörösbegy (*Erithacus rubecula*), ezt bizonyítják VARGA F. vizsgálatai is. Az általa 1965 és 1994 között talált kakukktojásos fészkek 94,4%-a a vörösbegyé volt (VARGA F. 1994).

A napjainkra nagyon megfogyatkozott gyöngybagoly (*Tyto alba*) a védett területek határain csak néhány településen költ. Ritka fészkelője a templomok tornyainak, istállók padlásainak.

A füleskuvik (*Otus scops*) a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet peremterületén ritka fészkelő. Somoskőújfaluról 1972-ben, és Karancslapujtőről ROZGONYI S. észlelése alapján ismert fészkelése 1975-1977 között (DREXLER Sz. ET AL. 1997). Fészkelése napjainkban csak a védett terület határain kívül, Salgótarján külvárosából ismert. Az uhu (*Bubo bubo*) a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet ritka, de jellegzetes fészkelő faja, egy lakott revírjéről van tudomásunk. A karvalybagoly (*Surnia ullula*) harmadik magyarországi előfordulása karancslapujtőről bizonyított, 1976. október 10.-én családi ház kéményén pihent egy madár. Ezidáig egy előfordulása ismeretes a törpekuviknak (*Glaucidium passerinum*) is a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet területéről: Bárna község mellett, Perespusztánál találtak 1994.január 19-én egy elpusztult példányt. A kuvik (*Athene noctua*) ritka fészkelője a területnek. A fajt főleg az állattartó-telepek, mezőgazdasági épületek környékén észlelhetjük. Szinte minden erdőtípusban, de azok főleg idősebb állományaiban költ a macskabagoly (*Strix aluco*). Az uráli bagoly (*S. uralensis*) előfordulásáról legkorábban 1998-ból LANTOS I. szóbeli közléséből van tudomásunk. Jelenleg a Karancsban legalább két pár költ. Az erdei fülesbagoly (*Asio otus*) a mezőgazdasági területeket övező erdőfoltok, erdőszélek, nem túl gyakori, de általánosan elterjedt bagolyfaja. Télen csapatokba verődve, általában túlevelű fákon gyűlik össze néhány tízes nagyságrendű csapata. Ilyenkor gyakran a városok parkjaiba, fás temetőibe is behúzódik.

A lappantyúról (*Caprimulgus europaeus*) nem sok megfigyelési adatunk van, de ezt inkább a faj rejtett, kevésbé ismert életmódjával magyarázzuk, mintsem a faj ritkaságával. A Medves peremén, Bárna, Zabar, Cered községek határában szórványos fészkelő.

A légtér magasabb régióiban táplálkozó sarlósfecskék (*Apus apus*) kisebb-nagyobb csapatát a tájvédelmi körzetek bármely pontja felett megpillanthatjuk. A védett területhez legközelebb Salgótarjánban alkalmanként a toronyházak szellőzőnyílásaiban, laza telepekben fészkelnek.

Halban gazdag folyóvizek mellett él a színpompás jégmadár (*Alcedo atthis*), amely fészkelőüregét függőleges partfalba vájja. A patakoknak többnyire csak felső, halban szegény és kis vízhozamú szakaszai találhatóak, ezért inkább a területen kívül, főleg a nagyobb patakok, folyócskák mentén találkozhatunk vele. Salgótarján–Zagyvaróna határában található Vízválasztón fészkelési időn kívül találkozhatunk vele alkalmilag.

A gyurgyalag (*Merops apiaster*) homokbányák nagyon jellegzetes fészkelője, merőleges homokfalakban, általában csapatosan költ. A terület határain belül néhány pár költ.

MOSKÁT CS. szerint a szalakóta (*Coracias garrulus*) a 70-es években még szórványos költőfaj volt a Medves peremvidékén. 1994. május 29-én Cered község mellett, Füzespusztán látta VARGA F. egy példányát. Újabb megfigyelési adatai a fajnak a tájvédelmi körzettől távolabbról, Nógrád megye más területeiről ismertek.

Vidékünk legeltetett, fás legelőinek jellegzetes madárfaja a búbos banka (*Upupa epops*). Fészkelésére az odvas fák megléte nélkülözhetetlen, de hasonlóan fontos a terület legeltetési hasznosításának megléte is; ritka fészkelő.

A harkályfélék (*Picidae*) hét faja fészkel a területen. A nyaktekercs (*Jynx torquilla*) a gyümölcsösök, fás-bokros legelők, ligetes erdőszélek általánosan elterjedt fészkelő harkályféléje, vonuló. Közülük a fekete harkály (*Dryocopus martius*) és a hamvas küllő (*Picus canus*) inkább „montán elemek”, főleg a térség idősebb bükköseiben költenek. A zöld küllő (*P. viridis*) jobban a patakparti ligetek, kiterjedtebb fátlan társulásokkal érintkező erdőszélek fészkelője. A nagy fakopáncs (*Dendrocopos major*) a leggyakoribb harkályfélének, mindegyik

erdőtársulásban, de gyümölcsösökben, települések belterületein is költ. A közép fakopáncs (*D. medius*) leginkább az idősebb cseres-tölgyesek fészkelője. A kis fakopáncs (*D. minor*) általánosan elterjedt, de nem túl gyakori fészkelő faj. Költ az erdőszéleken, idősebb gyümölcsösökben is. A fehérhátú fakopáncs (*D. leucotos*) a térség legritkább harkálya, a természetszerű erdők indikátor faja. Előfordulása mozaikszerű, főleg a magasabb, 400 m tengerszint feletti területek, idősebb bükkösök, szurdokerdők, sok holt faanyagot tartalmazó, háborítatlanabb, illetve enyhébb erdészeti beavatkozású erdőrészek ritka fészkelő madara. A balkáni fakopáncs (*Dendrocopos syriacus*) a települések kertjeinek, gyümölcsöseinek, temetőinek nem túl gyakori költő faja.

A búbos pacsirta (*Galerida cristata*) a védett terület határain belül csak elvétve költ. Valószínűleg a mezőgazdasági termelésben jelentkező változások, főleg az állattenyésztés radikális visszaesése, ezáltal az élőhelyek átalakulása, a táplálkozóterületek megszűnése vonja magával a faj állományának a csökkenését. Az erdei pacsirta (*Lullula arborea*) a bokrokkal-fákkal tarkított legelők, nagyobb erdei tisztások, ritkás erdőszélek fészkelő faja. A mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) a gabonátáblák általánosan elterjedt fészkelője.

A füstifecske (*Hirundo rustica*) a falvak és puszták állattartó-telepeinek csökkenő számú fészkelője, a molnárfecske (*Delichon urbica*) pedig inkább a falvak, városok lakóépületeinek gyakori költő faja.

A parlagi pityer (*Anthus campestris*) fészkelése a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzethez legközelebb csupán Karancsberény határában bizonyított. Az erdei pityer (*Anthus trivialis*) a ritkás erdők, erdőszélek, erdei vágásterületek, leginkább a cseres-tölgyesek általánosan elterjedt fészkelő faja. Vonulása alatt rendszerint a nyílt biotópokon tartózkodik, de riasztó- vagy hívóhangja alapján itt is könnyen felismerhetjük. A réti pityer (*A. pratensis*) a nyílt területek rendszeres tavaszi és őszi átvonulója. Havasi pityert (*A. spinoletta*) vonuláskor eddig csupán egy esetben észlelték a Medves-fennsíkon. A sárga billegető (*Motacilla flava*) a nedves réteken, főleg sík területeken fészkel. Ilyen élőhely csak kevés van a térségben, inkább csak a tájvédelmi körzetek határvidékén. A Karancs lábainál szórványos, a Medves peremvidékén pedig közepesen gyakori fészkelő fajnak tartják számon, de ezek a területek már a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet területén kívülre esnek. Gyors folyású, nagyobb vízhozamú és állandó vizű patakokat (ezek a jelzők a térség patakjainak csak kis részére jellemzőek) igényel a hegyi billegető (*M. cinerea*). Költéséről szóló adatai pedig a Budavölgyből, a Gortva-völgyből, a Várberek-patakról, a karancsi Nagy-völgyből és Zagyvaróna belterületéről vannak. Településeken általánosan elterjedt fészkelő fajok a barázdabillegető (*M. alba*)

A csontollú (*Bombycilla garrulus*) bogyótermésű bokros területek, gyakran lakott területek, városi települések téli vendége. Évenként változó számban, inváziós években pedig nagyobb csapatokban jelenik meg térségünkben.

A vízirigónak (*Cinclus cinclus*) alkalmi költéseiről szóló bizonyítási adatok csak a Medvesből voltak, mára azonban téli vendéggént sem jelenik meg.

Az ökörszem (*Troglodytes troglodytes*) számos erdei társulás fészkelője, leggyakrabban patak völgyek, vízmosásos árkok dús aljnövényzetű, kidőlt fás részeit lakja. Télen gyakran kertekbe, házakhoz is behúzódik.

Az erdei szürkebegy (*Prunella modularis*) nem túl gyakori fészkelő, irtásterületeken, fiatalosokban (gyakran fenyőtelepítésekben), sűrű bokrosokban fészkel. Vonuló, de a

térségből több decemberi előfordulási adata is van. A havasi szürkebegy (*Prunella collaris*) a Salgói-vár, ritkábban a kőbányák alkalmi téli vendége.

Általánosan elterjedt, egyik leggyakoribb erdei faj, a széles ökológiai valenciájú vörösbegy (*Erithacus rubecula*). Vidékünkön is ő a kakukk leggyakoribb gazdamadara. A fülemüle (*Luscinia megarhynchos*) a dús cserjeszintű erdőszélek, ligetek, vízfolyásokat kísérő fás-bokros területek, mezőgazdasági területeken mozaikszerűen található cserjések elég gyakori fészkelője. A házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*) a településeken általánosan elterjedt fészkelő faj. A kerti rozsdafarkú (*Phoenicurus phoenicurus*) a térségben ritka költőfaj (Salgóbánya). A rozsdás csuk (*Saxicola rubetra*) tavaszi és őszi átvonulója a tájvédelmi körzetnek. A cigánycsuk (*S. torquata*) főleg árokpártokon, vasúti töltések és utak mellett, legelőkön és domboldalakon általánosan elterjedt fészkelő faj. A hantmadár (*Oenanthe oenanthe*) homok- és kőbányák, romos épületek, építkezési területek, vasútállomások szórványos fészkelője. Vonuláskor gyakran nevét meg nem hazudtolva a szántóföldi hantokon üdögélve figyelhetjük meg. A kövirigó (*Monticola saxatilis*) fészkeléséről szóló adatok csupán a 70-es évek elejéről, a Medvesről vannak. Az örvös rigó (*Turdus torquatus*) a tavaszi és őszi vonulás idején, többnyire egyesével előforduló ritka madár. Mindenfelé gyakori költőfaj a fekete rigó (*T. merula*). A fenyőrigó (*T. pilaris*) pedig főleg a galagonyával, kökénnyel, vadrózsával benőtt legelők, illetve patakvölgyek nedvesebb rétejeinek gyakori, több százas csapatokba verődő téli vendége. Általános elterjedésű, számos erdőtársulásban, de főleg a dús cserjeszinttel bíró erdőrészekben, fiatalosokban, bokros erdőszéleken fészkel az énekes rigó (*Turdus philomelos*). A szőlőrigó (*Turdus iliacus*) kisebb csapatokban, nem gyakori tavaszi és őszi átvonulója a vidék bokros-fás területeinek. A léprigó (*T. viscivorus*) főleg a terület magasabb régióiban található rétek, hagyásfás legelők, vagy erdőszélek nem túl gyakori fészkelője.

A nádasokhoz (így a víztározók szegélynövényzetéhez is) leginkább kötődő fészkelő faj a nádi tücsökmadár (*Locustella luscinioides*). Szintén mocsárnövényzetben, de az előbbtől kisebb vízállású részeken, inkább az alacsonyabb fűzbokrokkal mozaikszerűen tűzdelt magassásosokban, mocsárréteken költ a ritkább réti tücsökmadár (*L. naevia*). Patakpártokat kísérő füzesek, égeresek, illetve egyéb fás növényzetű, de sűrű aljnövényzettel és cserjeszinttel bíró árnyas élőhelyek gyakori fészkelője a berki tücsökmadár (*L. fluviatilis*). Az énekes nádiposzáta (*A. palustris*) főleg árokpártokon, buja magaskórós lágyszárú növényzetben, csalánosokban fészkel. Általában a legmagasabb vízállású területeken, magas nádasokban fészkel a víztározóinkon gyakori nádírigó (*A. arundinaceus*). A faj azonban gyakran az egészen kis nádfoltokban is költ. A kerti geze (*Hippolais icterina*) átvonuló példányait rendszeresen észleljük, költéséről azonban eddig még nincsenek bizonyított adataink. A poszáták jellegzetesen bokros-fás élőhelyeken élnek. A karvalyposzáta (*Sylvia nisoria*), a kis poszáta (*S. curruca*) és a mezei poszáta (*S. communis*) a száraz bokros legelők, bozótos erdőszélek, cserjés gyümölcsösök és fasorok általánosan elterjedt fajai. A kis poszáta ezen kívül gyakran parkokban és temetőekben is költ, a mezei poszátától jobban kedveli a fás területeket. A karvalyposzáta-párok teritóriumuk gyakran egybeesik a tövisszűrő gébicsek revírjével. A kerti poszáta (*S. borin*) leginkább a vízfolyásokat kísérő sűrű aljnövényzetű ligetek, erdőszélek ritka fészkelője. A barátposzáta (*S. atricapilla*) a cserjeszinttel rendelkező erdők, erdőszegélyek gyakori költőfaja. A sisegő füzike (*Phylloscopus sibilatrix*) a mezofil, gyakran vízmosásos gyertyános-tölgyesek, árnyasabb bükkösök költőfaja. A füzikék közül leggyakoribb a csilpcsalpfüzike (*Phylloscopus collybita*), mely a cseres-tölgyesek fészkelője. A fitiszfüzike (*P. trochilus*) pedig inkább az

erdőszéli fiatalosok, vágásterületek költőfaja, a három faj közül vidékünkön legritkább. A sárgafejű királyka (*Regulus regulus*) a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet területén kis számú fészkelését a természetvédelmi szempontból nem kedvező lucfenyőtelepítések vonták magukkal. Télen, kisebb csapatokban – gyakran vegyes cinegecsapatokban – erdőkben általánosan előforduló faj. A tüzesfejű királykát (*R. ignicapillus*) előfordulási adatai alapján kisszámú, ritka átvonulóként jellemezhetjük a térségben.

A szürke légykapó (*Muscicapa striata*) a ritkás tölgyesek, kis nyiladékokkal szabdalt ligetes erdők, parkok, gyümölcsösök fészkelő madara. A kis légykapót (*Ficedula parva*) eddig még csak vonulásakor figyelték meg, VARGA F. szerint legutolsó bizonyított költése a vizsgált területen 1975-ben volt a Medvesen. A leggyakoribb fajuk az örvös légykapó (*F. albicollis*), az árnyasabb öreg bükkösök gyakori fészkelője. A kormos légykapó (*F. hypoleuca*) rendszeres, de kisszámú átvonuló, rendkívül ritka fészkelő. Utolsó bizonyított fészkelése 1994-ben volt a magyarországi oldalon, a Medvesen és a Gortva-völgyben.

Borókás legelők, kertek, dús cserjeszintű nyíltabb erdők gyakori fészkelő madara az őszapó (*Aegithalos caudatus*). Általában egész évben családi kötelékben, télen gyakran cinegékkel együtt vegyes csapatokban jár.

A széncinege (*Parus major*) az erdők, kertek, gyümölcsösök, sőt a lakott települések egyik leggyakoribb fészkelő madara. A cinegefajok közül gyakoriságában öt követi a kék cinege (*P. caeruleus*) és a barátcinege (*P. palustris*), melyek már inkább az idősebb tölgyes erdők fészkelői, de ritkábban kertekben, parkokban is fészkelnek. A fenyves cinege (*P. ater*) a Medves, a Karancs magasabb régiója fenyőtelepítéseinek, illetve a bükkös-fenyőelegyes erdeinek rendszeres, de kisszámú fészkelője. A kormosfejű cinege (*P. montanus*) a térség legritkább fészkelő cinegefaja. 1996-ban kirepült fiatalokat figyeltek meg Medves-magosa közelében. A búbos cinege (*P. cristatus*) a vizsgált terület fenyveseinek nagyon ritka kóborló faja.

A csuszka (*Sitta europea*) gyakori fészkelő. A hajnalmadár (*Tichodroma muraria*) a Salgóivár ritka téli vendége.

A hegyi fakusz (*Certhia familiaris*) gyakori fészkelő faj, azonban a rövidkarmú fakusz (*C. brachydactyla*) ritka és csak mozaikszerű előfordulású. Az utóbb említett faj élőhelyül az idősebb, de inkább homogén cseres-tölgyes állományokat választja.

A faszorok, erdőszélek, gyümölcsösök jellegzetes fészkelője az általában magasan a lombkoronában tartózkodó sárgarigó (*Oriolus oriolus*), mely azonban kerüli az összefüggőbb erdőket.

A tövisszúró gébicsek (*Lanius collurio*) a bokros legelők általánosan elterjedt fészkelő madara. A tőle nagyobb kis őrgébics (*L. minor*) a síkvidéki mezőgazdasági területek ritka, csökkenő számú fészkelője. Fészkelése bizonyított a Karancs környékéről, májustól augusztusig látható. Előfordulásának időszakát illetően, a hasonló küllemű nagy őrgébics (*L. excubitor*) váltja az előző fajt, szeptembertől március végéig látható gyakori őszi- és téli vendég.

A szajkó (*Garrulus glandarius*) a gazdag cserjeszinttel, alsó koronaszinttel rendelkező erdők, erdőszélek gyakori fészkelője. Főleg csak a tájvédelmi körzetek határain kívül fészkelnek. A szarka (*Pica pica*) a mezőgazdasági területeket kísérő sűrű kökénybokrok nem túl gyakori fészkelője, főleg a téli hónapokban gyakran belterületeken is megjelenik. Az északi előfordulású fenyőszajkó (*Nucifraga caryocatactes*) Salgóbánya környékén időszakos téli

vendég. A havasi varjú (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*) Salgótarján környéki előfordulásáról a teljesség kedvéért ajánlatos említést tenni, csupán a faj egyszerű észleléséről, nagyon ritka előfordulásukról van szó. A csóka (*Corvus monedula*) a 70-es években VARGA F. szerint a Medves idős bükköseknek gyakori fészkelője volt, mára azonban a faj térségből teljesen eltűnt. A vetési varjút (*C. frugilegus*) fészkelési időszakon kívül ritkán láthatjuk, Kisterenyén vannak a térséghez legközelebb eső nagyobb fészkelő telepei. A dolmányos varjú (*C. corone cornix*) a vízfolyásokat, illetve utak melletti fasorokat részesíti előnyben. Idősebb bükkösök magasabb fáin fészkel a napjainkban már gyakori holló (*Corvus corax*).

A seregély (*Sturnus vulgaris*) esetében nehéz megmondani, hogy erdei fajról, vagy patakparti ligetek, gyümölcsösök ismert fajáról beszéljünk inkább. A pásztormadarat (*Sturnus roseus*), mint nagyon ritka, az Alföldről eljutó kóborlót ismerjük a vizsgált területről. Eddig csupán egyszer, a Medves-fennsíkon figyelték meg kisebb csapatát.

A házi veréb (*Passer domesticus*) a településeken, a mezei veréb (*P. montanus*) inkább külterületeken, mezőgazdasági területek közelében, de kertekben, erdősávok faodvaiban, homokfalak üregeiben is fészkel.

Az erdei pintyet (*Fringilla coelebs*) a leggyakoribb erdei madárfajok közt tartjuk számon. Téli hónapokban a fenyőpintyet (*F. montifringilla*) lombhullató erdőkben, de nyílt területeken is, gyakran az erdei pinttyel vegyes csapatokat alkotva láthatjuk. A csicsörke (*Serinus serinus*) a lakott területek kertjeinek, gyümölcsöseinek általánosan elterjedt fészkelő faja. Tengeliccel (*Carduelis carduelis*) fészkelési időben leggyakrabban a tájvédelmi körzetek településein találkozhatunk. Gyümölcsösökben, út menti fasorokban gyakori fészkelő, de kisebb számban erdőszéleken is költ. Télen nagy csapatokba verődik, gyakran más pintyfélékkel együtt látogatja a bogáncsos legelőket. A csízzel (*C. spinus*) inkább égeresekben, bogáncsos legelőkön találkozhatunk a leggyakrabban a téli hónapokban. A kenderike (*C. cannabina*) és a zöldike (*C. chloris*) is többfajta bokros-fás élőhely ismert fészkelői. Gyakran költenek borókásokban, de kertekben, fás temetőben, gyümölcsösökben és településeken is, főleg ott, ahol sűrű, a fészket jól takaró bokrok vannak. A zsezse (*C. flammea*) rendszertelenül megjelenő, ritka téli vendég, a téli kenderike (*C. flavirostris*) pedig VARGA F. szerint a Medves-fennsíkon rendszeres téli vendég. A keresztcsőrűnek (*Loxia curvirostra*) szintén a Medves környéki lucosokból van több tavaszi, fészkelési időre eső megfigyelése, de költését a Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet területéről mindeddig még nem bizonyították. A süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*) a bogyótermésű bokros legelők gyakori téli vendége. A Medves keleti peremének egyik lucfenyveséből 1978-ból vannak költésére utaló adatok. A meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*) széles ökológiai valenciájú, gyakori fészkelő faj.

A hósármánnyal (*Plectrophenax nivalis*), mint ritka téli vendéggel találkozhatunk. A védett területről eddig csupán a Medves-fennsíkrol ismerjük előfordulását, ahol 1973. november 4-én figyelték meg 40 példányból álló csapatát. A citromsármány (*Emberiza citrinella*) erdőszéleken, tarvágásos területeken, bokros legelőkön, gyümölcsösökben általánosan elterjedt faj. Az országosan is ritka előfordulású kerti sármány (*E. hortulana*) alkalmi költését a Medvesből csupán Somoskőújfalu határából egy esetben ismertették. Nádasokban, magassásosokban nem ritka költőfaj a nádi sármány (*E. schoeniclus*), melynek a téli hónapokban kóborló példányaival szárazabb élőhelyeken is találkozhatunk. A sordély (*Miliaria calandra*) szétszórtan megtalálható faj, de nem túl gyakori fészkelő, (állományában azonban kismértékű növekedés tapasztalható.

9.5. Emlősök (*Mammalia*)

A keleti sün (*Erinaceus concolor*) a kertekben, parkokban, de egyéb kultúrterületeken is gyakori.

A vakondok (*Talpa europaea*) szintén általánosan elterjedt rovarévíz emlősünk. Jól ismert túrásaival leginkább a kertekben, gyümölcsösökben, legelőkön találkozhatunk.

Az erdei cickány (*Sorex araneus*), a törpe cickány (*S. minutus*), a mezei cickány (*Crocidura leucodon*), a keleti cickány (*C. suaveolens*), előfordulása is általánosan mondható. Állományaikról, elterjedéseikről azonban nagyon keveset tudunk. A közönséges vízicickány (*Neomys fodiens*) a Medves vizeinek környékén több felé előfordul.

A kis patkósdenevér (*Rhinolophus hipposideros*) előfordulása állatföldrajzi viszonylatban is jelentős, mivel a térség a faj napjainkban ismert elterjedésének északi határán fekszik. Példányai Salgóháza belterületén szülőkolóniát alkotnak, a Szilvaskői hasadékbarlangokban is megtalálhatóak. A nagy patkósdenevér (*Rh. ferrumequinum*) egy elpusztult példányát salgóházi István-táró bejáratánál észlelték.

A Karancs és Medves vidékén végzett erdei hálózások során szintén előkerült több tipikusan erdőlakó denevérfaj, melyek közül a nagyfülű denevér (*Myotis bechsteinii*), a horgasszörű denevér (*M. nattereri*) és a piszedenevér (*Barbastella barbastellus*) szoptató nőstényeinek észlelése bizonyította ezen fajok itteni szaporodását is. Sikerült bizonyítani a vizsgált területről a vízi denevér (*Myotis daubentonii*), a bajuszos denevér (*M. mystacinus*), a csonkafülű denevér (*M. emarginatus*), a Brandt-denevér (*M. brandtii*) és a barna hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus*) előfordulását is. Ilyen alkalmakkor hálóba kerültek nem kifejezetten erdőlakó denevérfajok is, mint a törpe denevér (*Pipistrellus pipistrellus*), a közönséges denevér (*Myotis myotis*) és az épületlakó kései denevér (*Eptesicus serotinus*), mely utóbbinak Salgótarjában – más lakóteleppel rendelkező városokhoz hasonlóan – jelentős számban található panelépületek illesztési hézagaiban. A szőrös karú koraidenevér (*Nyctalus leisleri*) egy korábbi adata ismert. A 2001-ben tudományra nézve új fajként leírt nimfadenevér (*Myotis alcathoe*) erdőlakó denevérfaj két adattal rendelkezik a területről.

A mezeinyúl (*Lepus europaeus*) általánosan elterjedt, manapság már ismét gyakori faj.

A mókus (*Sciurus vulgaris*) általánosan elterjedt faj a sűrű, cserjeszinttel bíró erdőrészekben, erdőszéleken, illetve fenyvesekben. Térségünknek különös jelentősége van az ürge (*Spermophilus citellus*) védelmének biztosításában, három előfordulási helyét, sérülékeny kolóniáját ismerjük.

A mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*) a nevében is szereplő gazdag cserjeszintű erdőszéleket, „mogyorósokat” kedveli. A ritka erdei pele (*Dryomys nitedula*) előfordulása a Medves-fennsíkról ismertetett. Az érintett területen a leggyakoribb fajuk a nagy pele (*Glis glis*), mely több erdőtípusban, erdőszéli gyümölcsösökben is általánosan elterjedt, barlangok bejáratában is megtalálható.

Fás biotópok, erdők, erdőszélek általános elterjedésű fajai a sárganyakú erdei egér (*Apodemus flavicollis*), az erdei egér (*A. sylvaticus*), inkább nyílt élőhelyek ritkább faja a kislábú erdeiegér (*A. microps*), és nedves élőhelyeken található a pirók egér (*A. agrarius*), mely talán nem a legritkább faja. Cserjések szegélyén, magas szálfüveken található a törpe egér (*Micromys minutus*) fészke. Általánosan ismert szinanthróp fajok a házi egér (*Mus musculus*) és a vándorpatkány (*Rattus norvegicus*).

Nedves élőhelyeken előfordul a betelepített pézsmapocok (*Ondatra zibethica*). Inkább fás biotópok, erdők, erdőszélek, bokros legelők fajai az erdei pocok (*Clethrionomys glareolus*) és a földi pocok (*Pitymys subterraneus*). Főleg patakok, árokpartok mentén, mocsaras területeken él a vízi pocok (*Arvicola terrestris*). Kultúrterületeket kedvelő faj a mezei pocok (*Microtus arvalis*).

Farkas (*Canis lupus*) kóborló példányainak előfordulási adatai bizonytalanok. Gyakori és mindenki által ismert faj a vörösróka (*Vulpes vulpes*), mely gyakran városok belterületén is felbukkan.

Szintén általánosan elterjedt, de kisebb állománysűrűségben él az erdőszéleket, gyakran mezőgazdasági területeket övező árkokat kedvelő borz (*Meles meles*). A vidra (*Lutra lutra*) a természetvédelmi szempontból legjobban vizsgált ragadozó. A Karancs–Medves Tájvédelmi Körzet térségében a nagyobb területű, halban gazdagabb álló- és folyóvizek hiánya miatt a vidra állománya alkalmi előfordulású, de a szélesebb határok közt vett területen mégis több helyen bizonyított. A cserjeszinttel is rendelkező erdőket előnyben részesítő nyuszt (*Martes martes*) elterjedt. A nyest (*M. foina*) a vidék összes településén, sőt még Salgótarján központi részein is előfordul, és manapság már inkább szinantróp, mint sziklai faj. A hermelint is (*Mustela erminea*) főleg a nedvesebb élőhelyek, a mesterséges víztározók, mocsarak szegélynövényzetében észlelhetjük. A menyétet (*M. nivalis*) hóban fellelhető nyomai alapján általánosan elterjedt fajnak ítéljük meg. Gyakran az erdőszéli füves területen hagyott falerakatok között bújik meg. Az emberi településekhez kötődő közönséges görény (*M. putorius*) állományában csökkenés észlelhető.

A vadmacska (*Felis silvestris*) a vizsgált területen kis egyedszámú, de az egész vizsgált térségben előforduló faj. Állományát stabilnak ítéljük meg. A faj genetikai tisztaságát veszélyezteti házimacskával történő hibridizációja. A hiúz (*Lynx lynx*) kóborló példányainak bizonyított előfordulási adatai eddig még csak a tájvédelmi körzetek határain kívülről vannak. Hiúz előfordulásról szóló szóbeli közlések a tájvédelmi körzetek területéről is ismertek, ezek azonban eddig csak mint nem bizonyított előfordulási adatok szerepelnek.

A párosujjú patások (*Arctiodactyla*) közül a tájvédelmi körzetek területén a vaddisznó (*Sus scrofa*), az őz (*Capreolus capreolus*), a gímszarvas (*Cervus elaphus*) valamint a Karancsra betelepített muflon (*Ovis musimon*) található meg.

10. Védett vagy értékes természeti területek településenként

10.1. BÁRNA

Bárna-patak forrásterülete

A Karancs-medvesi tájvédelmi körzettel határos 25 hektáros védett terület. Legkönnyebben Bárnáról közelíthető meg a patakmedret követve. Az erdős területen több tiszta vizű forrás egyszerre táplálja a patakot. Az irtás helyén már újra megjelent az erdei növényzet. A mindig hűs patakmeder vonzza a szomjazó élőlényeket, és táplálja az árnyékkedvelő, árnyéktűrő növényfajokat.

Nagy-kő

A vidék legmagasabb (520 m) és legnagyobb tömegű bazaltkúpja. Legkönnyebben Bárna községből közelíthetjük meg. A jól kiképzett turistaút akácos, majd tölgyes-bükkös erdőn keresztül vezet a csúcsig. Mielőtt azonban ide felkapaszkodnánk, egy kis tisztáson kialakított pihenőhelyen erőt gyűjthetünk. A Nagy-kő csúcsáról páratlanul szép körkép tárul elénk. A legszebb kilátás kelet felé nyílik. A Heves-Borsodi dombság végtelennek tűnő erdőrengetege a távoli Bükk-fennsík halványuló vonulatáig vezet tekintetünket.

A Nagy-kő a szomszédaihoz hasonló, a 450-470 m magas homokkőalapzat térszínéből kiemelkedő sztrató (réteg) vulkán, mely a pliocén korban keletkezett. Három kitörési szakasza állapítható meg: az első szakasz heves tufaszórás volt, az ezt követő második szakaszban a lávakitörés anyagából fekete, igen tömött, majd a harmadik kitörési szakasz lávafolyásából világosszürke réteges-pados, durvább szemcsés bazalt alakult ki. A korábbi kőbányászat során elsősorban ezt termelték ki, s a bányászat maradványaként egy kisebb szabadtéri színpadhoz hasonló alakzat maradt vissza a sziklán.

A geológiai és tájképi értéket csak növeli a rajta található változatos sziklai növényzet. Évek óta rendszeres vendége a sziklának a korábban már eltűntnek vélt holló (*Corvus corax*). Jellegzetes mély „krug, krug” hangját már messziről hallhatjuk, amikor az erdőben közeledünk a Nagy-kő felé, s egy-egy közeli tisztásról hosszasan elgyönyörködhetünk hihetetlenül ügyes repülő művészetében, melyet a nászidőszakban szokott bemutatni.

Szer-kő

A hangulatos kisközség északi kijáratánál találjuk a kishartyáni Kőlyukoldallal rokon, üledékes kőzetet. A Bárna-patak völgye fölé magasodik a hatalmas, keresztarétegű homokkő fal, jól érzékeltetve az egykori tenger vízjárásának formaalakító munkáját. A meredek, gyorsan felmelegedő kőpárkányokon a gyér növényzet között különös varázst jelent a nyírfák több; görbe ágra bomló törzsének látványa, a borókák örökzöldje.

A lágyszárú növények a füves lejtők, homokbuckák jellegzetes fajaihoz tartoznak.

Tavasszal a virágzó bokrok (rózsa, galagonya) és a vadkörtefák körül szemet gyönyörködtető a lepkék színes forgataga. Gyakori a területen a fürge gyík (*Lacerta agilis*) és a zöld gyík (*Lacerta viridis*). A megyében csak innen ismerjük a nagyméretű, szongáriai cselőpók (*Lycosa singoriensis*) előfordulását.

10.2. CERED

Horgásztavak

A vízben szegény térség értéke a mesterséges víztározók rendszere, amelyek híres horgászvizek is. Cered és Szilaspogony között elterülő négy tavat erdők ölelik körbe.

10.3. ETES

Horgásztó

Az 1790-es évekig az Amália-telepi-tó fürdési lehetőséget is biztosított, később csak horgászati célokat szolgált. Az utóbbi időkben a vízmennyiség oly mértékben lecsökkent, hogy ez már a növény és állatvilág élőhelyét is veszélyeztette. Köszönhetően az elmúlt évek erőfeszítéseinek az alig 1 hektáros etesi tónál ismét szívesen látják a horgászokat.

10.4. IPOLYTARNÓC

Ipolytarnóc Ősmaradványok Természetvédelmi Terület

Az Ipolytarnóc Ősmaradványok Természetvédelmi Terület Nógrád megyében, Ipolytarnóc községtől keletre, annak külterületén, 510 hektáron helyezkedik el. Északon Szlovákia, délen Mihálygerge és Egyházasgerge községek határolják. A Természetvédelmi Területen belül található Ősmaradványok 112 hektáros előfordulását, mely Világörökségi Listára lett felterjesztve, a Borókás és Botos árkok rétegekibúvásai ölelik át.

A Tarnóci Ősmaradványok az alsó miocén korból származó, 23-19 millió éves világhírű kőületek és az ősmaradványokat tartalmazó földtani képződményeknek köszönhetően az emberiség természeti örökségének része. Az Ősmaradványok tudományos jelentőségét, megítélését jelzi, hogy a földtudományok számára másfél évszázada egyfajta zarándokhely. Othenio Abel világhírű őslénytan kutató 1935-ös publikációjában Ősvilági Pompejinek nevezte el.

A területet 1995-ben az Európa Tanács az összeurópai természeti örökség részének nyilvánította.

Az első tudományos vizsgálatok, ásatások 1836-ban kezdődtek el Kubinyi Ferenc révén. A helybeliek által már régóta ismert, és áradások idején a patak fölött hídként szolgáló megkövesedett fatörzset először ő ábrázolta az 1842-ben megjelent könyvében. Ipolytarnóc a XIX. század elején erről, a falu közelében fekvő vízmosásból kiálló hatalmas, 3 m átmérőjű és 90 m hosszúságúra becsült, óriási megkövesült fa maradványairól vált híressé. Már ekkor felmerült a kőületes rétegek védetté nyilvánításának gondolata, és a Királyi Akadémia és a Nemzeti Múzeum 1866-ban védőpincét építtetett a kövesedett óriásfenyő legsérülékenyebb része fölé.

1900-ban, az ipolytarnóci óriás fatörzsek 1836. évi első megismerését követő 64. évben Böckh Hugó és Tuzson János fedezték fel az őssálatok lábnyomait. Az első 4x4 méteres méretű eredeti lábnyomos lapot egy éven belül Budapestre szállíttatták, ahol az ma is látható, s a Magyar Állami Földtani Intézet közismert előadóját, az un. Lábnyomos termet díszíti.

A helyszínen végzett kutatások és feltáró munkák eredményeként 1944-ben sikerült a területet deklaráltan is természetvédelmi oltalom alá helyezni.

Az ezt követő folyamatos kutatófeltárások a földtani értékek olyan jelentős elterjedését igazolták, hogy indokolttá vált az eredetileg 5 hektáros védett terület bővítése, melynek nagysága a védőzónával együtt fokozatosan 510,6 hektárra nőtt.

A Földön egyedülálló módon, Ipolytarnócon száz év alatt, 1500 m²-nyi területen feltárták mintegy háromezer, a miocén időszakban élt őssálat lábnyomát, azokat tudományos tanulmányokban közzétették, és a maradványok az eredeti helyszínen, természetvédelmi területen bemutatásra kerültek.

A terület szívében levő geológiai tanösvényhez kapcsolódó létesítmények nagy része az 1980-as évek első felére kerültek kialakításra. 1991 óta jelentős természet-megőrzési beruházások történtek a területen. A tulajdonviszonyok lerendeződésével a terület a Magyar Állam tulajdonába és a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság kezelésébe került.

10.5. KAZÁR

Riolittufa-erózió

A település keleti határában, egy a Mátra felé eső lejtőn, a Kazár és Mátraszele közötti hegygerinc déli oldalán egy kiaknázatlan természeti látványosság, tudományos érték található, a riolittufa erózió, amely Közép-Európában egyedülálló vulkáni képződmény, melyhez hasonlót a világon összesen 6 helyen láthatunk.

A védett érték a hegyoldal növényzet nélküli, riolittufával borított, holdbéli tájra emlékeztető, mélyen barázdált felszíne, amely a miocén kori vulkánosság során, mintegy húszmillió éve emelkedett ki, tehát egyidős a Mátrával és a Karancscsal. Minden valószínűség szerint a Mátra vulkáni kitöréseinek szórt anyaga, ami a por mérettartománytól a néhány deciméteres rögökig terjed.

A 19-20 millió évvel ezelőtt (miocén, eggenburgi) ártufaként keletkezett laza szerkezetű (az anyaga nem sült össze) piroklasztikum (lapillis tufát) csak a holocén idején került a felszínre a vastag tengeri üledéktakaró alól. A puha tufafelszín a víz eróziós munkája formálta és benne bonyolultan ágazó árkokat szabdalt, közöttük kúpokat, gerinceket hagyva. A feltárásban jól megfigyelhető az érhálózatszerűen egymásba kapcsolódó fő- és mellékvölgyek, árkok sorozata. A hátrametsződő völgyecskék egymásba metsződésekor tufatornyok alakulnak ki, amelyek lekopva, 1-2 m magasságú cukorsüveg alakú kúpokat formálnak. Tovább gazdagítják a terület morfológiai elemeit a meredek falú árkok közötti gerinceket áttörő barlangszerű járatok. Ezek kölcsönzik a terület látványos megjelenését. A terület biztonsággal csak gyalog közelíthető meg. A burkolt úttól való távolság 1,8 km, a parkolási lehetőség egyelőre nem megoldott. A bemutatóhelyen a közlekedés nem szabályozott ezért a különböző „ösvények” károsítják a tufafelszínét. Látogatása éppen a sérülékenysége miatt igényel nagy figyelmet, óvatosságot.

Földtani szelvény

A Kazárról Mátraszele felé kivezető földút bal oldalán egy érdekes földtani szelvény is látható, amely az úgynevezett ottnangi emelet felső részének, és a kárpáti emelet bázisképződményeinek tanulmányozását teszi lehetővé. A legfelső barnaköszéntelep fedőjében települő agyagos, majd homokos fedőképződményekben, két padban Cardium (szívkagyló) fauna, majd felette a finomszemcsés laza homokkőben Congeria („kecskeköröm” – a kecske körméhez hasonló alakú, megkövesedett kagylóhéj)

maradványok figyelhetők meg. A műkedvelő érdeklődő számára mindebből talán csak maga a látvány érdekes, a szakemberek viszont - elemezve a rétegek elhelyezkedését, a bennük található élőlénymaradványokat - igen fontos következtetéseket vontak le az ország más, ehhez hasonló területeinek rétegtani értékeléséhez, a hajdani lagúnás területek üledékes kőzetei kialakulásának magyarázatához.

10.6. KISHARTYÁN

Kőlyukoldal

Kishartyánban a 22-es útról Nógrádmegyer felé tartva egy kilométer után érjük el a község szélén álló templomot. Itt a temető déli oldalán vezető bekötőútra rátérve a Kő-völgyön keresztül jutunk el a Kőlyukoldalhoz.

A 13 hektáros természetvédelmi területen szép feltárulásban láthatjuk az oligocén-tenger üledékét. A mintegy 30 millió évvel ezelőtti tenger parti sávjában halmozódott fel a hatalmas, keresztarétegzett, helyenként bizarr formájú sárgás-barna homokkő. Ásványi összetételére a nagy mennyiségű kvarc, a gránátok és a muszkovit a jellemző. Szerves maradványokat alig találunk, a makrofauna szinte teljesen hiányzik és igen kisszámú a mikrofaunája is. Különösen szép látványt nyújt a meredek, vastagpados homokkőfal akácvirágzaskor, amikor a helyenként zöldes elszíneződésű, glaukonitos homokkőfeltárást az akácfák virágzó lombja keretezi. (E jellegzetes homokkőrétegek kisebb-nagyobb megszakításokkal Pétervásáráig követhetők). A hatalmas, sárgás-barna, csillámos homokhátak sok helyen egymással párhuzamosan, a hajdani tenger hullámozására emlékeztetően ringatóznak. Ebben a térségben e jellegzetes üledéknek három vonulata van. Az első a község északi oldalán, az egykori szőlőhegy alapja. A másik a szóban forgó Kőlyukoldal, a harmadik pedig a vele délről szomszédos Varjúvölgy-oldal.

A védelem alatt álló, igen látványos, megközelítően 300 méter hosszú, mintegy 30-40 méter magas és 30 m vastagságot is elérő, közel függőleges „sziklafal” a 22-30 millió évvel ezelőtti sekélytengeri üledékképződés rétegzettség viszonyait tárja fel: alsó kétharmadában a sekélytengerekre jellemző síkrétegzettséggel, a felső részében pedig keresztarétegzett. Ez utóbbi a lapos tengerpartok, ár-apály uralta (watt-tenger) üledékeinek jellemzője. Az 5-10 m magas homokhullámokat, 1-2 cm vastag - az apály-dagály váltakozására utaló - világosabb és sötétebb színű homokrétegek, ritmikus ismétlődése építi fel. A homokkőfal legmeredekebb részébe egy kisebb barlangot vágtak. Feltehetően egy lazább üledék kimosásával természetes üreg keletkezett a homokkőfalban, melyet elődeink tovább mélyítettek. Így alakult ki a három osztatú barlang, amely a tatár- és törökdúlás idején menedékhelyül szolgált az itt élőknek. Később, s talán közben is, remeteéletet élő szerzetesek lakták, egészen a múlt század végéig. Bél Mátyás említette megyei leírásában, hogy 1730 táján a barlangnak „ajtaja” és „ablaka” is volt. A sziklafal tövéből kora középkori edénytöredékek kerültek elő. A barlang megközelítőleg 16-17 méter hosszú, keletnyugati irányú. A 6x5 méter alapterületű előtér délről teljesen nyitott. Ez lehetett a nappali tartózkodási hely, itt volt a tűzrakó hely és a tüzelőtároló is. A nyugati irányban lévő, 6 méter hosszú, 2 méter széles és 2 méter magas terem szolgálhatta az éjszakai pihenést. Ez a rész korábban ajtóval le volt választva az előtértől. Megvilágítását, szellőzését a nyugati végén lévő, a déli oldalra néző ablak biztosította. A keleti irányban lévő, 5 méter hosszú, mintegy

1,5 méter magas, kisebb fülkéket rejtő szárny feltehetően az élelmiszer és az ivóvíz tárolására szolgált.

A barlangot a kőfalon mélyített lépcsőkön lehetett elérni, és a kapaszkodókkal ellátott feljárón lehetett a csúcs irányába elhagyni. A rejtekhely adottsága jó védelmet nyújtott az ide menekülőknél. Ma korláttal ellátott lépcsőn közelíthető meg.

A szájhagyomány szerint az első település is a kőfal alatti mocsár szélén volt, amelyet egy földcsuszamlás temetett el. Hosszú ideig ápoltak a mocsár szélén egy fűzfát, amely a hagyomány szerint az eltemetett templom helyét jelölte.

A védett területen az impozáns geológiai értékeken túl érdemes figyelmet szentelni a mai élővilágra is. A homokkőfal fölött a dombtetőn - a Bolondos-hegyen - tavaszoként szinte teljes borításban virít a feketéllő kökercsin. A sziklapárkányokon zuzmók, mohák alkotnak tarka szőnyeget. Ezeket a borsos varjúháj sárga virágfüzérei szegélyezik. A vízmosások rézsűjében hatalmas molyhos ökörfarkkórók kapaszkodnak. Kedves látvány a sárga len és a pukkanó dudafürt sárga virágával, jellegzetes duda formájú termésével a sziklapárkányok alatt. A széleken a boróka kapaszkodik a homokkőpadokra, ahol a pimpók váltakoznak az északi kakukkfűvel. Nagy területen jelen van a magyar csenkesz és a csillagpázsit. A lágyszárú növényfajok közül említést érdemel még a gyöngyperje, a parlagi rozsnok, a kakukkhomokhúr, a farkaskutyatej, a mezei iringó, a molyhos napvirág, a barázdált és a deres csenkesz, a mezei bakszakáll, a szártalan csüdfű, az apácavirág és a fehér mécsvirág.

A gyorsan melegedő domboldalon szép számmal láthatunk zöld gyíkot és fűregyíkot. Szemetgyönyörködtető a nyár eleji lepkegradáció a színes virágokkal teletűzdelt homokkőpárkányokon. Különösen szépek az aranyos tűzlepkék, a boglárkalepkék és a tüzes tarkalepkék társaságában. A galagonyabokrokban vadgerlek fészkelnek, a méz illatú akácfa lombja közül a sárgarigó dallamos füttyülése hallik, az istálló közelében pedig gyakran köröznek a közeli löszfalban fészkelő gyurgyalogok, és hallatják jellegzetes, bugyborékoló hangjukat.

10.7. LITKE

Csád-aljai mocsárvilág

Litkétől Ipolytarnóc irányába, a falucentrumtól északra haladva, az Ipoly és a vasút között, a magyar-szlovák határ mentén található a mintegy 300 hektáros Csád-alja mocsárvilága, a vízimadarak kedvelt élőhelye. Nógrádban egyedül itt fordul elő a nagy kócsag és ugyancsak különlegességnek számít a batla megjelenése. Még nem természetvédelmi terület, noha számos érdekességgel és változatos növényvilággal rendelkezik.

Milleniumi facsoport

Litke községben 1896-ban, a millennium évében nagy ünnepséget rendeztek. Az ünnepség keretében ültették el azt a hét kocsányos-tölgy (*Quercus robur*) fácskát, amelyeket a gödöllői állami csemetekertből vasúton szállítottak Litkére. Ünneplőbe öltözött legények a vállukon hozták az ünnepi menet élén a vasútállomásra az e célra előkészített parkba a fákat. Az 1725-ben épített menház előtti, háromszög alakú kis parkot jelölték ki erre a célra Kondor Vilmos erdőmester és a község előjárói. A díszes ünnepség egyben a park névadó ünnepe is volt. Ekkor nevezték el Szent Istvánról a kis területet és a hét fácska elültetésével a

honfoglaló hét vezérnek állítottak emléket. Ezt követően minden év augusztus 20-án a négy község (Litke, Ipolytarnóc, Mihálygerge, Egyházasgerge) lakosságának részvételével ünnepi megemlékezést tartottak a parknál. A facsoport hét kocsányos tölgye körbefogja az államalapító Szent István kőszobrát, amelyet Imre Mária litkei lakos állíttatott 1902-ben „Magyarország ezeréves és a magyar kereszténység kilencszáz éves fennállásának emlékére.”

A 110 éve elültetett fák mára egészséges, impozáns törzseket neveltek. Magasságuk 22 méter körül váltakozik, a fák átmérője jó fejlődésről árulkodik. Az egyes törzsek kerülete 130 cm magasságban 235 és 325 cm közötti. A kis parkot körülölelő kerítés kapuján belépve, jobbfelé haladva találjuk az elsőt és így az óramutató járásával ellentétes irányban haladva a többit. Azt nem tudjuk, hogy melyik fa melyik vezérnek állít emléket.

Volt idő (1976), amikor két fát az épületre hajló ága miatt ki akartak vágni, mert a község akkori vezetői nem tudták mikor, milyen céllal ültették az emlékfákat. Erre csak az engedélyezés előtt derült fény. Ez a sajnálatos esemény ad magyarázatot az emlékpark táblájára 1978-ban felíratott Vörösmarty idézetre: „EMLÉKEK NÉLKÜL A NÉPEKNEK HÍRE CSAK ÁRNYÉK!”

10.8. MIHÁLYGERGE

Víztározó

A község melletti Komra-völgyi víztározó Nógrád ivó- és iparivíz- ellátásának északkeleti bázisa, de vonzó horgászparadicsom is. A térség legjelentősebb tava a 45 hektáros Komravölgyi víztározó, melynek süllői és kapitális csukái határainkon túl is híresek. A mesterséges tó és környéke szép látványt nyújt, vonzó kirándulóhely a vízben szegény megyében. Mivel innen oldják meg a környék településeinek ivóvíz ellátását, a tó partján nincsenek üdülőtelkek, stégek és a halak beetetése is tilos, de éppen ez adja meg a horgászvíz különleges hangulatát és emeli ki természetes szépségét.

10.9. SÁMSONHÁZA

Vár-hegy

Az egykori kőbánya egy kb. 15-16 millió évvel ezelőtti (miocén, bádeni) földtani események igen attraktív feltárását adja a maga 30-40 m magas falával és különböző színű rétegeivel. A Cserhát-hegység tömegét felépítő andezit vulkanizmus anyaga ezen a területen tengervíz alatt keletkezett. Jól megfigyelhetők a szórt piroklastikumok rétegzettség, esetenként keresztarétegzettség, a különböző színű salakos bombák beépülése a finomszemű tufába. Kitűnően tanulmányozhatók a lávafolyások szerkezeti bélyegei az alsó és felső határán a láva- és hialoklasztit breccsákkal, valamint a belsejében a folyásos szövettel, az egyirányba rendeződött apró gázhólyagokkal. Speciális érdekessége a feltárásnak a lávafolyások belsejében található gázhólyagok, amelyekben még a kisebb-nagyobb buborékok összeolvadását bizonyító lamellák is megmaradtak. A vulkanizmust követően sekélytengeri faunát tartalmazó mészkő és meszes homokkő települt az andezit összletre. A terület komplex földtani bemutatását teszik majd lehetővé a közelben (Buda-hegy) található kutatóárkok feltárásai.

10.10. SALGÓTARJÁN

Baglyas-kő

Salgótarján belterületén, a városközponttól alig másfél kilométernyire, nyugatra, lakóházakkal övezett városrészen bukkan elénk a Medves vidékének legalacsonyabban fekvő és legkisebb tömegű peremvulkáni maradványa, amely a geológiai harmadkorban keletkezett. A szokásostól eltérően nem dombtetőn magasodik, hanem egy völgykatlan közepéből emelkedik elő az európai ritkaságnak számító kővé meredt, kettéhasadt vulkánembrió ma is várromnak tetsző, „kétpúpú” sziklatömbje. A kétszakaszos vulkáni tevékenység során az első kitöréskor alakult ki a két bazalttufacsúcs, majd a második kitöréskor nyomult a csúcsok közé a sötét színű bazaltláva, melyet azonban elődeink kibányásztak. A bazalt áttörte a mélyben húzódó barnakőszéntelepet, és a két anyag érintkezésénél természetes kokszt keletkezett. A két kőzet érintkezésénél lemezes elválású felületeket ismerhetünk fel még ma is. A tufakúpot harántoló bazalttelér DK-i végében két üreg található. Keletkezése a lávabazaltban lévő nagyobb gázbuborékokkal, vagy kisebb lávafolyással is magyarázható. Természetes eredetére utal az üreg alakját követő hajlott lemezesség.

A zegzugos felszínű tufa jó élőhelyet biztosít a sziklakedvelő növényeknek. Megtalálható rajta a kövi varjúháj (*Sedum montanum*), a nagy varjúháj (*Sedum maximum*), a piros golyaorr (*Geranium sanguineum*) és a sárga kövirózsa (*Jovibarba hirta*).

Régészeti leletek bizonyítják, hogy a terület már a késő bronzkorban is lakott volt, majd a középkorban várat építettek a sziklán. Baglyas várát a Kacsics nemzetség Illés vagy a Hollókövi ága építette a XIII. században. A legkorábbi írott emlék 1310-ből származik, amikor Illés fia Péter öt fia: Mihály, Péter, Lesták, Mikus és Ják három más várukkal együtt Baglyast is átadták a hatalmas Csák Máténak és ennek hadaival harcoltak I. Károly király ellen a rozgonyi csatában. A győztes király elvette az Illés ág várait és a Kacsics nemzetség Folkus ágából származó Széchenyi Tamás erdélyi vajdának adományozta, akit Baglyas vár birtokába 1327-ben vezettek be. A vár nem lehetett jelentős. Az alatta levő község a XV. század közepén már Somoskő várának tartozéka volt, valamint tudjuk, hogy a vár a XV. században már el is pusztult. A korabeli metszetek tanúsága szerint azonban romjai még a XIX. század elején is megvoltak. 1826-ban még három boltíves kapuja állott. Könyöki József 1889-ben már csak csekély falmaradványokat talált. A középben részben sziklába vájt, ovális alakú udvart ír le, melyből téglalapalakú helyiség nyílik egy alagútszerű nyílással.

Pocik vár

A bronzkori települések magaslatokon voltak, ezeket nevezték később váraknak (Vincevár, Pocikvár, Benevár stb.) A Pocikvárról keveset tudunk, feltehetően egy sánccal körülvett földvár volt a felső miocén kori üledékből kipreparálódott, szilárdabb kőzetpadokkal átszőtt domb tetején. A Pocikvár legegyszerűbben a Salgótarjánból Ceredre vezető útról Zagyvaróna után az első útelágazásnál jobbra letérve egy feljavított földúton közelíthető meg.

A változatos felszínű domboldalon nyírfaligetek váltakoznak vadkörtefás tisztásokkal, ahol a galagonyabokrok hat-nyolc méter átmérőjű lombkoronája csaknem a földig ér.

A gyorsan melegező, homokkő alapkőzetű, csenkeszes domboldalt tarka virágszőnyegbe öltözteti az orvosi somkóró, a tövises iglice, a hólyagos és érdes csüdfű, a közönséges

párlófű, valamint a koloncos legyezőfű; a lejtő alján a sátoros margitvirág és a gilisztaűző varádics.

A felszínre bukkanó szilárdabb homokkőpadokon boróka és erdeifenyő társul a fehér kérgű nyírekhez. Gyakran hallani a magasban keringő hollók jellegzetes hangját, miközben az elhaló fák ágain szorgalmasan kopogtat az erdők háziórvosa, a nagy fakopáncs, a közeli bükkös erdőből pedig idehallik a kék galamb bűgő turbékolása. Az 58 hektáros védett terület értékeit akkor ismerjük meg igazán, ha minden évszakban bejárjuk, és a távolból is megfigyeljük.

Zagyvafő vára

Zagyvaróna Várhegyén állt egykor Zagyvafő vára. Zagyvafő váráról Bél Mátyás úgy véli, hogy a szarmaták építették. Mások véleménye szerint a Kacsics család nevéhez fűződik a környék legjelentősebb épített történelmi emlékeinek sora: a salgói vár, a somskői vár és Zagyvafő vára. A magasan kiemelkedő, meredek bazaltcsúcsok stratégiaiailag megfelelő helyet és egyben jó építőanyagot biztosítottak a várak építéséhez. Az alig 5 km-es körzetben felépített három vár jól jelzi a hely stratégiai fontosságát, és egyben hitelesen tanúsítja népünk küzdelmes múltját. Zagyvafő váráról tudjuk még, hogy azt a csehektől Mátyás király foglalta vissza és leromboltatta. Jelenleg alig látható rom.

Pécskő

Salgótarján központjától alig 2 km-re, keletre emelkedik a város fölé a Pécskő 544 m magas bazaltkúpja, amely elsősorban geológiai jellegű természeti érték, de a rajta megtelepedett növénytársulás is becses kincsünk. A város több pontjáról (legkényelmesebben Somlyó bányatelepen keresztül) gyalog megközelíthető tanúhegy csúcsáról pazar kilátás nyílik a környező vidékre. Minden évszakban érdemes - és lehetséges - meglátogatni, de talán májusban a legszebb, amikor a földtani és tájképi látványosságok mellett a gazdag sziklai flóra is pompázik.

A Pécskő vulkáni kúpja két-három millió éves, azonos korú a salgói, szilvás-kői és somlyói bazalttal. Kétszakaszú vulkáni működés hozta létre. Az első szakaszban nagyobb részét a hatalmas törmelékiszórásból kikerülő salakos bazalttufa, a lávafoszlányok, továbbá a kisebb-nagyobb vulkáni bombák építették fel. A második szakaszban két nagyobb hasadék mentén ebbe nyomult fel a lávabazalt, melyet fekete színű, tömött szövetű, jól hasadó anyaga miatt 1920-ban kezdték a város utcáinak kövezésére használni.

Mint a többi bazaltsziklán, itt is jellegzetes növénytársulás alakult ki. Jellemző fajai: bablevelű és borsos varjúháj, sárga kövirózsa, piros golyaorr, szirti sziklai ternye, északi fodorka. A védett terület bükköseiben tavasszal az odvas keltike virágszőnyegében gyönyörködhetünk; a tölgyesekben tenyészik az illatosításra és gyógyászati célokra felhasználható szagos müge.

A sziklakúp lábánál a kőbányászat során késő-bronzkori település maradványai kerültek elő. A területet 1964-ben szakszerűen „megkutatták” és a régészeti leleteket tudományosan feldolgozták. Bizonytalan írásos adatok szerint talán középkori vár is állott a Pécskőn, de ennek a helyszínen semmi nyoma nincs.

A természetvédelmi területet először csak a sziklakúp képezte, 1987 óta azonban az erdős környezetet is védelem alá helyezték (133 hektár).

Kercseg-lapos, Gyopár-forrás

A város és környékbeli falvak lakóinak egyik legkedveltebb kirándulóhelye a Ceberna-patak völgyében fekvő Kercseg-lapos, ahol a hatalmas gyertyán-, cser- és juharfák közötti tisztáson szinte teljes borításban díszlik a százszorszép. A magányos öreg tölgy, juhar és egyéb fákkal díszített nagy tisztás kiváló lehetőséget nyújt a sportolásra, kollektív szórakozásra. Ezt számos tűzrakó hely is segíti. A közeli Gyopár-forrás hűs vize kiváló szomjoltó. Kercsegről meredek kapaszkodón juthatunk el a Karancs-Medves Tájvédelmi Körzet legmagasabb pontjára, a Karancs 729 méteres csúcsához.

Vízválasztói tó

A salgótarjáni kistérség kedvező lehetőségeket biztosít a horgászoknak, hiszen hat tava és a területet átszelő két folyója változatos halállományával biztos fogási lehetőségeket kínál a horgászat szerelmeseinek.

Salgótarján közvetlen közelében, a Tóstrandon és a három Vízválasztói tóban főleg a ponty és keszegfélék várják a vízbe vetett csalit.

Karancs-Medves Tájvédelmi Körzet

A védett területek sorából kiemelkedő - a Bükki Nemzeti Park kezelésében lévő - országos jelentőségű tájvédelmi körzet az Északi-Középhegységben, a Cserháthoz tartozó Karancs-Medves kistájon fekszik. Nógrád megye székhelyét, Salgótarját északról öleli körül a város szélétől az országhatárig. A mintegy 7000 hektáros terület két különálló egységként a Karancs és a Medves vidékét foglalja magában Karancsberénytől Bárnáig. A „palóc Olümposznak” is nevezett Karancs 2500 hektáros területén nincsenek települések, zárt tömbjét csaknem teljes egészében erdők borítják. A Medves, amely Európa legnagyobb bazaltfennsíkja, nagyobb kiterjedésű, jobban feltárt, és változatosabb a felszíne valamint az élővilága is. A két vulkáni hegycsoport a Nógrádi- és a Borsodi-medence között, az Ipoly és a Zagyva vízválasztójánál emelkedik ki a térszínből.

A Karancs-Medves Tájvédelmi Körzethez az országhatár szlovákiai oldalán illeszkedik a Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet (CHKO Cerová vrchovina) legrégebben védetté nyilvánított területe, a Somoskői Nemzeti Természeti Rezervátum. A Phare-Credo program anyagi támogatásával 2000-ben felújított 1,6 km hosszúságú, sok érdekes és változatos látnivalót kínáló tanösvénye néhány méterrel az országhatár mellett vezet fel a somoskői várig. Legnagyobb értékét a 9 m magas, öt- és hatszögletű, íves formájú oszlopokból álló bazaltzuhatag és a XIV. században épített vár képezik.

Karancs-Medves Tájvédelmi Körzet létrehozásában meghatározó volt az a felismerés, hogy a környék már korábban is védett, mozaikszerűen elhelyezkedő kisebb részei, így a Salgó és környéke, a Gortva-patak völgye, a Szilvás-kő, a Ceberna-völgy, a Kercseg-völgy hosszabb távon csak tágabb környezetükkel együtt védhetők. Területe megközelítően 7000 hektár, amelyből a fokozottan védett rész kb. 450 hektárt tesz ki. A tájvédelmi körzet hivatott megvédeni, fenntartani a terület tájképi értékeit, az andezit és bazalt vulkánosság gazdag geológiai látványosságait, a változatos növény- és állatvilágot, valamint a történelmi múlt emlékeit.

A Karancs morfológiailag hármas tagoltságot mutat minden égtáj irányából. A 729 m magas csúcsa gyakran burkolódik felhőbe, vagy ködtakaróba. Ez utóbbi tulajdonságában és formájában hasonlít az Olimposzra, talán ezért nevezték el „Palóc Olümposznak”.

Gránátos biotit-andezit tömbje nyugalmat sugárzóan őrzi a várost. Felszínén meredek gerincek és mély, helyenként kőfolyásos völgyek váltakoznak, különösen szép harmóniában a nyugati oldalon. A Karancs a lakkolit (rejtett) vulkánosság jellegzetes, hazánkban egyedülálló, de Európában is egyik legszebb előfordulása. Fő tömegét a több mint 14 millió évvel ezelőtti szubvulkáni működés eredményeként felemelkedett andezit adja. A láva nem ömlött a felszínre, hanem benyomult az akkori felszínt borító felső-oligocén kori márgába, és annak egy részét felemelte. Ezzel egy furcsa rétegződés alakult ki a földkéregben: az idősebb, üledékes kőzet takarja a fiatalabb korú vulkáni andezitet. Szép feltárásban láthatjuk ezt a felhagyott karancsi kőbányák falán. A hegység gerincén halad az országhatár, északi oldala Szlovákiához tartozik. A csúcson magasodó kilátótoronyból lenyűgöző körpanoráma nyílik a környező vidékre, a Cserhát hullámszó dombsoraira, a Mátra hosszan elnyúló gerincére, a Bükk csúcsaira, a Szlovák-érchegységre, s tiszta idő esetén még a Magas-Tátra csipkés vonulataira is. A kedvelt kirándulási célpont Salgótarjánból több jelzett turistaúton is felkereshető.

A Karancs andezitjével egykorú, de más szerkezetű a szlovákiai Sátoros amfiból andezitje, amely a Karancs és a Medves között zárja a füleki medencét.

A Medves Magyarország bazaltvidékeinek egyik legszebb, legváltozatosabb területe. Topográfiailag a Cserháthoz soroljuk, de szerkezetileg az ajnácskői bazaltterülettel függ össze. Létrejöttében a többszöri bazaltömléssel járó heves vulkánkitörések sorozata játszott meghatározó szerepet. A medvesi bazalttakaró több vulkánból származik, kőzettanilag sem egynemű, több kráteren tört ki. A Somoskő és Rónabánya között elterülő, mintegy 8 négyzetkilométernyi vulkáni takaró felszíne 520-570 m tengerszint feletti magasság között ingadozik. Az együttesen 15 négyzetkilométernyi bazalt-fennsík másik része az országhatáron túlra esik. A bazaltkitörések előtt ez a vidék hosszú időn keresztül szárazulat volt, s az erózió sok helyen mély völgyeket vágott a felszínén. A pliocén földtörténeti kor végén erre a hepe-hupás felszínre ömlött a láva, amely először a felszín egyenetlenségeit töltötte ki, majd a szétfolyó láva egyre vastagodva kialakította ezt a hatalmas bazaltplatót, amely Európa-szerte egyedülálló geológiai ritkaság. A feltörő lávából keletkeztek a nevezetes bazaltcsúcsok. Ezek közül a legnagyobb geológiai értéket a Salgói bazaltkúp, a Boszorkánykő (Kis-Salgó), a Szilvás-kői bazaltbányák, hasadékbarlangok és a bazalttakaró központi helyét elfoglaló Medves-fennsík képezik.

A vulkáni működés lefolyásában is különböznek a bazaltelőfordulások. A bazaltkúpokat többnyire egyszeri lávakitörések hozták létre, legfeljebb törmelékszórás előzte meg azokat. A bazalttakarókat létrehozó vulkáni működés már változatosabb, többnyire sztratójellegű volt. A törmelékszórások és lávafolyások váltakoztak, gyakran ismétlődtek is. Ilyen a medvesi takaró felépítése, ahol a működést kétféle és különböző törmelékszórás kezdte. Csak ezután következtek a lávafolyások, amelyek közé törmelékszórás ékelődik. Az első törmelékszórás terméke a barna színű, lyukacsos szerkezetű bazalttufa. A második szakaszban a kristálytufa került a felszínre. Jellemzője a kaolinszerű alapanyag, amelyben sok az olivin és az augit kristály, de nincs benne idegen zárvány. Legszebb feltárulása a középbányában látható. A harmadik szakaszban ömlött a felszínre a legnagyobb tömegű láva, amelyből a szürke színű, tömör szerkezetű, rétegpados bazalttakaró alakult ki. Ez egy igazi sztrató-vulkánosság eredménye.

A Medves bazaltplatóján több helyen a felszínen találhatunk bazanitot, vöröses színű, lyukacsos (gázzárványos) szerkezetű bazaltot, ún. „cserkövet”. Ebben rendszerint nagyméretű (fekete színű) piroxén és sárga színű olivin ásványokat lehet látni.

A vulkáni működés sajátosságán túl a bazalt kőzettani minősége és külső megjelenése alapján kétféle bazalt különíthető el a területen: a fekete színű, tömött szövetű és a szürke, aprószemcsés. A fekete színű, tömött szövetű bazalt csaknem mindig oszlopos elválású, míg a szürke színű bazalt réteges elválást mutat. A fekete színű, oszlopos bazalt mindig vulkáni kúpot, vagy maar-szerű áttöréseket formál, a bazalttakaró kőzete többnyire szürke színű, réteges bazalt. Van, ahol a kétféle bazalt együtt fordul elő, s elhelyezkedésükből megállapítható, hogy az első lávafolyások a fekete, oszlopos bazaltot hozták a felszínre, és az azt követő lávafolyásokból alakult ki a réteges, szürke színű bazalt.

A felszínen nagy kiterjedésű legelők és ligeterdők váltakoznak, szántóföldek csak a Rónafaluhoz közeli részen vannak. Egybefüggő, zárt erdőség csak a fennsík északkeleti szélén 100-150 méterrel a bazalttakaró fölé emelkedő Medves-Magossát borítja, amely valószínűleg az egykori legnagyobb vulkáni kráter helyét jelöli. A fennsík több pontján is csodálatos körpanoráma kínálkozik a szemlélődésre.

A Karancs és a Medves hegységek alkotta tájegység jelentős részét erdők borítják. Legjellemzőbbek a gazdag aljnövényzetnek, a változatos cserje és lágyszárú fajoknak, fűveknek, vadvirágoknak jó életteret biztosító cseres-kocsánytalan tölgyesek, melyeknek jellegzetes elegyfái a gyertyán, a juhar, a virágos kőris, a szil, a nyár és a hárs. A magasabb régiókban és az északi fekvésű hegyoldalakon jelentős állományai vannak a gyér aljnövényzetű bükknek. A mélyebben fekvő patakok mentén kisebb égeresekkel, égerligetekkel találkozunk. A fenyő- és akácerdők nem őshonosak, ezek az emberi beavatkozás hatására alakultak ki, kedves színfoltjai a tájnak, de a természetvédelem számára kedvezőtlenek.

A terület üde színfoltjai a fás legelők és ligeterdők. Ezek leggyakoribb fái a terebélyes öreg tölgyek, mezei juharok és a vadkörtefák, galagonya, csipke, kökény és fagyalbokrokkal. Jellegzetes a Karancsra vezető út mentén a vadkörtefás legelő, a különféle bogyós termésű bokrokkal és borókákkal. Különösen szépek a Medves bükk- és nyírligetei. Erdős foltjaiban a kétlevelű sarkvirág, szárazabb dombjain pedig a macskalapu és a pacsirtafű virágzik.

A növényvilágra nem a kifejezetten ritka, védett növények a jellemzőek, de szép számmal akadnak ilyenek is. A Medves vidékén a patakpartokon, elsősorban a Gortva-völgyben, kora tavasszal, még a lombfakadás előtt bújjik elő az avartakaró alól az egész tájegység legkritikább előforduló, szigorúan védett vadvirága, az ikrás fogasír. A Karancs déli oldalának magasabb régióiban, a még lombtalan tölgyesekben helyenként tömegesen kéklík a tavaszi csillagvirág. Nem sokkal ezután szintén nagy számban nyílik a tavaszi kankalin, melynek védett, szártalan faja is előfordul. A lejtők alján, a bokros, fás legelőkön a kora tavasz jellemző virága a tavaszi hérics. Ilyenkor a bükkösök alját helyenként az odvas keltike lila és fehér változatának virágszőnyege díszíti. Áprilistól nyár végéig aztán sorra bontják szirmaikat a szebbnél szebb virágok, így a bogláros és erdei szellőrózsa, a galambvirág, a nemes májvirág, a különböző kosborok, a baracklevelű harangvirág, a bársonyos kakukkszegfű és sorolhatnánk tovább. Nyár elején ráakadhatunk a méteres magasságot is elérő turbánliliom tenyészhelyeire, a bükkösökben a kapcsos- és lapos korpafű telepeire, a hatalmas struccpáfrányokra és a kardos madársisak lelőhelyeire. A Szarufa-völgyben

tavaszonként a saspáfrány kampósbotra emlékeztető hajtásai emelkednek csaknem embermagasságúra. A rónai oldalakon a hangyabogáncs bólogat hosszú szárain.

A tájvédelmi körzet területén több ipartörténeti emléket is találunk. E területen találták meg azt a szentet, amely a Rima-Murány-Salgótarján Vasmű Részvénytársaság megalakulását lehetővé tette. A gömöri vasérc és a nógrádi szén egymásra találása hozta létre Közép-Európa akkori legnagyobb vállalkozását. 1869-ben Jókai Berend Ivánjának, a „Fekete Gyémántok” hősének élő mintájául szolgált dernői, vasgróf, gróf Andrássy Manó kezdeményezte az acélgyár építését. A Medves-fennsík alatti széntermelés hozta létre Salgóbánya és Rónabánya településeket. Kezdetben távoli vidékekről hozták a bányászokat, mert a helybeliek semmi pénzért nem voltak hajlandók a bányában dolgozni – „lévén a munka liptóknak és gránereknek való”. Salgón épült meg a szén szállításához az ország első fogaskerekű vasútja. (1879)

A másik jelentős ásványi nyersanyag a medvesi bazalt. Bányászatát a holland származású somoskői birtokos, Jansen Adolf 1878-ban kezdte meg a Bagókő-bányában. Az itt kitermelt követ elsőként a Salgótarján-Fülek közötti útépitésnél kezdte felhasználni. Nem sokkal később megkezdte a kockakő faragtatását, és ezzel elindult a medvesi kőbányászat az országos hírnév útján. A bazalt bányászatához, a kockakő faragásához Visegrádról telepítettek Somoskőre, majd később Somoskőújfaluba kőfaragókat, ritzereket.

Salgó - Eresztvény

Salgó és Eresztvény a megyeszékhelytől északra elterülő, sűrű autóbusszjáratokkal összekötött idegenforgalmi és üdülőtérlet, amelynek mintegy 130 hektáros erdei természetvédelem alatt állnak.

A vulkáni múltja miatt földtörténeti jelentőségű tájegység az átlag 500 méter tengerszint feletti magassággal járó kellemes, szélsőségektől mentes, szubalpin-jellegű éghajlattal várja az idelátogatókat. Az idegenforgalmi vonzerőt mindezek mellett a táj szépsége, a Magas Tátrától a Mátrán át a Cserhátig ívelő lenyűgöző körpanoráma is biztosítja.

A változatos kirándulási lehetőségek közül a legkedveltebbek a nagy múltú somoskői várrom – a világhírű bazaltömléssel és a helytörténeti jelentőségű „Petőfi-kunyhóval” -, valamint a 729 méter magas Karancs hegység. A vonzó természeti adottságokat kényelmes sétányok és változatosan erőigényes turistautak egészítik ki, melyek mentén több kijelölt főző- és sütőhely szolgálja a megpihenni vágyók kényelmét.

Gortva-patak

A Medves-fennsík keleti pereme alatt eredő, több forrásból táplálkozó Gortva-patak az országhatár felé sietve vízesésekkel tarkított, vadregényes szurdokvölgyet vájt a bükkerdővel borított területen. A viszonylag bővizű patak útját helyenként kötömbök, hatalmas, kidőlt, korhadó fatörzsek, homokkőpadok nehezítik. Az országhatár közelsége, a nehéz megközelíthetőség és a fokozott védettség miatt a völgyben jelzett turistaút nem vezet, s erdőművelés sem folyik, melynek következtében szinte őserdei körülmények alakultak ki. A terület csak engedéllyel, és helyismerettel rendelkező vezetővel látogatható.

Magyarbánya bazaltbánya

A somoskői Magyarbányában a bányaudvar körbezáró falak lenyűgözően tárják elénk a tűzisten, Vulcanus művét. A bánya udvarán lévő kiállításon láthatók voltak korábban az 1878 óta zajló kőbányászat eszközei és termékei. Innen indult hódító útjára az utcák kövezésére

szolgáló kis- és nagyméretű kockakő. Az egykori bánya meddőhányóján kialakított Kőparkban pedig a Nógrád megyében előforduló kőzetfélések egy része tekinthető meg. Itt együtt láthatjuk a 200 millió éves triász mészkövet, a svéd márványhoz hasonló szandai andezitet, a szentkúti lajtamészkövet, a Cserhát és a Medves anyagának jellegzetes tömbjeit.

Somoskői várhegy

A somoskői várhegy (526 m) erősen lepusztult vulkáni kúp maradványa. Az oligocénkori, laza üledékes kőzetből álló alapzattól hirtelen emelkedik ki mintegy 50 méter magasan. Szabályos öt-hatszögletes, vékony oszlopos bazaltból áll. A vulkáni működés törmelékiszórással kezdődött vagy fejeződött be. A domb csúcsán álló vár az oszlopos bazalt egy részének lebányászásával épült. A bazaltoszlopokból építették a falakat. A híres „bazaltömlés” a várhegy északi oldalán van. A bazaltoszlopok a kiömlő lávában, a kihülési felületre merőlegesen, a zsugorodás hatására alakultak ki. A terület teljes egészében Szlovákiához tartozik.

Boszorkánykő

A Boszorkánykő vagy Kis-Salgó (571 m) hármas osztatú bizarr sziklagerince a bazaltképződmények változatos formáit tárja elénk. A gerinc északkeleti oldalán nagyjából függőleges, délkeleti végén pedig fekvő lemezesség figyelhető meg. A bazaltokra jellemző oszloposság többnyire négyszögletes formában jelenik meg, de hajlott többszögletű oszlopok is láthatók. Itt tanulmányozhatjuk a bazalt „kukorica-csővesedését” vagy murvásodását is. Az idők folyamán a bazalt kristályok nélküli üveges alapanyaga átkristályosodott. A kristályosodási feszültség és a hőmérsékleti ingadozás hatására ezek a kristályos göcök gömb alakban leváltak. Így kukoricacsőre emlékeztető forma alakult ki. Az apró gömbök a fagy hatására szétesnek, és murvaként borítva a felszínt, nehézkessé teszik a járást. Az idelátogatók eligazodását a szikla körül húzódó geológiai tanösvény segíti, amely a vulkán kitörésének szinte minden mozzanatát szemléltetően tárja elénk.

A geológiai látnivalók mellett figyelmet érdemelnek a sziklán megtelepedett növények, amelyek között több védett faj is fellelhető. Már a tél végén aranysárgán borítják a köveket a zuzmók, a hóolvadást követően előbújik a fekete- és leánykőöröcsin, aztán sorra nyílnak a szebbnél-szebb virágok.

Nagy Szilvaskő, Bazaltoszlopok, Sárkánytorok-barlang

A Szilvás-kő (625 m) észak-déli irányban kissé elnyúlt, nagyrészt erdővel borított bazaltkúpja a Medves vidékének egyik gyöngyszeme. Az oldalában lévő felhagyott kőbányák falán feltáruló, nem mindennapi geológiai képződményekkel és a Kis-Szilvaskővel együtt sok érdekes látnivalót kínál. A fő tömb legmegragadóbb látványa a kőbányászat következtében felszínre került, délnyugati irányban megdőlt oszlopokból álló, mintegy 40 m széles és 20-25 m magasságú bazaltzuhatag, ahol úgy állnak a bazaltoszlopok függőleges sorban, mint egy katedrális orgonájának sípjai.

A Nagy-Szilvaskő hatalmas dómként magasodik a Bárna-patak völgyfője fölé. Az oszlopos szerkezetű bazaltot lávaréteg, azt pedig bazalttufa zárja. A csúcsról gyönyörű kilátás nyílik a lágyan hullámzó hevesi dombvidékre, a Bükk fehéren csillogó mészkőcsipkéire és a Gömör-Szepesi érchegységre. Ezek előterében pedig elénk tárul a Nógrád-Gömöri bazaltmedence, amely hasonlít a Balaton-felvidékihez. Az itteni bazaltkúpok sem eredeti vulkáni formák, hanem bazalttakarós tanúhegyek, a gyengébb ellenállású kőzet lepusztulása után

visszamaradt másodlagos alakulatok. Szerkezetükben hasonlítanak a Tapolcai-medence vulkáni tanúhegyeihez, azzal a különbséggel, hogy a láva itt nem pannóniai rétegekre, hanem oligocén-miocén kori üledékekre ömlött. A csúcs nyugati oldalán nagyméretű kőtömbök preparálódnak ki a felszínből.

A szilvás-kői bazaltok alatti szénrétegeket szinte mindenütt kibányászták, s ennek következtében a területen újabb kéregmozgások zajlottak le. A kibányászott szén helyén visszamaradt járatok, tárnák a rájuk nehezedő bazalttömegek súlya alatt beszakadoztak, s a bazaltkúp oldalain barlangszerű hasadékok, üregek keletkeztek. A sziklagerinc is kettényílt, s ma már egy hosszú, mély hasadékot láthatunk a csúcson.

A bazalt alatti szénrétegek leművelésének hatására létrejött árkok egyrészt feltárták a freatomagmás vulkáni működés piroklasztikumait (lapillis bazalttufa, hólyagos bazaltbombák becsapódási nyomokkal stb.), másrészt mélységük és zártságuk miatt különleges mikroklimával (esetenként még nyáron is található benne firn) rendelkeznek és nem utolsósorban konzekvencia barlangokat is indukáltak.

A sziklás részeken fajokban és egyedekben gazdag növénytársulás telepedett meg, s így tavasztól őszig virágok díszítik az ívesen futó párkányokat. Legszebb virága a június elején nyíló tarka nőszirm. A bazaltzuhatag tövétől jelzett ösvény vezet fel a szikla tetején lévő kilátóhelyhez, ahonnan lenyűgözően szép panoráma tárul elénk. A sziklai kilátó környékén kora tavasszal szép látványt nyújtanak a virágzó sombokrok, lejjebb pedig a bükkös talaját borító odvas keltike lila és fehér változatának virágszőnyegeit csodálhatjuk meg.

Kis Szilvás-kő

A nagy csúcstól kissé délre emelkedik a jóval kisebb tömegű, csak lávafolyásból keletkezett, réteges-pados elválású Kis Szilvás-kő (615 m). Távolról csak nehezen vehető észre, mert nem magasodik a természetes bükkfák koronája fölé. Bazaltja eltér a szomszédos, nagyobbik csúcs kőzetétől, mivel ez világos színű, réteges szerkezetű. Egybefüggő, piramisra emlékeztető tömbjét hosszanti irányban az alábányászás, harántirányban pedig a kéregmozgásból eredő felületi feszültség repesztette meg. A harántirányú repedések oly szabályosak, mintha késsel szeletelték volna fel a hatalmas kőzetet. A salgótarjáni barlangászok a szélesen tátongó hasadékok mélyén barlangbejáratokra bukkantak.

Bagó kő

A Nagy Szilvaskő tömbjének északnyugati oldalához támaszkodó Bagó-kő kis kőfejtőjének legjellegzetesebb geológiai érdekessége, hogy a függőleges bazaltoszlopokra, mint támpillérekre fasaranghoz hasonlóan halmozódnak a vízszintes bazaltoszlopok. A bazaltoszloposság e rendhagyó esetének kialakulására nézve csak találgatások léteznek. Talán a függőleges oszlopok a Nagy Szilvaskő tömbjének dómjával együtt alakultak ki, s ezt követően a dóm pereméről már nyugati irányba nyomult a láva, és vízszintes elrendezésben szilárdult meg.

A sziklafal egyes részeit erdei pajzsika díszíti, helyenként megtelepedett az északi fodorka, de a legjellegzetesebb növénye a harántul fekvő oszlopvégek egyenetlenségein megkapaszkodó édesgyökerű páfrány.

10.11. VIZSLÁS

Cigányvölgyi tölgyfamatuzsálem

A terület Vizslás község határában található. A 21-es főútról - Vizslás-Újlak település északi kijáratától - néhány száz méteres sétával érhetjük el.

Az egész környék fás legelő jellegű, így a Cigányvölgy is. Különösen egy fajtársai közül is kiemelkedő szépségű, 5 m törzskerületű, 30 m korona-átmérőjű kocsányos tölgy (*Quercus robur*) hívja fel magára a figyelmet, mely éppen ezért 1 hektáros szép környezetével együtt védelem alatt áll.

A Cigányvölgy és környéke ideális pihenő- és kirándulóhely. Kiváltképp kora tavasszal jelenthet nagy élményt a környék felkeresése és bejárása. Ilyenkor a zsendülő pázsitos legelőket, a bokrok alját helyenként szőnyegszerűen borítja a tavaszi hérics.

10.12. MÁTRANOVÁK

Hegyeskei borókás legelő

Mátranovák külterületén, a településtől pár kilométerre található 78 hektáros természetvédelmi terület, kedvelt turistahely. A növény és állatvilág rajongói a boróka mellett több védett fajt megtalálhatnak a területen. Védett növények: árvalányhaj, tavaszi hérics, feketéllő kökörccsin. Védett állatfajok: gyurgyalag, hamvas küllő, több pinty- és rigófaj.

Fehérszék

Mátranovákhoz tartozó Mátracserpuszta közelében található hegygerinc nevét az itt található, világos színű, ritkaságszámba menő, szemcsés szerkezetű riolittufáról kapta. Több helyen előbukkan a szénréteg, és bizarr formákat alakít a riolittufa felszínén az erózió.

Faluhely major

Mátranovák közvetlen határában fekszik, amely a Mátra északi lábának geológiai adottságainak és sajátos élővilágának bemutatására szolgál. (geológiai mintatér, valamint a Bükk Nemzeti Park fennhatósága alá tartozó védett terület). A terület tágabb környezetében festői szépségű hegyvonulatok és szelidebb lankák húzódnak, ahonnan rálátás nyílik a Mátrára, illetve az Északi-Középhegység középső vonulataira. A Faluhely major keretein belül a palóc paraszti élet meghatározó tényezői kerülnek bemutatásra, úgy mint a gazdálkodás, a hagyományos állattartás, növénytermesztés, kenderfeldolgozás, öltözködés – népviselet, népi mesterségek, valamint a táplálkozáskultúra. A vendégeket állandó néprajzi gyűjteménnyel, néprajzi – helytörténeti fotókiállítással, a hagyományos állattartást bemutató kiállítással, növénytermesztési bemutatókkal; kender, len, gyapjú feldolgozással, kézműves bemutatókkal, népi építészeti bemutatókkal, gasztronómiai bemutatókkal (kóstolási lehetőség), népi halászati, vadászati módok bemutatásával várják.

10.13. TAR

Fehérkőbánya

A tari Csevice-völgy északi oldalán a Macska-völgyig szép sziklateraszok formájában bukkan elő a Kárpát-medence őstörténetének egyik fontos emléke, a Tari dácittufa. A Mátra vulkanikus kőzetanyagát heves kitörések hozták létre, melyek során nagymennyiségű törmelékanyag is a felszínre került, ezek egyike a dácittufa. Az első kitöréssorozat törmelékszórásának nyomán keletkezett az ún. alsó riolittufa, ilyen lepte be az ipolytarnóci

lábnyomokat is. 17 millió évvel ezelőtt képződött a középső riolittufa, más néven a Tari dácittufa. Ezt találjuk a tari Fehérkőbányában. A kőzet szürke, szürkésfehér, zöldesszürke, helyenként lilás vagy rózsaszínes árnyalatú, horzsaköves, rétegzetlen. Általában szívós, kemény, de jól faragható, hasítható. Egertől Miskolcig gyakran alkalmazták a legkülönbözőbb építkezéseknél, valamint útjelzőkövek, keresztek készítésére.

A Tari Dácittufa Formáció lényeges időrétegtani határ, a miocén kárpáti korszakát zárja. A dácittufát létrehozó vulkán kitörési centruma a bánya közelében feltételezhető, mivel itt a legvastagabb a formáció (135 méter).

Az Ágasvári Csörgő-lyuk barlang a Tari Dácittufa Formációban keletkezett, a fölötte lévő andezitláva súlyának szétnyomó hatása következtében. Az andezitláva lassan kipréseli maga alól a puhább tufát, mintegy a völgyek felé kényszerítve azt. A tufaréteg szétszakadása során keletkezett a barlangrendszer.

Taron és a környező községekben falazó tömbkőként is használták a dácittufát. A kőzet kis térfogatsúlya miatt jó hő- és hangszigetelő. A bányát, a fejtés eseténként igen nagy termelési vesztesége miatt, bezárták. Két jól járható része van, a felső szinten függőleges, csaknem sima falak vannak, a bányászat nyomaival. Az alsó szint fölé magasodó kőzettel szinte érintetlen. A messziről is jól látható, néhol vakítóan fehér bánya környékén szép természetese tufaformákat is lehet látni

11. További természetvédelmi területek élővilága

Salgó kiemelt jelentőségű különleges természetmegőrzési terület

Az állatvilág védett fajai közül kiemelést érdemelnek az innen származó denevéradatok. Az eddigi kutatások szerint erről a viszonylag kis területről, több mint tíz denevérfaj került elő.

Szentkúti Meszes-tető kiemelt jelentőségű különleges természetmegőrzési terület

Pannon régióra jellemző gyertyános tölgyesek, molyhos-tölgyesek és cseres-tölgyesek nagy értéket képviselnek ezen a területen. A terület különleges természeti értékei, a piros kígyószisz (*Echium russicum*), vagy a fokozottan védett pannon gyík (*Ablepharus kitaibelii*). Természetvédelmi kezelés szempontjából fontos ezen erdőállományok, különösen ezek fátlan mozaikjainak, tisztásainak fenntartása.

Mátraverebély Kőszirt-hegy és Meszes-tető Természetvédelmi Terület

A terület védett fajai közül az kosborfélék (*Orchideaceae*) fajgazdagsága jelentős. Így a fehér-, a kardos- és a piros madársisak (*Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*, *C. rubra*), a széleslevelű- és kislevelű nőszűfű (*Epipactis helleborine*, *E. micropylla*), a madárfészek (*Neottia nidus-avis*), a bíboros kosbor (*Orchis purpurea*) állományai találhatóak meg a területen.

Közép-Ipoly-völgy kiemelt jelentőségű különleges természetmegőrzési terület

Ehhez a területhez kapcsolódik és részben átfedi egy mási Natura 2000-es terület, mely a különleges madárvédelmi területek sorába tartozik. Jellemző faji a haris (*Crex crex*), és a barna rétihéja (*Circus aeruginosus*). Botanikai szempontból igen jelentős a több ezres réti iszalag (*Clematis integrifolia*) és a szibériai nőszirm (*Iris sibirica*) több helyen történő előfordulása.

Sóshartyáni Hencse-hegy Természetvédelmi Terület

A területet védett és fokozottan védett fajai közül kiemelkedő a főtí boglárka (*Plebejus sephirus*) és tápnövénye a szártalan csúdfű (*Astragalus exscapus*), valamint a nagyfoltú hangyaboglárka (*Maculinea arion*) és tápnövénye a kakukkfű (*Thymus* sp.). A terület kiemelkedően magas biológiai sokféleséggel rendelkezik a termőhelynek megfelelő őshonos fajok tekintetében. Az őshonos fajokból álló és a telepített erdőállományok között mozaikosan elhelyezkedő meszes homokkővön létrejött sziklagyeppek és sztyeprétek a terület legértékesebb részei.

Etesi Fáslegelő Természetvédelmi Terület

A területen számos védett növényfaj, így szártalan csúdfű (*Astragalus exscapus*), hangyabogánecs (*Jurinea mollis*), pézsmahagyma (*Allium moschatum*) megtalálható. Hasonlóan a Hencse-hegy területéhez, itt is a nappali lepkék jelentősége kiemelkedő, így a nagypettyes hangyaboglárka (*Maculinea arion*), zefír plebejusboglárka (*Plebejus sephirus*). Különleges a kicsiny gyapjúsásos láprét mozaikja, mely élőhelye a széleslevelű újjaskosbornak (*Dactylorhiza majalis*), a keskenylevelű- és széleslevelű gyapjúsásnak (*Eriophorum angustifolium*, *E. latifolium*). A védett bántási sás (*Carex buekii*), a hússzínű újjaskosbor (*Dactylorhiza incarnata*), a nagy tűzlepke (*Lycaena dispar*) előfordulásai jelzik a

terület értékét. A Zagyva-völgy felső részeinek rétterületei közül még viszonylag épségben fennmaradt területet a vízgazdálkodási, és urbazációs beavatkozásoktól, hatásoktól kell megóvni. A területhasználat korábbi módja (kaszálás) nem ellentétes a természetvédelmi kezelési elvekkel.